

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

49. 1537.

49. 1537.

49. 1537.

49. 1537.

C. SALLUSTII CRISPI

OPERA OMNIA.

OXONII,

JOHANNES HENRICUS PARKER ;

ET LONDINI, 377, STRAND.

M DCCC XLIX.

EDITORIS MONITUM.

IN hac editione textum Orellianum (Turici, 8vo. 1840.) secuti sumus, interpunctione itemque verborum scriptura subinde mutata: Historiarum Fragmenta minora, itemque Indicem Fragmentorum, ex editione Gerlachiana (Basil. 8vo. 1832.) desumpsimus: capitula minora (seu *paragrapha*,) ad mentem Friderici Kritzii (Lips. 8vo. 1828-34) distinximus: notas chronologicas summis paginis affiximus. Indicem Nominum Propriorum, ope Joannis Casp. Orellii *Onomastici Tulliani*, itemque Guilielmi Smith *Dict. Biogr. Gr. et Rom.*, ipsi confecimus.

Oxonii,
Febr. 1849.

ARGUMENTA.

CATILINÆ.

PROŒMIUM, c. 1—4. Catilinæ ingenium et pravi mores, 5. Instituta majorum et eorum probitas, 6—9. Morum corruptionis causæ, 10—13. Catilina quemque flagitiosissimum sibi adjungit; ejus stupra nefanda; juventutem corrumpit, consiliumque reipublicæ opprimendæ capit; res domi militiæque inceptis ejus opportunæ, 14—16. Conjuratos omnes in unum convocat; notabiliorum nomina, 17. Digressio de superiore Catilinæ conjuratione, 18, 19. Catilinæ ad conjuratos oratio, &c., 20—22. Fulvia, conjurationis a Q. Curio certior facta, eam compluribus patefacit; idcirco M. Tullius Cicero consul declaratur, 23—25. Catilina a consulatu prohibitus, bellum facere constituit; ipse Romæ insidias parans, e conjuratis alium alio dimittit, 26, 27. Insidiæ Ciceroni paratæ, ei per Fulviam enuntiantur; rem ad senatum refert, 28, 29. Catilina in Manliana castra proficiscitur; senatus Catilinam et Manlium hostes judicat, 30—36. Plebes Catilinæ incepta probat, et quas ob causas, 37—39. Lentulus cæterique conjurationis principes indicio T. Volturni et legatorum Allobrogum convicti, 40—50. Cæsaris et Catonis orationes in senatu habitæ; eorum mores inter se comparati, 51—54. Lentulus cæterique morte mulcantur, 55. Catilina, fuga in Galliam prohibitus, cum Antonio consule manus conserit; fusus, et strenue pugnans moritur, 56—61.

BELLI JUGURTHINI.

PROCEMIUM, c. 1—4. Sallustius pauca repetit de amicitia a Masinissa cum Romanis inita, 5. Micipsa invidia permotus Jugurtham ad bellum Numantinum mittit, 6—8. Eum bello confecto cum gloria redeuntem Micipsa adoptat, 9. Obitus Micipsæ; Hiempsal iracundiam Jugurthæ excitans ab eo per dolum interficitur, 10—12. Adherbal in prælio victus Romam contendit; oratio ejus in senatu, 13, 14. Decem legati, qui regnum Micipsæ inter Jugurtham et Adherbalem dividant, in Numidiam mittuntur, 15, 16. (Digressio de Africa et ejus incolis, 17—19.) Post legatorum discessum Jugurtha regnum Adherbalis invadit; Cirtam oppugnat, 20, 21. Adherbal, deditione facta, a Jugurtha necatur, 22—26. Calpurnius Bestia in Numidiam missus, muneribus corrumpitur, 27—29. L. Cassius in Africam, ut Jugurtham Romam ducat, mittitur, 30—32. Jugurtha Romæ causam dicturus, C. Bæbium trib. pl. pecunia corrumpit, 33, 34. A senatu propter cædem Massivæ Italia decedere jussus, in Africam redit, 35. Albinus Cos. in Africam proficiscitur; Jugurtha autem moras trahente, in Italiam redit, 36. Aulus, Albini frater, Suthul oppugnat; a Jugurtha victus, jugum subire et Numidia decedere cogitur, 37, 38. Numidia provincia Metello evenit, cujus prudentia ac vigore exercitus ex inertia in disciplinam reducitur, 39—45. Jugurtha nuntios, qui de deditione paciscantur, ad Metellum mittit; sed eo moras trahente armis certare statuit, 46—49. Manus conserunt, Jugurtha autem victus se in loca saltuosa recipit, 50—54. Dis supplicia propter res a Metello prospere gestas a senatu decreta, 55. Jugurtha, Bomilcare hortante, primo deditionem facere, deinde mutato animo de integro bellum sumere statuit, 56—62. Marius consulatum affec-

tat, 63—65. Vagenses centuriones et tribunos militares Romanos die festo inter epulas obtruncant, 66, 67. Metellus Vagam expugnat et de Vagensibus supplicium sumit, 68, 69. Bomilcar, dum insidias Jugurthæ struit, morte mulctatur, 70—72. Marius consul declaratur; bellum contra Jugurtham ei commissum, 73. Jugurtha in prælio a Metello victus, Thalam pervenit, 74, 75. Metellus Thalam, Jugurtha ex oppido noctu profugiente, expugnat, 76. Leptitani a Metello præsidium et præfectum propter Hamilcarem novis rebus studentem impetrant, 77. (Digressio de Lepti Sidoniorum colonia, 78, 79.) Jugurtha una cum Boccho Mauritaniae rege ad Cirtam contendit, 80, 81. Metellus, de Numidia provincia Mario data per literas certior factus, parum diligenter bellum gerit, 82, 83. Marius in Africam pervenit; exercitus ei traditur, 84—87. Metellus Romam redit, 88. Marius Capsam expugnat, 89—91. Castellum munitissimum, in quo regis erant thesauri, a Mario per Ligurem quendam captum, 92—94. Sulla cum equitatu in Marii castra venit; ejus mores, 95, 96. Marius, Jugurthæ et Bocchi exercitibus fuis, in hiberna decedit, 97—99. Bocchus in amicitiam a senatu receptus, 100—102. Jugurtha a Boccho diu hæsitante tandem Sullæ traditur; Romam adducitur; Marius magna gloria consul triumphat, 103—114.

C. SALLUSTII CRISPI

C A T I L I N A.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris 1
animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio
transeant veluti pecora, quæ natura prona atque ventri
obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et 2
corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis
utimur; alterum nobis cum Dis, alterum cum belluis
commune est. Quo mihi rectius videtur ingenii quam 3
virium opibus gloriam quærere, et, quoniam vita ipsa
qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam max-
ime longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria 4
fluxa atque fragilis est, virtus clara æternaque habetur.
Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine 5
corporis an virtute animi res militaris magis procederet.
Nam et prius quam incipias consulto, et ubi consulueris 6
mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, 7
alterum alterius auxilio eget.

Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id 2
primum fuit,) divorsi, pars ingenium, alii corpus exer-
cebant; etiamtum vita hominum sine cupiditate agita-
batur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam 2
in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses
cœpere urbis atque nationes subigere, lubricum domi-

- nandi causam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare, tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse.
- 3 Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent, neque aliud alio ferri, neque
- 4 mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est.
- 5 Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate lubido atque superbia invasere, fortuna simul cum
- 6 moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum
- 7 quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant,
- 8 navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transiere; quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo, quoniam
- 9 de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus præclari facinoris aut artis bonæ famam quæ-
- 10 rit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.
- 3 Pulchrum est bene facere reipublicæ; etiam bene dicere haud absurdum est; vel pace vel bello clarum fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi
- 2 laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequitur scriptorem et actorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere; primum quod facta dictis exæquanda sunt, dehinc quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia et invidia dicta putant; ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.

Sed ego adolescentulus initio sicuti plerique studio ad 8
republicam latus sum, ibique mihi multa advorsa
fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute,
audacia, largitio, avaritia vigeabant. Quæ tametsi ani- 4
mus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter
tanta vitia imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur :
ac me, quum ab reliquorum malis moribus dissentirem, 5
nihilominus honoris cupido eadem qua ceteros fama
atque invidia vexabat.

Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis 4
requievit et mihi reliquam ætatem a republica procul
habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque
desidia bonum otium conterere ; neque vero agrum co-
lendo aut venando, servilibus officiis, intentum ætatem
agere ; sed a quo incepto studioque me ambitio mala 2
detinnerat, eodem regressus statui res gestas populi
Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur,
perscribere ; eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus
reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ con- 3
juratone quam verissime potero paucis absolvam : nam 4
id facinus in primis ego memorabile existumo sceleris
atque periculi novitate. De cujus hominis moribus 5
pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi
faciam.

Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna 5
vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque.
Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, 2
discordia civilis grata fuere, ibique juventutem suam
exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra 3
quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolanus, 4
varius, cujus rei lubet simulator ac dissimulator, alieni
appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus ; satis
eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immode- 5

- 6 rata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Lucii Sullæ lubido maxuma invaserat reipublicæ capiundæ, neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat.
- 7 Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quæ utraque his
- 8 artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac divorsa
- 9 inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta majorum domi militiæque, quomodo rempublicam habuerint quantamque reliquerint, ut paullatim immutata ex pulcherruma pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.
- 6 Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi sedibus incertis vagabantur, cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio,
- 2 liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est quam facile
- 3 coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia
- 4 orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse; nam ceteri metu
- 5 perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam
- 6 accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant; delecti,

quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consultabant; hi vel ætate vel curæ similitudine patres appellabantur. Post, ubi 7 regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convortit, immutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere; eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

Sed ea tempestate cœpere se quisque magis ex- 7 tollere magisque ingenium in promptu habere. Nam 2 regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas incre- 3 dibile memoratu est adeptæ libertate quantum brevi creverit; tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum 4 juvenus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat, magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non 5 labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus; virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat; 6 sic se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici dum tale facinus faceret, properabat; eas divitias eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant; laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus 7 in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.

Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res 8 cunctas ex lubidine [magis] quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstu- 2

- mo, satis amplæ magnificæque fuere, verum aliquanto
3 minores tamen quam fama feruntur. Sed quia pro-
venere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum
orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur.
4 Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum
5 ea verbis potuere extollere præclara ingenia. At populo
Romano nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus
quisque maxime negotiosus erat; ingenium nemo sine
corpore exercebat; optumus quisque facere quam di-
cere, sua ab aliis benefacta laudari quam ipse aliorum
narrare malebat.
- 9 Igitur domi militiæque boni mores colebantur, con-
cordia maxuma, minuma avaritia erat, jus bonumque
2 apud eos non legibus magis quam natura valebat. Jur-
gia, discordias, simultates cum hostibus exercebant,
cives cum civibus de virtute certabant; in suppliciis Deo-
3 rum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Dua-
bus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æqui-
4 tate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum
ego maxuma documenta hæc habeo, quod in bello sæpius
vindictum est in eos, qui contra imperium in hostem
pugnaverant, quique tardius revocati prælio excesserant,
quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi
5 erant; in pace vero, quod beneficiis quam metu impe-
rium agitabant, et accepta injuria ignoscere quam per-
sequi malebant.
- 10 Sed ubi labore atque justitia respublica crevit, reges
magni bello domiti, nationes feræ et populi ingentes vi
subacti, Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe
interiit, cuncta maria terræque patebant, sævire fortuna
2 ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias
atque asperas res facile toleraverant, his otium, divitiæ,
8 optandæ aliis, oneri miserisæque fuere. Igitur primo

pecuniæ, deinde imperii cupido crevit; ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, 4
 probitatem ceterasque artis bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri 5
 subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare, magisque vultum quam ingenium bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari; post, ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas immutata, imperium ex justissimo atque optumo crudele intolerandumque factum.

Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus et 2
 ignavus æque sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo 3
 sapiens concupivit; ea quasi venenis malis imbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita, insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. Sed 4
 postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, fœda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exerci- 5
 tum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat; loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliwerant. Ibi primum insuevit ex- 6
 ercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari; ea privatim et publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil

reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; ne illi corruptis moribus victoriæ temperarent.

- 12 Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci
 2 cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere; rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque
 3 moderati habere. Operæ pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa Deorum, quæ nostri majores, religiosissimi
 4 mortales, fecere. Verum illi delubra Deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam
 5 præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra ignavissimi homines per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerant; proinde quasi injuriam facere id demum esset imperio uti.
- 13 Nam quid ea memorem, quæ, nisi his qui videre, nemini credibilia sunt? a privatis compluribus sub
 2 vorsos montis, maria constructa esse. Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ; quippe quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant.
- 3 Sed libido stupri, ganæ ceterique cultus non minor incesserat; viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius quam somni cupido esset; non famem aut sitim neque frigus neque lassitudinem
 4 opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile
 5 lubricibus carebat; eo profusius omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.

In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod 14
factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facino-
rum circum se tamquam stipatorum catervas habebat.
Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, 2
pene bona patria laceraverat, quique alienum æs grande
conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, præ- 3
terea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judi-
ciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos
manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat,
postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius ani-
mus exagitabat, hi Catilinæ proximi familiaresque erant.
Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus 4
inciderat, quotidiano usu atque illecebris facile par-
similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adoles- 5
centium familiaritates appetebat; eorum animi molles
et ætate fluxi dolis haud difficulter capiebantur. Nam 6
ut cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta
præbere, aliis canes atque equos mercari, postremo
neque sumptui neque modestiæ suæ parcere, dum illos
obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos 7
qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ
frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed
ex aliis rebus magis quam quod cuiquam id compertum
foret, hæc fama valebat.

Jam primum adolescens Catilina multa nefanda 15
stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote
Vestæ, alia hujuscemodi contra jus fasque. Postremo 2
captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus præter formam
nihil unquam bonus laudavit, quod ea nubere illi
dubitabat, timens privignum adulta ætate, pro certo
creditur necato filio vacuam domum scelestis nuptiis
fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa 3
fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, 4

Dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

- 16 Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat,
2 multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes
signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere, post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat; si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus insontis sicuti sontis circumvenire, jugulare; scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito
4 potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores civile bellum exoptabant, opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italia nullus exercitus; Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat; ipsi consulatum petenti magna spes; senatus nihil sane intentus; tutæ tranquillæque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

- 17 A. C. 64. Igitur circiter Calendas Junias, L. Cæsare
A. U. C. 690. et C. Figulo consulibus, primo singulos appellare, hortari alios, alios tentare; opes suas, impartitam rempublicam, magna præmia conjurationis docere.
2 Ubi satis explorata sunt quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo et plurimum audaciæ
3 inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius,
4 M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea ex

A. U. C. 690.]

equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut aliqua necessitudo. Ceterum juvenus pleraque, sed maxime nobilem, Catilinæ inceptis favebat; quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuere item ea tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse; quia Cn. Pompeius invisus ipsi magnum exercitum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere; simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina fuit; de qua quam verissime sume potero, dicam. L. Tullo et M. Lepido consulibus*, P. Autronius et P. Sulla designati consules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiverat. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, circiter Nonas Decembris, consilio communicato parabant in Capitolio Calendis Januariis L. Cottam et L. Torquatam consules interficere; ipsi fascibus correptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere^b. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium cædis transtulerant. Jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus

* A. C. 66, A. U. C. 688.

^b A. C. 66, A. U. C. 689.

- 8 perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.
- 19 Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso, quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat; quippe foedum hominem a republica procul esse volebat; simul quia
2 boni complures praesidium in eo putabant, et jam tum
3 potentia Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat,
4 iter faciens occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati; 5 alii autem equites illos Cn. Pompeii veteres fidosque clientis voluntate ejus Pisonem aggressos; nunquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia
6 saeva multa ante perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore conjuratione satis dictum.
- 20 Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat, tamen in rem fore credens universos appellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit, atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:—
2 “Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent. Neque ego per ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis captarem.
3 Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidosque mihi, eo animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere, simul quia vobis
4 eadem quae mihi bona malaque esse intellexi; nam idem

A. U. C. 690.]

velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi omnes jam antea divorsi 5 audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam respublica in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse; populi, nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles vulgus fuimus sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis 8 gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt; nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienæ superbix ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero 10 pro Deum atque hominum fidem victoria in manu nobis est, viget ætas, animus valet; contra illis annis atque divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incepto opus est; cetera res expediet. Etenim quis mortali 11 lium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari et montibus cœquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt, nova diruunt, 12 alia ædificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt vexant, tamen summa lubricine divitias [suas] vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs 13 alienum, mala res, spes multo asperior; denique quid reliqui habemus præter miseram animam? Quin igitur 14 expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optastis, liber-

- tas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt.
- 15 Fortuna omnia ea victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis quam
- 16 oratio mea vos hortentur. Vel imperatore vel milite me utimini; neque animus neque corpus a vobis aberit.
- 17 Hæc ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, nisi forte me animus fallit, et vos servire magis quam imperare parati estis."
- 21 Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tametsi illis quieta movere magna merces videbatur, tamen postulavere plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret, quæ præmia armis peterent, quid ubique opis aut
- 2 spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum atque libido victorum fert.
- 3 Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum; cum eo se
- 4 consulem initium agundi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos, suorum unumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, compluris periculi aut ignominiae, multos victoriæ
- 5 Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt, cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.
- 22 Fuere ea tempestate qui dicerent, Catilinam, oratione habita, quum ad iusjurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in
- 2 pateris circumtulisse; inde quum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in sollennibus sacris fieri

A. U. C. 690, 1.]

consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo [dictitare] fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta et hæc et multa præ-3 terea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magni-4 tudine parum comperta est.

Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud 23 obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia moverant. Huic homini 2 non minor vanitas inerat quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consue-3 tudo; cui quum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri cœpit, et minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret, postremo ferocius agitare quam solitus erat. At 4 Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinæ conjuratione quæ quoque modo audierat compluribus narravit. Ea res in primis studia homi-5 num accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia 6 æstuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

Igitur comitiis habitis consules declarantur M. Tul-24 lius et C. Antonius, quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor 2 minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Fæsulas ad Manlium quendam

- 3 portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea
tempestate plurimos cujusque generis homines adsci-
visse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quæ primo
ingentis sumptus stupro corporis toleraverant, post ubi
aetas tantummodo quæstui neque luxuriæ modum fecerat,
4 æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina
credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incen-
dere, viros earum vel adjungere sibi vel interficere.
- 25 Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis
2 audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque
forma, præterea viro, liberis satis fortunata fuit; litteris
Græcis et Latinis docta, psallere, saltare elegantius
quam necesse est probæ, multa alia, quæ instrumenta
3 luxuriæ sunt. Sed ei cariora semper omnia quam decus
atque pudicitia fuit; pecuniæ an famæ minus parceret,
haud facile discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpius
4 peteret viros quam peteretur. Sed ea sæpe antehac
fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia
5 fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum
ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere,
jocum movere, sermone uti vel modesto vel molli vel
procaci; prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.
- 26 His rebus comparatis Catilina nihilominus in proxu-
mum annum consulatum petebat; sperans, si designatus
2 foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque
interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat
Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut
3 astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui
multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius,
de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi
4 proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione
provinciae perpulerat, ne contra rempublicam sentiret;
circum se præsidia amicorum atque clientium occulte

A. U. C. 691.]

habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ 5
neque petitio neque insidiæ, quas consuli in Campo
fecerat, prospere cessere, constituit bellum facere et
extrema omnia experiri, quoniam quæ occulte tenta-
verat aspera fœdaque evenerant.

Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem 27
Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Pi-
cenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium
alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. In- 2
terea Romæ multa simul moliri, consuli insidias tendere,
parare incendia, opportuna loca armatis hominibus ob-
sidere, ipse cum telo esse, item alios jubere, hortari, uti
semper intenti paratique essent, dies noctisque festinare,
vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Pos- 3
tremo ubi multa agitantibus nihil procedit, rursus intem-
pesta nocte conjurationis principes convocat per M. Por- 4
cium Læcam, ibique multa de ignavia eorum questus,
docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem,
quam ad capiunda arma paraverat, item alios in alia
loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad
exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem op-
pressisset; eum suis consiliis multum officere.

Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Corne- 28
lius eques Romanus operam suam pollicitus, et cum
eo L. Vargunteius senator constituere ea nocte paullo
post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire
ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum con-
fodere. Curius ubi intelligit, quantum periculum con- 2
sul impendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum,
qui parabatur, enuntiat. Ita illi janua prohibiti tan- 8
tum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in 4
Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore in-
juriae novarum rerum cupidam, quod Sullæ dominatione

agros bonaque omnia amiserat, præterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

- 29 Ea quum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum 2 refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respublica detri- 3 menti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque civis, domi militiæque imperium atque iudicium summum habere; aliter sine populi jussu nulli earum rerum consuli jus est.
- 30 Post paucos dies L. Sænius senator in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum magna 2 multitudine ante diem VI. Calendas Novembris. Simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuæ 3 atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi; hi utrique ad urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inho- 5 nesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicavisset de con- 6 juratione, quæ contra rempublicam facta erat, præ-

A. U. C. 691.]

mium servo libertatem et sestertia centum, libero impunitatem ejus rei et sestertia ducenta; itemque de crevere, uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romae per totam urbem vigiliae haberentur, iisque minores magistratus praessent.

Quibus rebus permota civitas atque immutata urbis 31 facies erat; ex summa laetitia atque lascivia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit; festinare, trepidare, neque loco neque homini cuiquam 2 satis credere, neque bellum gerere, neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, 3 quibus, reipublicae magnitudine, belli timor insolitus incesserat, afflictare sese, manus supplices ad caelum tendere, miserari parvos liberos, rogitare, omnia pavere, superbia atque deliciis omissis sibi patriaeque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi 4 praesidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dissimulandi causa aut 5 sui expurgandi, sicuti jurgio laceratus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive praesentiam ejus 6 timens sive ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicae, quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dis- 7 simulanda omnia, demisso vultu, voce supplici postulare, “Patres conscripti ne quid de se temere crederent; ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existumarent, sibi, patricio homini, cujus ipsius atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita republica opus esse, quum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romae.” Ad hoc maledicta alia quum ad- 8 deret, obstrepere omnes, hostem [atque] parricidam

ARGUMENTA.

CATILINÆ.

PROCEMIUM, c. 1—4. Catilinæ ingenium et prav. more
5. Instituta majorum et eorum probitas, 6—9. Morum
corruptionis causæ, 10—13. Catilina quemque magni-
simum sibi adjungit; ejus stupra nefanda: juventutem
corrumpit, consiliumque reipublicæ opprimenda cati-
res domi militiæque inceptis ejus opportuna, 14—16. Con-
juratos omnes in unum convocat; notabiliorum nomina, 17.
Digressio de superiore Catilinæ conjuratione, 18, 19. Ca-
tilinæ ad conjuratos oratio, &c., 20—22. Fulvia, con-
jurationis a Q. Curio certior facta, eam compluribus pa-
tefacit; ideo M. Tullius Cicero consul declaratur,
23—25. Catilina a consulatu prohibitus, bellum facere
constituit; ipse Romæ insidias parans, e conjuratis alium
alio dimittit, 26, 27. Insidiæ Ciceroni paratæ, ei per
Fulviam exstantur; rem ad senatum refert, 28, 29.
Catilina in Manliana castra proficiscitur; senatus Cat-
linam et Manium hostes judicat, 30—36. Plebes Ca-
tilinæ incepta prohat, et quas ob causas, 37—39. Len-
tulus ceterique conjurationis principes indicio T. Vol-
turchi et legatorum Allobrogum convicti, 40—50. Cæsaris
et Catonis orationes in senatu habitæ; eorum mores inter
se comparati, 51—54. Lentulus ceterique morte mul-
tantur, 55. Catilina, fuga in Galliam prohibitus, cum
Antonio consule manus convertit; forma, et strenue pugnans
moritur, 56—61.

9 vocare. Tum ille furibundus, "Quoniam quidem circumventus," inquit, "ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam."

32 Dein se ex curia domum proripuit; ibi multa ipse secum volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant et ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere ac prius quam legiones scriberentur, antecapere quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia aliaque belli facinora parent; sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis hujuscemodi:—

33 "Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum plerique patriæ, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus; neque cuiquam nostrum licuit more majorum lege uti, neque amisso patrimonio liberum corpus habere, tanta sævitia feneratorum atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrum miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt; ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. 3 Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut 4 superbia magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt,

A. U. C. 691.]

sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo maxime ulți sanguinem nostrum pereamus.”

Ad hæc Q. Marcius respondit: “Si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur; ea mansuetudine atque misericordia senatum populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit.” At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optumo cuique, litteras mittit: “Se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere; Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti respublica quieta foret, neve ex sua contentione seditio oriretur.” Ab his longe diversas litteras Q. Catulus in senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat; earum exemplum infra scriptum est:—

“L. Catilina Q. Catulo. Egregia tua fides re cognita, grata mihi, in magnis meis periculis fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare, satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi, quam mediisfidius veram licet cognoscas. Injuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ privatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, quum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæque copiis persolveret; sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque

4 falsa suspitione alienatum esse sentiebam. Hoc no-
mine satis honestas pro meo casu spes reliquæ digni-
5 tatis conservandæ sum secutus. Plura quum scribere
6 vellem, nuntiatum est vim mihi parari. Nunc Orestil-
lam commendo tuæque fidei trado: eam ab injuria de-
fendas, per liberos tuos rogatus. Haveto."

36 Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium
in agro Arretino, dum vicinitatem antea sollicitatam
armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insigni-
2 bus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ
comperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis
judicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam
sine fraude liceret ab armis discedere præter rerum
3 capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti con-
sules delectum habeant, Antonius cum exercitu Catili-
4 nam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Ea
tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime
miserabile visum est, cui quum ad occasum ab ortu
solis omnia domita armis parerent, domi otium atque
divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent, fuere
tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis ani-
5 mis perditum irent. Namque duobus senati decretis,
ex tanta multitudine neque præmio inductus conjuratio-
nem patefecerat neque ex castris Catilinæ quisquam
omnium discesserat; tanta vis morbi uti tabes pleros-
que civium animos invaserat.

37 Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii con-
juratæ fuerant, sed omnino cuncta plebes novarum
2 rerum studio Catilinæ incepta probabat. Id adeo more
3 suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus
opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera
odere, nova exoptant, odio suarum rerum mutari omnia
student, turba atque seditionibus sine cura aluntur;

A. U. C. 691.]

quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana 4
plebes, ea vero præceps ierat multis de causis. Primum 5
omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime
præstabant, item alii per dedecora patrimonii amissis,
postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo ex-
pulerat, ii Romam sicut in sentinam confluerant. De 6
inde multi memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis
militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut
regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque,
si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea 7
juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolera-
verat, privatis atque publicis largitionibus excita, urba-
num otium ingrato labori prætulerat; eos atque alios
omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum 8
est homines egentis, malis moribus, maxuma spe, rei-
publicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum 9
victoria Sullæ parentes proscripti, bona erepta, jus li-
bertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli
eventum exspectabant. Ad hoc quicumque aliarum at- 10
que senatus partium erant, conturbari rempublicam
quam minus valere ipsi malebant. Id adeo malum 11
multos post annos in civitatem revorterat.

Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso consuli- 38
bus tribunicia potestas restituta est, homines adolescen-
tes summam potestatem nacti, quibus ætas animusque
ferox erat, cœpere senatum criminando plebem exagi-
tare, dein largiundo atque pollicitando magis incendere;
ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope 2
nitebatur pleraque nobilitas, senatus specie, pro sua
magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, post 3
illa tempora quicumque rempublicam agitavere, honestis
nominibus, alii sicuti populi jura defenderent, pars quo
senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum si-

mulantes, pro sua quisque potentia certabant; neque illis modestia neque modus contentionis erat; utrique victoriam crudeliter exercebant.

- 39 Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ,
2 paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere, ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceteros judiciis terrere, quo plebem in
8 magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandi spes oblata est, vetus certamen animos
4 eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior aut æqua manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus qui plus posset imperium atque
5 libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in his erat A. Fulvius, senatoris filius, quem retractum
6 ex itinere parens necari jussit. Isdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios sollicitabat, neque solum civis, sed cujusque modi genus hominum, quod modo bello usui foret.
- 40 Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans publice privatimque ære alieno oppressos, præterea, quod natura gens Gallica bellicosa
2 esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat atque eos noverat; itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus

A. U. C. 691.]

casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare, “At ego,” inquit, “vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.” Hæc ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti Umbrenum orare, ut sui miseretur; nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat neque aliena consilii propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accersit, quo major auctoritas sermoni inesset. Eo præsentem conjurationem aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset; deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit.

Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ; at in altera majores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volentibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiant. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, ut studium conjurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur, dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agebant; nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festi-

- nando, agitando omnia, plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero compluris Q. Metellus Celer prætor ex senati consulto, causa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.
- 43 At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerant, uti quum Catilina in agrum Fæsulæ cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissuni invidiam optumo consuli imponeret; eo signo proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilius aditum ad consulem ceterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis januam obsideret eumque vi aggrediretur; alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent, simul cæde et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent.
- 3 Inter hæc parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum; illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse; seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat; maxumum bonum in celeritate putabat.
- 44 Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant; aliter haud facile eos ad tantum negotium 2 impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant; Cassius

A. U. C. 691.]

semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturcium quendam Crotoniensem mittit, ut Allobroges prius quam domum pergerent, cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est: "Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse; consideres, quid tuarum rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis." Ad hoc mandata verbis dat: "Quum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse, quæ jussit; ne cunctetur ipse propius accedere."

His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomptinio prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant; rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit. Illi, homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt et simul utrimque clamor exortus est, Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit, deinde ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinium obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus ac vitæ diffidens velut hostibus sese prætoribus dedit.

Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere; nam lætabatur intelligens conjuratione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ci-

vibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore
3 credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item quendam Cæparium Tarracinensem, qui in Apuliam ad con-
4 citanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cæparius paullo ante domo egressus cognito
5 indicio [ex urbe] profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet.
6 Eo senatum advocat, magnæque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit, Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem afferre jubet.

- 47 Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de causa consilii habuisset, primo fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit, docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Cæpario socium adscitum nihil amplius scire quam legatos; tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea conjuratione esse. Eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt præter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent
8 bello civili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, quum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri
4 in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Len-

A. U. C. 691.]

tulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat,) Cn. Terentio senatori traduntur.

Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cu- 48
pida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente
Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tol-
lere; veluti ex servitute erepta gaudium atque lætitiā
agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis 2
quam detrimento fore, incendium vero crudele, immode-
ratum ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui
omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant.
Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum ad- 3
ductus [erat], quem ad Catilinam proficiscentem ex iti-
nere retractum aiebant. Is, quum se diceret indicatu- 4
rum de conjuratione, si fides publica data esset, jussus
a consule quæ sciret edicere, eadem fere quæ Voltur-
cius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere
hostium senatum docet; præterea se missum a M. Crasso,
qui Catilinæ nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus
aliique ex conjuratione deprehensi terrerent, eoque
magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum
animos reficeret et illi facilius e periculo eriperentur.
Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobi- 5
lem, maximis divitiis, summa potentia, alii rem incredi-
bilem rati, pars tametsi verum existumabant, tamen
quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda
quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis
privatis obnoxii conclamant indicem falsum esse, deque
ea re postulant uti referatur. Itaque consulente Cice- 6
rone frequens senatus decernit, Tarquiniū indicium fal-
sum videri, eumque in vinculis retinendum, neque am-
plius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus

- 7 consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui æstumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi a Cicerone impositam.
- 49 Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque precibus neque gratia neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Cæsar 2 falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis ininicitias exercebat: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema ætate, maxumis honoribus usus, 3 ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam 4 debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo atque ementiundo, quæ se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant, usque adeo, ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine seu animi mobilitate impulsî, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.
- 50 Dum hæc in senatu aguntur et dum legatis Allobrogum et T. Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiundum sollicitabant, partim exquirebant du-

A. U. C. 691.]

ces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos in audaciam, orabat, ut grege facto cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu, refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paullo ante frequens senatus judicaverat contra rempublicam fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensiforent, supplicium sumundum decreverat; isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat, quod de ea re præsidiis additis referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a consule, hujuscemodi verba locutus est:—

“Omnis homines, Patres Conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium lubricini simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet; si lubrico possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C., quæ reges atque populi ira aut misericordia impulsimale consuluerint; sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubricinam animi sui recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque adversa nobis fuit; sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis quam injuriæ

causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere.
6 Item bellis Punicis omnibus, quum sæpe Carthaginienses
et in pace et per inducias multa nefaria facinora fecis-
sent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere; magis,
quid se dignum foret, quam quid in illos jure fieri
7 posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est,
P. C., ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum
scelus quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ
8 quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis
eorum reperitur, novum consilium approbo; sin mag-
nitude sceleris omnium ingenia exsuperat, his utendum
9 censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum,
qui ante me sententiam dixerunt, composite atque mag-
nifice casum reipublicæ miserati sunt; quæ belli sæ-
vitia esset, quæ victis acciderent, enumeravere; rapi
virgines, pueros, divelli liberos a parentum complexu,
matres familiarum pati quæ victoribus collibuissest,
fana atque domos spoliari, cædem, incendia fieri, pos-
tremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia
10 compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio
pertinuit? an uti vos infestos conjurationi faceret?
Scilicet quem res tanta et tam atrox non permovit, eum
11 oratio accendet. Non ita est; neque cuiquam morta-
lium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius
12 æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui
demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deli-
quere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares
sunt: qui magno imperio præditi in excelso ætatem
13 agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in
maxima fortuna minima licentia est; neque studere,
14 neque odisse, sed minime irasci decet; quæ apud alios
iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudeli-
15 tas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C., omnis

A. U. C. 691.]

cruciatu minores quam facinora illorum esse; sed plerique mortales postrema meminere, et in hominibus impiis sceleris eorum obliti de poena disserunt, si ea paullo severior fuit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio reipublicæ dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere; eos mores eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis,—quid enim in talis homines crudele fieri potest?—sed aliena a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus poenæ novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, quum præsertim diligentia clarissimi viri, consulis, tanta præsidia sint in armis. De poena possumus equidem dicere id quod res habet; in luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse, eam cuncta mortalium mala dissolvere, ultra neque curæ neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadvorteretur? An, quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent. An, quia gravius est verberari quam necari? Quid autem acerbum aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est; qui convenit in minore negotio legem timere, quum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? Tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit; ceterum vos, P. C., quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt; sed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit, novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos

28 et non idoneos transfertur. Lacedæmonii devictis Athe-
niensibus triginta viros imposuere, qui rempublicam
29 eorum tractarent. Hi primo cœpere pessimum quem-
que et omnibus invisum indemnatum necare; ea po-
30 pulus lætari et merito dicere fieri. Post ubi paullatim
licentia crevit, juxta bonos et malos lubricinose inter-
31 ficere, ceteros metu terrere. Ita civitas servitute op-
32 pressa stultæ lætitiæ gravis poenas dedit. Nostra me-
moriam victor Sulla quum Damasippum et alios hujus-
modi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit,
quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos
et factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitave-
33 rant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium
cladis fuit. Nam uti quisque domum aut villam, pos-
tremo vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat
34 operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi,
quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi
trahebantur; neque prius finis jugulandi fuit quam Sulla
35 omnis suos divitiis explevit. Atque ego hæc non in
M. Tullio neque his temporibus vereor, sed in magna
36 civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tem-
pore, alio consule, cui item exercitus in manu sit,
falsum aliquid pro vero credi; ubi hoc exemplo per
senati decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem
37 statuet aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C.,
neque consilii neque audaciæ unquam eguere, neque illis
superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo
38 proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab
Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque
sumpserunt: postremo quod ubique apud socios aut
hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi
exsequebantur, imitari quam invidere bonis malebant.
39 Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, ver-

A. U. C. 691.]

beribus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit et multitudine civium factiones valere, circumveniri innocentes, alia hujusmodi fieri cœpere, tum lex Porcia aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Ego hanc causam, P. C., quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti et augere exercitum Catilinæ? Minime; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent; neu quis de his postea ad senatum referat neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra rempublicam et salutem omnium facturum."

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit:—

"Longe mihi alia mens est, P. C., quum res atque pericula nostra considero, et quum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videtur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focus suis bellum paravere; res autem monet cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc nisi provideris ne accadat, ubi evenit, frustra judicia implores; capta urbe nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris quam rempublicam fecistis, si ista, cujuscunque modi sunt quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere

- vultis, expergiscimini aliquando et capessite rempubli-
6 cam. Non agitur de vectigalibus neque de sociorum
7 injuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Sæpe-
numero, P. C., multa verba in hoc ordine feci, sæpe de
luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum,
8 multosque mortalis ea causa advorsos habeo; qui mihi
atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecis-
sem, haud facile alterius lubricini malefacta condona-
9 bam. Sed ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen res-
publica firma erat; opulentia negligentiam tolerabat.
10 Nunc vero non id agitur, bonisne an malis moribus
vivamus, neque quantum aut quam magnificum impe-
rium populi Romani sit, sed hæc cujuscunque modi
videntur, nostra an nobiscum una hostium futura sint.
11 Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam
nominat. Jampridem equidem nos vera vocabula re-
rum amisimus, quia bona aliena largiri liberalitas, ma-
larum rerum audacia fortitudo vocatur, eo respublica
12 in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores
habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes
in furibus ærarii; ne illi sanguinem nostrum largian-
tur, et dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis
13 perditum eant. Bene et composite C. Cæsar paullo ante
in hoc ordine de vita et morte disseruit, credo falsa
existumans ea quæ de inferis memorantur, divorso
itinere malos a bonis loca tætra, inculta, fœda atque
14 formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum
publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos;
videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus
conjunctionis aut a multitudine conductæ per vim eri-
15 piantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo
in urbe, et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus
sit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt.

A. U. C. 691.]

Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex 16
illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet,
eo magis refert me mihi atque vobis timere. Quare 17
quum de P. Lentulo ceterisque statueris, pro certo
habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus
conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea ageris, 18
tanto illis animus infirmior erit; si paullulum modo vos
languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite 19
existumare, majores nostros armis rempublicam ex
parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcher- 20
rumam eam nos haberemus; quippe sociorum atque
civium, præterea armorum atque equorum major nobis
copia quam illis est. Sed alia fuere, quæ illos magnos 21
fecere, quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris jus-
tum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto
neque lubricum obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam 22
atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulen-
tiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter
bonos et malos discrimen nullum est; omnia virtutis
præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos se- 23
paratim sibi quisque consilium capitis, ubi domi volup-
tatibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitis, eo fit, ut impetus
fiat in vacuam rempublicam. Sed ego hæc omitto.
Conjuravere nobilissimi cives patriam incendere, Gal- 24
lorum gentem infestissimam nomini Romano ad bellum
accersunt; dux hostium cum exercitu supra caput est:
vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia deprehensis 25
hostibus faciatis? Misereamini censeo,—deliquere ho- 26
mines adolescentuli per ambitionem,—atque etiam ar-
matos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo et mi- 27
sericordia, si illi arma ceperint, in miseriam convortet.
Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. 28
Immo vero maxime; sed inertia et mollietia animi alius

- alium expectantes cunctamini, videlicet Dis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam sæpe in maximis
29 periculis servavere. Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt; ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequidquam Deos implores;
30 irati infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra
31 imperium in hostem pugnaverat, necari jussit, atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte poenas dedit: vos de crudelissimis parricidis quid statuatis cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic
32 sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famæ suæ, si Dis aut hominibus unquam ullis pepercit; ignoscite Cethegi adolescentiæ,
34 nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cæpario loquar? quibus si quidquam unquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, P. C., si mehercule peccato locus
35 esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra mœnia atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari neque consuli quidquam potest occulte; quo magis properandum est.
36 Quare ita ego censeo: quum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, iique indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum convicti confessique sint cædem, incendia, aliaque se fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse, de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium more majorum supplicium sumundum.”
- 53 Postquam Cato assedit, consulares omnes itemque senatus magna pars sententiam ejus laudant, virtutem

A. U. C. 691.]

animi ad cælum ferunt, alii alios increpantes timidos vocant, Cato clarus atque magnus habetur, senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, 2 multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque, mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus 3 hostium contendisse; cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; ad hoc sæpe fortunæ violentiam toleravisse; facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agi- 4 tanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu 5 atque desidia civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat, ac, sicuti effeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus fuere 6 viri duo, M. Cato et C. Cæsar; quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia 54 fuere; magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo, Cato nihil largiundo gloriam adeptus est. In altero miseris per- fugium erat, in altero malis perniciēs; illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in ani- 4 mum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum

intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso, sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinencia certabat; esse quam videri bonus malebat; ita quo minus petebat gloriam, eo magis [illum] sequebatur.

- 55 Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros quæ supplicium postulabat parare jubet; ipse, præsidiiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit; eundem fit ceteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum descenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes atque insuper camera lapideis fornicibus vineta; sed incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere.
- 6 Ita ille patricius ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sump- tum est.
- 56 Dum ea Romæ gerantur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortis pro numero militum complet; deinde, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones vero hominum expleverat, quum initio non amplius

A. U. C. 691, 692.]

duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter 3
pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut
quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii præ-
acutas sudis portabant. Sed postquam Antonius cum 4
exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere,
modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere,
hostibus occasionem pugnandi non dare; sperabat pro-
pediem magnas copias sese habiturum, si Romæ socii
incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cu- 5
jus initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus
conjuratiōis fretus, simul alienum suis rationibus ex-
istumans, videri causam civium cum servis fugitivis
communicavisse.

Sed postquam in castra nuntius pervenit Romæ con- 57
juratiōem patefactam, de Lentulo et Cethego ceteris-
que, quos supra memoravi, supplicium sumptum; pleri-
que, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum
studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per
montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem
abducit, eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret
in Galliam [Transalpinam]. At Q. Metellus Celer cum 2
tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficul-
tate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus,
Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis 3
cognovit, castra propere movet ac sub ipsis radicibus
montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam
properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, ut- 4
pote qui magno exercitu locis æquioribus expeditus in
fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt monti- 5
bus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res ad-
vorsas, neque fugæ neque præsidii ullam spem; optu-
mum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, sta-

6 tuit cum Antonio quam primum configere. Itaque concione advocata hujusmodi orationem habuit:—

- 58 “Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuum neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria neque pericula excitant, nequidquam hortere; timor animi auribus 3 officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; 4 simul uti causam mei consilii aperirem. Scitis equidem, milites, socordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. 5 Nunc vero quo [in] loco res nostræ sint, juxta mecum 6 omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum 7 egestas prohibet. Quocunque ire placet, ferro iter 8 aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, quum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem 9 atque patriam in dexteris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt, commeatus abunde, municipia 10 atque coloniæ patebunt; sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient: neque locus neque amicus quisquam 11 teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet; nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacuum est pro potentia paucorum pugnare. Quo audacius aggredimini, memores pristinae virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere; potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes ex-

A. U. C. 692.]

spectare : quia illa fœda atque intoleranda viris videban- 14
 tur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, 15
 audacia opus est ; nemo nisi victor pace bellum mutavit.
 Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quis corpus 16
 tegitur, ab hostibus avorteris, ea vero dementia est.
 Semper in prælio is maximum est periculum, qui max- 17
 ime timent ; audacia pro muro habetur. Quum vos 18
 considero, milites, et quum facta vestra æstumo, magna
 me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me 19
 hortantur ; præterea necessitudo, quæ etiam timidos
 fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire 20
 queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vestræ 21
 fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis, neu
 capti potius sicuti pecora trucidemini, quam virorum
 more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam
 hostibus relinquatis."

Hæc ubi dixit, paullulum commoratus, signa canere 59
 jubet, atque instructos ordines in locum æquum dedu-
 cit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus exæ-
 quato periculo animus amplior esset, ipse pedes exer-
 citum pro loco atque copiis instruit. Nam, uti planities 2
 erat inter sinistros montis et ab dextera rupis aspera,
 octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in
 subsidio arctius collocat. Ab his centuriones, omnis 3
 lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optu-
 mum quemque armatum in primam aciem subducit. C.
 Manlium in dextera, Fæsulanum quendam in sinistra
 parte curare jubet ; ipse cum libertis et colonis propter
 aquilam assistit, quam bello Cimbrico C. Marius in ex-
 ercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Anto- 4
 nius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M.
 Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis vete- 5
 ranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post

- eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermis, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare.
- 6 Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut præfectus aut legatus aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.
- 60 Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortis paullatim incedere jubet, idem facit
- 2 hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde a ferentariis prælium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis
- 3 res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter instare; illi haud timidi resistunt; max-
- 4 uma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere; integros pro sauciis accersere, omnia providere, multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire; strenui militis et boni imper-
- 5 ratoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem prætoriam in medios hostis inducit, eosque perturbatos atque alios alibi resistentes interficit; deinde
- 6 utrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius et
- 7 Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae suæ dignitatis, in confertissimos hostis incurrit ibique pugnans confoditur.
- 61 Sed confecto prælio, tum vero cerneret, quanta audacia quantaque vis animi fuisset in exercitu Catilinæ.
- 2 Nam fere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat,
- 3 eum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo divorsius, sed

A. U. C. 692.]

omnes tamen advorsis vulneribus conciderant. Catilina 4
vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est,
paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habu-
erat vivus, in vultu retinens. Postremo ex omnia copia 5
neque in prælio neque in fuga quisquam civis ingenuus
captus est: ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pe- 6
percerant. Neque tamen exercitus populi Romani læ- 7
tam aut incruentam victoriam adeptus erat; nam stre-
nuissimus quisque aut occiderat in prælio aut graviter
vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris vi- 8
sundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia
cadavera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum re-
periebant; fuere item, qui inimicos suos cognoscerent.
Ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus 9
atque gaudia agitabantur.

C. SALLUSTII CRISPI

BELLUM JUGURTHINUM.

- 1 **FALSO** queritur de natura sua genus humanum, quod,
imbecilla atque ævi brevis, forte potius quam virtute
2 regatur. Nam contra reputando neque majus aliud
neque præstabilius invenias, magisque naturæ indus-
3 triam hominum quam vim aut tempus deesse. Sed dux
atque imperator vitæ mortalium animus est, qui, ubi ad
gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque
et clarus est, neque fortuna eget, quippe probitatem,
industriam aliasque artis bonas neque dare neque eri-
4 pere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus ad
inertiam et voluptatis corporis pessum datus est, perni-
ciosa lubricine paullisper usus, ubi per socordiam vires,
tempus, ingenium diffluxere, naturæ infirmitas accu-
satur; suam quisque culpam actores ad negotia trans-
5 ferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura
esset, quanto studio aliena ac nihil profutura multum-
que etiam periculosa petunt; neque regerentur magis
quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent,
ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.
- 2 Nam uti genus hominum compositum ex corpore et
anima est, ita res cunctæ studiaque omnia nostra cor-
2 poris alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præ-
clara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis et alia
hujusmodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egre-
3 gia facinora sicuti anima immortalia sunt. Postremo
corporis et fortunæ bonorum ut initium sic finis est,

omniaque orta occidunt et aucta senescunt: animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta neque ipse habetur. Quo magis pravitas 4 eorum admiranda est, qui dediti corporis gaudiis per luxum atque ignaviam ætatem agant, ceterum ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt; quum præsertim tam multæ variezque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

Verum ex his magistratus et imperia, postremo 3 omnis cura rerum publicarum minime mihi hac tempestate cupiunda videntur; quoniam neque virtuti honos datur, neque illi, quibus per fraudem is fuit, tuti aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam 2 aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen importunum est; quum præsertim omnes rerum 3 mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant: frustra autem niti, neque aliud se fatigando nisi odium quærere, extremæ dementiæ est; nisi forte quem in- 4 honesta et perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exerceantur, in 4 primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus 2 de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia 3 decrevi procul a republica ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertię imponant: certe, quibus maxuma industria videtur salutare plebem et conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, et quibus ego 4 temporibus magistratum adeptus sum, et quales viri idem assequi nequiverint, et postea quæ genera hominum in senatum pervenerint, profecto existimabunt me magis

merito quam ignavia iudicium animi mei mutavisse, majusque commodum ex otio meo quam ex aliorum
5 negotiis reipublicæ venturum. Nam sæpe ego audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, quum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad
6 virtutem accendi. Scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque
7 gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industria cum majoribus suis contendat? Etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius quam bonis
8 artibus ad imperia et honores nituntur; proinde quasi prætura et consulatus atque alia omnia hujusmodi per se ipsa clara et magnifica sint, ac non perinde habentur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget tædetque; nunc ad inceptum redeo.

5 Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha rege Numidarum gessit; primum quia magnum et atrox variaque victoria fuit, dein quia tunc
2 primum superbix nobilitatis obviam itum est; quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit eoque recordix processit, uti studiis civilibus bellum atque
3 vastitas Italiæ finem faceret. Sed priusquam hujusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam, quo ad cognoscendum omnia illustria magis magisque in
4 aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani Italiæ opes maxime attriverat, Masinissa rex Numi-

darum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat; ob quæ victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cujus in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascunque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis 5 permansit. Sed imperii vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale 6 et Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbalem 7 et Hiempsalem ex sese genuit, Jugurthamque, filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit.

Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora 6 facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare, et quum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire, plurimum facere, minum ipse de se loqui. Quibus 2 rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore, tamen, postquam hominem adolescentem exacta sua ætate et parvis liberis magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suoolvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii et præceps 8 ad explendam animi cupidinem, præterea opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocri viros spe prædæ transvorsos agit; ad hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

- 7 His difficultatibus circumventus, ubi videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promptus et appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis
2 et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numi-
3 dis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe
4 aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit, multo labore multaque cura, præterea modestissime parendo et sæpe obviam eundo periculis in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehe-
5 menter carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et prælio strenuus erat et bonus consilio; quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre
6 plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti; quippe cujus neque
7 consilium neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia, quæ rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.
- 8 Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi domi, potentes apud socios, clari magis quam honesti, qui Jugurthæ non mediocre animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperio Numidiæ potiretur; in ipso
2 maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed

A. U. C. 636.]

postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia et ipse revorti domum decrevit, donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium abduxit, ibique secreto monuit uti potius publice quam privatim amicitiam populi Romani coleret, neu quibus largiri insuesceret; periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum, sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum.

Sic locutus cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, 9 dimisit. Earum sententia hæc erat:—"Jugurthæ tui 2 bello Numantino longe maxuma virtus fuit, quam rem tibi certo scio gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est; ut idem senatui et populo Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te atque avo suo Masinissa." Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris impe- 3 ratoris ita esse cognovit, cum virtute tum gratia viri permotus flexit animum suum et Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse 4 paucos post annos morbo atque ætate confectus quum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis et cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis dicitur hujusmodi verba cum Jugurtha habuisse:—

"Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spē, 10 sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quam si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia 2 magna et egregia tua omittam, novissime rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti tuæque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti; in Hispania nomen familiæ renovatum est, pos-

- tremo, quod difficillimum inter mortalis est, gloria in-
3 vidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ
facit, per hanc dexteram, per regni fidem moneo obtes-
torque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo
fratres sunt, caros habeas, neu malis alienos adjungere
4 quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus ne-
que thesauri præsidia regni sunt, verum amici, quos ne-
que armis cogere neque auro parare queas; officio et
5 fide pariuntur. Quis autem amicior quam frater fratri?
aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris?
6 Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis;
sin mali, imbecillum. Nam concordia parvæ res cre-
7 scunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos
te, Jugurtha, qui ætate et sapientia prior es, ne aliter
quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine
qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia
8 plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et
Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini
virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse
videar quam genuisse.”
- 11 Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelli-
gebat, et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro
2 tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus
moritur. Postquam illi more regio justa magnifice fe-
cerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de
3 cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui mi-
numus ex illis erat, natura ferox et jam ante ignobilita-
tem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despi-
ciens, dextera Adherbalem assedit, ne medius ex tribus,
quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret.
4 Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix
5 in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de
administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias

A. U. C. 686.]

res jacet oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi; nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere 6 sibi respondit; nam ipsum illum tribus proxumis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in 7 pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius 8 moliri, parare, atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius pro- 9 cedunt neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra me- 12 moravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad 2 utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido 3 Thirmita forte ejus domo utebatur, qui proximus licitor Jugurthæ carus acceptusque ei semper fuerat; quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat impellitque, uti tamquam suam visens domum eat, portarum clavis adulterinas paret (nam veræ ad Hiempsalem referebantur); ceterum, ubi res postularet, et ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi con- 4 ficit atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædis irrapere, divorsi 5 regem quærere, dormientis alios, alios occursantis interficere, scrutari loca abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia miscere; quum interim Hiempsal reperitur occultans sese tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidæ caput 6 ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt.

Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam 13

- brevi divulgatur; Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsæ fuerant, metus invadit; in duas partis discedunt Numidæ; plures Adherbalem sequuntur, sed illum
- 2 alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat, urbis partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit, omni Numidiæ imperare parat.
- 3 Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris et fortunis suis, tamen fretus
- 4 multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex proelio profugit in
- 5 provinciam ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha patris consiliis, postquam omnis Numidiæ potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque advorsus iram ejus usquam nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere.
- 6 Itaque paucis diebus cum auro et argento multo legatos Romam mittit, quibus præcepit, primum uti veteres amicos muneribus expleant, deinde novos acquirant, postremo quæcunque possint largiundo parare ne cunctentur.
- 7 Sed ubi Romam legati venere, et ex præcepto regis hospitibus aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere, tanta commutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam et
- 8 favorem nobilitatis Jugurtha veniret; quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nite-
- 9 bantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:—
- 14 “Patres Conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existumarem meam, ceterum jus et imperium ejus penes vos esse; simul eniterer domi militiæque quam maximo

A. U. C. 636.]

usui esse populo Romano; vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ quum præcepta parentis mei agitare, Jugurtha, 2 homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem et jam ab stirpe socium atque amicum populi Romani regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres Conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem potius ob mea quam ob majorum meorum beneficia posse a vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam 4 parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi, Patres Conscripti, quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri quam usui esse. Ceteri reges aut bello victi 5 in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres Conscripti, nolite 6 pati me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem præter 7 miserandam fortunam, quod paullo ante rex genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto, tamen erat majestatis Romani populi prohibere injuriam neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus 8 ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit, unde pater et avus meus una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginiensis. Vestra beneficia mihi erepta sunt, Patres Conscripti, vos in mea injuria de-

- 9 specti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa
pater, beneficia tua evasere, ut, quem tu parem cum li-
beris [tuis] regnique participem fecisti, is potissimum
stirpis tuæ extinator sit? Nunquam ergo familia nostra
10 quæta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versa-
bimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure
omnia sæva patiebamur; hostes ab latere, vos amici
procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis
ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus, quippe
quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis.
11 Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intoleranda audacia,
scelere atque superbia sese efferens, fratre meo atque
eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ejus
sceleris sui prædam fecit, post, ubi me isdem dolis non
quit capere, nihil minus quam vim aut bellum expec-
tantem in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria,
domo, inopem et coopertum miseriis effecit, ut ubivis
12 tutius quam in meo regno essem. Ego sic existuma-
bam, Patres Conscripti, uti prædicantem audiveram pa-
trem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent,
eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus
13 maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præ-
stitit, uti in omnibus bellis adesset vobis; nos uti per
otium tuti simus, in vestra manu est, Patres Conscripti.
14 Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham,
beneficiis suis ratus est conjunctum nobis fore. Alter
eorum necatus est, alterius ipse ego manus impias vix
15 effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix ac-
cedam? Generis præsidia omnia extincta sunt; pater,
uti necesse erat, naturæ concessit; fratri, quem minime
decurt, propinquus per scelus vitam eripuit; affinis,
amicos, propinquos ceteros alium alia clades oppressit;
capti ab Jugurtha pars in crucem acti, pars bestiis ob-

A. U. C. 686.]

jecti sunt; pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris, cum mærore et luctu morte graviores vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi aut ex necessariis 16 adversa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improvise mali accidisset, vos implorarem, Patres Conscripti, quibus pro magnitudine imperii jus et injurias omnis curæ esse decet. Nunc vero exul patria, 17 domo, solus atque omnium honestarum rerum egens, quo accidam aut quos appellem? nationesne an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? An quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres Con- 18 scripti, ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne societates, ne fœdera nova acciperemus; abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore; si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. Virtute 19 ac Dîs volentibus magni estis et opulenti; omnia secunda et obedientia sunt; quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata ami- 20 citia Jugurthæ parum cognita transvorsos agat, quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente incognita causa statuatis, fingere me verba et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miseras projectus sum, eadem hæc simulantem vi- 21 deam, et aliquando aut apud vos aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur; næ ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatu impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam 22 jam frater, animo meo carissime, quamquam tibi im-

mature et unde minime decuit vita erepta est, tamen
 23 lætandum magis quam dolendum puto casum tuum; non
 enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem et omnis
 has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul ami-
 sisti. At ego infelix, in tanta mala præcipitatus ex pa-
 trio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo, in-
 certus quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii
 egens, an regno consulam, cujus vitæ necisque potestas
 24 ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis
 honestus exitus esset! neu vivere contemptus viderer, si
 25 defessus malis injuriæ concessissem. Nunc neque vivere
 lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres Conscripti,
 per vos, per liberos atque parentes vestros, per majesta-
 tem populi Romani subvenite misero mihi, ite obviam in-
 juriæ, nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est,
 per scelus et sanguinem familiæ nostræ tabescere."

- 15 Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ,
 largitione magis quam causa freti, paucis respondent,
 "Hiempsalem ob sævitiam suam ab Numidis interfec-
 tum; Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam
 superatus sit, queri, quod injuriam facere nequivisset:
 Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac
 Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta
 2 sua ponerent." Deinde utrique curia egrediuntur.
 Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea
 magna pars gratia depravata, Adherbalis dicta contem-
 nere, Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia,
 voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagi-
 3 tio sua quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci
 quibus bonum et æquum divitiis carius erat, subveniun-
 dum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindican-
 4 dam censebant; sed ex omnibus maxime Æmilius
 Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus poten-

A. U. C. 636, 637.]

tiae, honoris, divitiarum, ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam 5 impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut 16 gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati 2 regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et

A. C. 117. Adherbalem dividerent. Cujus legationis A. U. C. 637. princeps fuit L. Opimius, homo clarus et tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha tametsi Romæ in 3 inimicis habuerat, tamen accuratissime recepit, dando et pollicitando multa perfecit, uti famæ, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferet. Reli- 4 quos legatos eadem via aggressus, plerosque capit; paucis carior fides quam pecunia fuit. In divisione, 5 quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram specie quam usu potiolem, quæ portuosior et ædificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere 17 et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca et nationes ob calorem aut 2 asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narraverim; cetera quam paucissimis absolvam. In divisione orbis terræ pleri- 3 que in partem tertiam Africam posuere, pauci tantummodo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europa. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et 4 Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum impor- 5

1. 1880
 2. 1881
 3. 1882
 4. 1883
 5. 1884
 6. 1885
 7. 1886
 8. 1887
 9. 1888
 10. 1889
 11. 1890
 12. 1891
 13. 1892
 14. 1893
 15. 1894
 16. 1895
 17. 1896
 18. 1897
 19. 1898
 20. 1899
 21. 1900
 22. 1901
 23. 1902
 24. 1903
 25. 1904
 26. 1905
 27. 1906
 28. 1907
 29. 1908
 30. 1909
 31. 1910
 32. 1911
 33. 1912
 34. 1913
 35. 1914
 36. 1915
 37. 1916
 38. 1917
 39. 1918
 40. 1919
 41. 1920
 42. 1921
 43. 1922
 44. 1923
 45. 1924
 46. 1925
 47. 1926
 48. 1927
 49. 1928
 50. 1929
 51. 1930
 52. 1931
 53. 1932
 54. 1933
 55. 1934
 56. 1935
 57. 1936
 58. 1937
 59. 1938
 60. 1939
 61. 1940
 62. 1941
 63. 1942
 64. 1943
 65. 1944
 66. 1945
 67. 1946
 68. 1947
 69. 1948
 70. 1949
 71. 1950
 72. 1951
 73. 1952
 74. 1953
 75. 1954
 76. 1955
 77. 1956
 78. 1957
 79. 1958
 80. 1959
 81. 1960
 82. 1961
 83. 1962
 84. 1963
 85. 1964
 86. 1965
 87. 1966
 88. 1967
 89. 1968
 90. 1969
 91. 1970
 92. 1971
 93. 1972
 94. 1973
 95. 1974
 96. 1975
 97. 1976
 98. 1977
 99. 1978
 100. 1979
 101. 1980
 102. 1981
 103. 1982
 104. 1983
 105. 1984
 106. 1985
 107. 1986
 108. 1987
 109. 1988
 110. 1989
 111. 1990
 112. 1991
 113. 1992
 114. 1993
 115. 1994
 116. 1995
 117. 1996
 118. 1997
 119. 1998
 120. 1999
 121. 2000
 122. 2001
 123. 2002
 124. 2003
 125. 2004
 126. 2005
 127. 2006
 128. 2007
 129. 2008
 130. 2009
 131. 2010
 132. 2011
 133. 2012
 134. 2013
 135. 2014
 136. 2015
 137. 2016
 138. 2017
 139. 2018
 140. 2019
 141. 2020
 142. 2021
 143. 2022
 144. 2023
 145. 2024
 146. 2025
 147. 2026
 148. 2027
 149. 2028
 150. 2029
 151. 2030
 152. 2031
 153. 2032
 154. 2033
 155. 2034
 156. 2035
 157. 2036
 158. 2037
 159. 2038
 160. 2039
 161. 2040
 162. 2041
 163. 2042
 164. 2043
 165. 2044
 166. 2045
 167. 2046
 168. 2047
 169. 2048
 170. 2049
 171. 2050
 172. 2051
 173. 2052
 174. 2053
 175. 2054
 176. 2055
 177. 2056
 178. 2057
 179. 2058
 180. 2059
 181. 2060
 182. 2061
 183. 2062
 184. 2063
 185. 2064
 186. 2065
 187. 2066
 188. 2067
 189. 2068
 190. 2069
 191. 2070
 192. 2071
 193. 2072
 194. 2073
 195. 2074
 196. 2075
 197. 2076
 198. 2077
 199. 2078
 200. 2079
 201. 2080
 202. 2081
 203. 2082
 204. 2083
 205. 2084
 206. 2085
 207. 2086
 208. 2087
 209. 2088
 210. 2089
 211. 2090
 212. 2091
 213. 2092
 214. 2093
 215. 2094
 216. 2095
 217. 2096
 218. 2097
 219. 2098
 220. 2099
 221. 2100
 222. 2101
 223. 2102
 224. 2103
 225. 2104
 226. 2105
 227. 2106
 228. 2107
 229. 2108
 230. 2109
 231. 2110
 232. 2111
 233. 2112
 234. 2113
 235. 2114
 236. 2115
 237. 2116
 238. 2117
 239. 2118
 240. 2119
 241. 2120
 242. 2121
 243. 2122
 244. 2123
 245. 2124
 246. 2125
 247. 2126
 248. 2127
 249. 2128
 250. 2129
 251. 2130
 252. 2131
 253. 2132
 254. 2133
 255. 2134
 256. 2135
 257. 2136
 258. 2137
 259. 2138
 260. 2139
 261. 2140
 262. 2141
 263. 2142
 264. 2143
 265. 2144
 266. 2145
 267. 2146
 268. 2147
 269. 2148
 270. 2149
 271. 2150
 272. 2151
 273. 2152
 274. 2153
 275. 2154
 276. 2155
 277. 2156
 278. 2157
 279. 2158
 280. 2159
 281. 2160
 282. 2161
 283. 2162
 284. 2163
 285. 2164
 286. 2165
 287. 2166
 288. 2167
 289. 2168
 290. 2169
 291. 2170
 292. 2171
 293. 2172
 294. 2173
 295. 2174
 296. 2175
 297. 2176
 298. 2177
 299. 2178
 300. 2179
 301. 2180
 302. 2181
 303. 2182
 304. 2183
 305. 2184
 306. 2185
 307. 2186
 308. 2187
 309. 2188
 310. 2189
 311. 2190
 312. 2191
 313. 2192
 314. 2193
 315. 2194
 316. 2195
 317. 2196
 318. 2197
 319. 2198
 320. 2199
 321. 2200
 322. 2201
 323. 2202
 324. 2203
 325. 2204
 326. 2205
 327. 2206
 328. 2207
 329. 2208
 330. 2209
 331. 2210
 332. 2211
 333. 2212
 334. 2213
 335. 2214
 336. 2215
 337. 2216
 338. 2217
 339. 2218
 340. 2219
 341. 2220
 342. 2221
 343. 2222
 344. 2223
 345. 2224
 346. 2225
 347. 2226
 348. 2227
 349. 2228
 350. 2229
 351. 2230
 352. 2231
 353. 2232
 354. 2233
 355. 2234
 356. 2235
 357. 2236
 358. 2237
 359. 2238
 360. 2239
 361. 2240
 362. 2241
 363. 2242
 364. 2243
 365. 2244
 366. 2245
 367. 2246
 368. 2247
 369. 2248
 370. 2249
 371. 2250
 372. 2251
 373. 2252
 374. 2253
 375. 2254
 376. 2255
 377. 2256
 378. 2257
 379. 2258
 380. 2259
 381. 2260
 382. 2261
 383. 2262
 384. 2263
 385. 2264
 386. 2265
 387. 2266
 388. 2267
 389. 2268
 390. 2269
 391. 2270
 392. 2271
 393. 2272
 394. 2273
 395. 2274
 396. 2275
 397. 2276
 398. 2277
 399. 2278
 400. 2279
 401. 2280
 402. 2281
 403. 2282
 404. 2283
 405. 2284
 406. 2285
 407. 2286
 408. 2287
 409. 2288
 410. 2289
 411. 2290
 412. 2291
 413. 2292
 414. 2293
 415. 2294
 416. 2295
 417. 2296
 418. 2297
 419. 2298
 420. 2299
 421. 2300
 422. 2301
 423. 2302
 424. 2303
 425. 2304
 426. 2305
 427. 2306
 428. 2307
 429. 2308
 430. 2309
 431. 2310
 432. 2311
 433. 2312
 434. 2313
 435. 2314
 436. 2315
 437. 2316
 438. 2317
 439. 2318
 440. 2319
 441. 2320
 442. 2321
 443. 2322
 444. 2323
 445. 2324
 446. 2325
 447. 2326
 448. 2327
 449. 2328
 450. 2329
 451. 2330
 452. 2331
 453. 2332
 454. 2333
 455. 2334
 456. 2335
 457. 2336
 458. 2337
 459. 2338
 460. 2339
 461. 2340
 462. 2341
 463. 2342
 464. 2343
 465. 2344
 466. 2345
 467. 2346
 468. 2347
 469. 2348
 470. 2349
 471. 2350
 472. 2351
 473. 2352
 474. 2353
 475. 2354
 476. 2355
 477. 2356
 478. 2357
 479. 2358
 480. 2359
 481. 2360
 482. 2361
 483. 2362
 484. 2363
 485. 2364
 486. 2365
 487. 2366
 488. 2367
 489. 2368
 490. 2369
 491. 2370
 492. 2371
 493. 2372
 494. 2373
 495. 2374
 496. 2375
 497. 2376
 498. 2377
 499. 2378
 500. 2379
 501. 2380
 502. 2381
 503. 2382
 504. 2383
 505. 2384
 506. 2385
 507. 2386
 508. 2387
 509. 2388
 510. 2389
 511. 2390
 512. 2391
 513. 2392
 514. 2393
 515. 2394
 516. 2395
 517. 2396
 518. 2397
 519. 2398
 520. 2399
 521. 2400
 522. 2401
 523. 2402
 524. 2403
 525. 2404
 526. 2405
 527. 2406
 528. 2407
 529. 2408
 530. 2409
 531. 2410
 532. 2411
 533. 2412
 534. 2413
 535. 2414
 536. 2415
 537. 2416
 538. 2417
 539. 2418
 540. 2419
 541. 2420
 542. 2421
 543. 2422
 544. 2423
 545. 2424
 546. 2425
 547. 2426
 548. 2427
 549. 2428
 550. 2429
 551. 2430
 552. 2431
 553. 2432
 554. 2433
 555. 2434
 556. 2435
 557. 2436
 558. 2437
 559. 2438
 560. 2439
 561. 2440
 562. 2441
 563. 2442
 564. 2443
 565. 2444
 566. 2445
 567. 2446
 568. 2447
 569. 2448
 570. 2449
 571. 2450
 572. 2451
 573. 2452
 574. 2453
 575. 2454
 576. 2455
 577. 2456
 578. 2457
 579. 2458
 580. 2459
 581. 2460
 582. 2461
 583. 2462
 584. 2463
 585. 2464
 586. 2465
 587. 2466
 588. 2467
 589. 2468
 590. 2469
 591. 2470
 592. 2471
 593. 2472
 594. 2473
 595. 2474
 596. 2475
 597. 2476
 598. 2477
 599. 2478
 600. 2479
 601. 2480
 602. 2481
 603. 2482
 604. 2483
 605. 2484
 606. 2485
 607. 2486
 608. 2487
 609. 2488
 610. 2489
 611. 2490
 612. 2491
 613. 2492
 614. 2493
 615. 2494
 616. 2495
 617. 2496
 618. 2497
 619. 2498
 620. 2499
 621. 2500
 622. 2501
 623. 2502
 624. 2503
 625. 2504
 626. 2505
 627. 2506
 628. 2507
 629. 2508
 630. 2509
 631. 2510
 632. 2511
 633. 2512
 634. 2513
 635. 2514
 636. 2515
 637. 2516
 638. 2517
 639. 2518
 640. 2519
 641. 2520
 642. 2521
 643. 2522
 644. 2523
 645. 2524
 646. 2525
 647. 2526
 648. 2527
 649. 2528
 650. 2529
 651. 2530
 652. 2531
 653. 2532
 654. 2533
 655. 2534
 656. 2535
 657. 2536
 658. 2537
 659. 2538
 660. 2539
 661. 2540
 662. 2541
 663. 2542
 664. 2543
 665. 2544
 666. 2545
 667. 2546
 668. 2547
 669. 2548
 670. 2549
 671. 2550
 672. 2551
 673. 2552
 674. 2553
 675. 2554
 676. 2555
 677. 2556
 678. 2557
 679. 2558
 680. 2559
 681. 2560
 682. 2561
 683. 2562
 684. 2563
 685. 2564
 686. 2565
 687. 2566
 688. 2567
 689. 2568
 690. 2569
 691. 2570
 692. 2571
 693. 2572
 694. 2573
 695. 2574
 696. 2575
 697. 2576
 698. 2577
 699. 2578
 700. 2579
 701. 2580
 702. 2581
 703. 2582
 704. 2583
 705. 2584
 706. 2585
 707. 2586
 708. 2587
 709. 2588
 710. 2589
 711. 2590
 712. 2591
 713. 2592
 714. 2593
 715. 2594
 716. 2595
 717. 2596
 718. 2597
 719. 2598
 720. 2599
 721. 2600
 722. 2601
 723. 2602
 724. 2603
 725. 2604
 726. 2605
 727. 2606
 728. 2607
 729. 2608
 730. 2609
 731. 2610
 732. 2611
 733. 2612
 734. 2613
 735. 2614
 736. 2615
 737. 2616
 738. 2617
 739. 2618
 740. 2619
 741. 2620
 742. 2621
 743. 2622
 744. 2623
 745. 2624
 746. 2625
 747. 2626
 748. 2627
 749. 2628
 750. 2629
 751. 2630
 752. 2631
 753. 2632
 754. 2633
 755. 2634
 756. 2635
 757. 2636
 758. 2637
 759. 2638
 760. 2639
 761. 2640
 762. 2641
 763. 2642
 764. 2643
 765. 2644
 766. 2645
 767. 2646
 768. 2647
 769. 2648
 770. 2649
 771. 2650
 772. 2651
 773. 2652
 774. 2653
 775. 2654
 776. 2655
 777. 2656
 778. 2657
 779. 2658
 780. 2659
 781. 2660
 782. 2661
 783. 2662
 784. 2663
 785. 2664
 786. 2665
 787. 2666
 788. 2667
 789. 2668
 790. 2669
 791. 2670
 792. 2671
 793. 2672
 794. 2673
 795. 2674
 796. 2675
 797. 2676
 798. 2677
 799. 2678
 800. 2679
 801. 2680
 802. 2681
 803. 2682
 804. 2683
 805. 2684
 806. 2685
 807. 2686
 808. 2687
 809. 2688
 810. 2689
 811. 2690
 812. 2691
 813. 2692
 814. 2693
 815. 2694
 816. 2695
 817. 2696
 818. 2697
 819. 2698
 820. 2699
 821. 2700
 822. 2701
 823. 2702
 824. 2703
 825. 2704
 826. 2705
 827. 2706
 828. 2707
 829. 2708
 830. 2709
 831. 2710
 832. 2711
 833. 2712
 834. 2713
 835. 2714
 836. 2715
 837. 2716
 838. 2717
 839. 2718
 840. 2719
 841. 2720
 842. 2721
 843. 2722
 844. 2723
 845. 2724
 846. 2725
 847. 2726
 848. 2727
 849. 2728
 850. 2729
 851. 2730
 852. 2731
 853. 2732
 854. 2733
 855. 2734
 856. 2735
 857. 2736
 858. 2737
 859. 2738
 860. 2739
 861. 2740
 862. 2741
 863. 2742
 864. 2743
 865. 2744
 866. 2745
 867. 2746
 868. 2747
 869. 2748
 870. 2749
 871. 2750
 872. 2751
 873. 2752
 874. 2753
 875. 2754
 876. 2755
 877. 2756
 878. 2757
 879. 2758
 880. 2759
 881. 2760
 882. 2761
 883. 2762
 884. 2763
 885. 2764
 886. 2765
 887. 2766
 888. 2767
 889. 2768
 890. 2769
 89

tuosum, ager frugum fertilis, bonus pecori, arbore in-
 6 fecundus, cælo terraque penuria aquarum. Genus
 hominum salubri corpore, velox, patiens laborum;
 plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis
 interiere; nam morbus haud sæpe quemquam superat;
 7 ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mor-
 tales initio Africam habuerint, quique postea accesse-
 rint, aut quomodo inter se permixti sint, quamquam ab
 ea fama, quæ plerosque obtinet, divorsum est, tamen
 uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur,
 interpretatum nobis est, utique rem sese habere cultor-
 es ejus terræ putant, quam paucissimis dicam. Cete-
 rum fides ejus rei penes auctores erit.

- 18 Africam initio habuere Gætuli et Libyes, asperi in-
 cultique, quibus cibus erat caro ferina atque humi pabu-
 2 lum, uti pecoribus. Hi neque moribus neque lege aut
 imperio cujusquam regebantur; vagi, palantes, qua
 3 nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in His-
 pania Hercules, sicuti Afri putant, interiit, exercitus
 ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce ac pas-
 sim multis sibi quisque imperiū petentibus, brevi dila-
 4 bitur. Ex eo numero Medi, Persæ et Armenii, navibus
 in Africam transvecti, proximos nostro mari locos oc-
 5 cupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis; hique
 alveos navium invorsos pro tuguriis habuere, quia neque
 materia in agris neque ab Hispanis emundi aut mutandi
 6 copia erat; mare magnum et ignara lingua commercia
 7 prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos se-
 cum miscuere; et quia sæpe tentantes agros alia, deinde
 alia loca petiverant, semet ipsi Nomadas appellavere.
 8 Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ
 mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta,
 9 quasi navium carinæ sunt. Medi autem et Armenii ac-

A. U. C. 637.]

cessere Libyes, (nam hi propius mare Africum agitabant, Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus,) hique mature oppida habuere; nam freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulla-
 10 tim Libyes corrumpere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit; ac pos-
 11 tea nomine Numidæ, propter multitudinem a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxume Carthaginem Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti finitu-
 12 mos armis aut metu sub imperium suum coëgere, nomen gloriamque sibi addidere; magis ii, qui ad nostrum mare processerant, quia Libyes quam Gætuli minus bellicosi. Denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ
 19 gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque urbis in ora maritima condidere, eæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto
 2 quam parum dicere, quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum
 3 ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theræôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis; deinde Philænôn aræ, quem locum Ægyptum
 4 vorsus finem imperii habuere Carthaginenses, post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Nu-
 5 midæ tenent; proxume Hispaniam Mauri sunt. Super 6 Numidiam Gætulos accepimus partim in tuguriis, alios 6 incultius vagos agitare, post eos Æthiopas esse, dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino
 7

pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginiensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat; Gætulorum magna pars et Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant; Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen cetera ignarus populi Romani, itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africa et ejus incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

- 20 Postquam, diviso regno, legati Africa decessere, et Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt, certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus; at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis quam metuendus. Igitur ex improvviso finis ejus cum magna manu invadit; multos mortalis cum pecore atque alia præda capit, ædificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit, deinde cum omni multitudine in regnum suum convortit, existumans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat et amicitia populi Romani magis quam Numidis fretus erat, legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit; qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit quam bellum sumere, quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur, quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, uti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et

A. U. C. 642.]

aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum quæ pergebat urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

Adherbal ubi intelligit eo processum, uti regnum aut 21 relinquendum esset aut armis retinendum, necessario copias parat et Jugurthæ obvius procedit. Interim 2

A. C. 112. haud longe a mari prope Cirtam oppidum
A. U. C. 642. utriusque exercitus consedit, et quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini signo dato castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentis fugant funduntque; Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentis mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges ceptum atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum 3 circumscedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare aggreditur, maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum ab Adherbale Romam missos audiverat. Sed postquam senatus 4 de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, senatus populi que Romani verbis nuntient, "Velle et censere eos ab armis discedere, de controversiis suis jure potius quam bello disceptare; ita seque illisque dignum esse."

Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod 22 Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto et oppugnatione Cirtæ audiebatur; sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit, "Sibi 2 neque majus quidquam neque carius auctoritate senatus esse; ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse; ob easdem artis ab Micipsa, non

- 3 penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri ejus ob-
 4 viam isse; populum Romanum neque recte neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit; postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi mis-
 5 surum." Ita utrique digrediuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.
- 23 Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo atque fossa mœnia circumdat, turris exstruit easque præsiidiis firmat, præterea dies noctisque aut per vim aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem
 2 arrigere, prorsus intentus cuncta parare. Adherbal, ubi intelligit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex is, qui una Cirtam profugerant, duos maxime impigros delegit; eos multa pollicendo ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.
- 24 Numidæ paucis diebus jussa efficiunt; litteræ Adherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:—
 2 "Non mea culpa sæpe [ad] vos oratum mitto, Patres Conscripti, sed vis Jugurthæ subigit, quem tanta libido exstinguendi me invasit, ut neque vos neque Deos immortalis in animo habeat, sanguinem meum quam omnia
 3 malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor, neque mihi Micipsæ patris [mei] beneficia neque vestra decreta auxiliantur;
 4 ferro an fame acrius urguear incertum sum. Plura de

A. U. C. 642.]

Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea ; et jam antea expertus sum parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum supra quam ego sum petere, neque simul amicitiam vestram et regnum meum sperare. Utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam 6 initio occidit Hiempsalem, fratrem meum, dein patrio regno me expulit ; quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis 7 tenet ; me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet ; legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum nisi vestra vis, quo 8 moveri possit ? Nami ego quidem vellem et hæc, quæ 9 scribo, et illa, quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum os 10 tentui essem, non jam mortem neque ærumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite ; me ex manibus impiis eripite per majestatem imperii, per amicitiae fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ."

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam 25 mittendum censerent et quam primum Adherbali subveniendum ; de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab iisdem illis regis 2 fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, 3 privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam 4 majores natu, nobiles, amplis honoribus usi ; in quibus fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis et tum in senatu princeps. Hi, quod res in invidia 5 erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo navim ascendere, dein brevi Uticam appulsi litteras ad Jugurtham.

- mittunt, quam ocisissime ad provinciam accedat, seque
6 ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines
claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat,
contra inceptum suum venisse, primo commotus, metu
7 atque lubricine divorsus agitabatur. Timebat iram se-
natus, ni paruisset legatis; porro animus cupidine
8 cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in
9 avido ingenio pravum consilium. Igitur exercitu cir-
cumdato summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxime
sperans, diducta manu hostium, aut vi aut dolis sese
10 casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit
neque quod intenderat efficere potest, ut prius quam le-
gatos conveniret, Adherbali potiretur; ne amplius mo-
rando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet,
11 cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi
senati verbis graves minæ nuntiabantur, quod ab oppug-
natione non desisteret, multa tamen oratione consumpta
legati frustra discessere.
- 26 Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum vir-
tute moenia defensabantur, confisi deditione facta prop-
ter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore,
Adherbali suadent, uti seque et oppidum Jugurthæ tra-
dat, tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris senatui
2 curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ
rebat, tamen quia penes eosdem, si advorsaretur,
cogundi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, dedi-
3 tionem facit. Jugurtha in primis Adherbalem excruci-
atum necat, deinde omnis puberes Numidas atque nego-
tiatores promiscue, uti quisque armatis obviis fuerat,
interficit.
- 27 Quod postquam Romæ cognitum est, et res in senatu
agitari cœpta, idem illi ministri regis interpellando, ac
sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atroci-

A. U. C. 642, 643.]

tatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus 2
plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobili-
tatis, populum Romanum edocuisset id agi, ut per paucos
factiosos Jugurthæ scelus condonaretur, profecto omnis
invidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta
vis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus 3
delicti conscientia populum timet, lege Sempronia pro-
vinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ;
consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpur- 4
nius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit; de- 5
inde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur;
stipendium aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

A. C. 111. At Jugurtha, contra spem nuntio accepto, 28
A. U. C. 643. quippe cui Romæ omnia venum ire in animo
hæserat, filium et cum eo duos familiaris ad senatum
legatos mittit, hisque ut illis, quos Hiempsale interfecto
miserat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur.
Qui postquam Romam adventabant, senatus a Bestia 2
consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœ-
nibus; iique decrevere, nisi regnum ipsumque deditum
venissent, uti in diebus proxumis decem Italia decede-
rent. Consul Numidis ex senati decreto nuntiari jubet; 3
ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Cal- 4
purnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, fac-
tiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore
sperabat; in quibus fuit Scaurus, cujus de natura et
habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro 5
multæ bonæque artes animi et corporis erant, quas omnis
avaritia præpediebat; patiens laborum, acri ingenio,
satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra
pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhægium, 6
atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam trans-
vectæ. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, 7

acriter Numidiam ingressus est, multosque mortalis et urbis aliquot pugnando cepit.

- 29 Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare bellicque quod administrabat asperitatem ostendere cœpit, animus
2 æger avaritia facile convorsus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrume regem impugnaverat, tamen magnitudine pecuniæ a bono honestoque in pravum abstractus est.
- 3 Sed Jugurtha primo tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio aut gratia effecturum; postea vero quam participem negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactio-
4 nibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vagam; cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat, quoniam dedi-
5 tionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit, ac pauca præsentī consilio locutus de invidia facti sui atque uti in deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit; dein postero die, quasi per saturam sententiis
6 exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephantī triginta, pecus atque equi multi cum parvo argenti pondere quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.
- 30 Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent fama divulgavit, Romæ per omnis locos et conventus de facto consulis agitari. Apud plebem gravis invidia, Patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum consta-

A. U. C. 648.]

bat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor 2
et socius Bestiæ ferebatur, a vero bonoque impediēbat.
At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio po- 3
tentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et
moras senatus, concionibus populum ad vindicandum
hortari; monere, ne rempublicam, ne libertatem suam
desererent; multa superba et crudelia facinora nobili-
tatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis ani-
mum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ 4
Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existu-
mavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere,
ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum
Bestiæ hujusmodi verbis disseruit:—

“ Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium 31
reipublicæ omnia superet: opes factionis, vestra patien-
tia, jus nullum; ac maxume, quod innocentiae plus peri-
culi quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, 2
his annis viginti quam ludibrio fueritis superbiæ pauco-
rum, quam foede quamque inulti perierint vestri defen- 3
sores, ut vobis animus ab ignavia atque socordia cor-
ruptus sit, qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis, ex-
surgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus decet ter-
rori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen ob- 4
viam ire factionis potentiae animus subigit. Certe ego 5
libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, ex-
periar; verum id frustra an ob rem faciam, in vestra
manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod 6
sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati
eatis. Nihil vi, nihil secessionē opus est: necesse est
suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, 7
quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæ-
stiones habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem
item vestri ordinis multi mortales in carcere necati

sunt; utriusque cladis non lex, verum libido eorum
8 finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio plebi sua re-
stituere; quidquid sine sanguine civium ulcisci nequi-
9 tur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indigna-
bamini ærarium expilari, reges et populos liberos paucis
nobilibus vectigal pendere, penes eosdem et summam
gloriam et maxumas divitias esse; tamen hæc talia faci-
nora impune suscepisse parum habuere. Itaque pos-
tremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia
10 hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet
aut pœnitet, sed incedunt per ora vestra magnifici;
sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentan-
11 tes, perinde quasi ea honori non prædæ habeant. Servi
ære parati injusta imperia dominorum non perferunt;
vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem tole-
12 ratis? At qui sunt hi qui rempublicam occupavere?
Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani ava-
ritia, nocentissimi idemque superbissimi, quibus fides,
decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia
13 quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis,
alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse,
14 pro munimento habent. Ita quam quisque pessume
fecit, tam maxume tutus est; metum a scelere suo ad
ignaviam vestram transtulere; quos omnis eadem cu-
pere, eadem odisse, eadem metuere in unum cœgit.
15 Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.
16 Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad
dominationem accensi sunt, profecto neque respublica,
sicuti nunc, vastaretur, et beneficia vestra penes optu-
17 mos, non audacissimos, forent. Majores vestri parandi
juris et majestatis constituendæ gratia bis per seces-
sionem armati Aventinum occupavere, vos pro libertate,
quam ab illis accepistis, non summa ope nitimini? at-

A. U. C. 648.]

que eo vehementius, quo majus dedecus est parta amittere quam omnino non paravisse. Dicet aliquis, 'Quid 18 igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam?' Non manu neque vi, quod magis vos fecisse quam illis accidisse indignum est, verum quæstionibus et indicio ipsius Jugurthæ; qui si dediticius est, 19 profecto jussis vestris obediens erit, sin ea contemnit, scilicet existumabitis qualis illa pax aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos 20 dominationis eorum satietas tenet, et illa quam hæc tempora magis placent, quum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere; nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego, tametsi viro flagitiosissimum existumo im- 21 pune injuriam accepisse, tamen vos hominibus scelertissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam 22 et illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, et vobis æterna sollicitudo remanebit, quum intelligetis aut serviundum esse aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordiæ quæ spes est? 23 Dominari illi volunt, vos liberi esse; facere illi injurias, vos prohibere; postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis 24 mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortor- 25 que vos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ

- pecuniæ, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur: hosti acerrumo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum, domi
 26 militiæque res publica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediētes vivamus? Nam
 27 impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam quam recte fecisse, sed ne ignoscendo malis bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo præstat beneficii quam maleficii immemorem esse; bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas, at malus improbior. Ad hoc si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.”
- 32 Hæc atque alia hujuscemodi sæpe dicundo Memmius populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur, eumque interposita fide publica Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictæ a Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui plurima et flagitiosissima facinora
 3 fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Jugurthæ
 4 traderent; alii perfugas vendere, pars ex pacatis prædas agebant; tanta vis avaritiæ in animos eorum veluti
 5 tabes invaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur eique timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se populo Romano dedisset, ne vim quam misericordiam ejus experiri mallet. Privatum præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris quam publicam ducebat; talis ea tempestate fama de Cassio erat.
- 33 Igitur Jugurtha contra decus regium cultu quam

A. U. C. 643, 644.]

maxume miserabili cum Cassio Romam venit. Ac 2

A. C. 110. tametsi in ipso magna vis animi erat, con-
A. U. C. 644. firmatus ab omnibus, quorum potentia aut
scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. Bæ-
bium tribunum plebis magna mercede parat, cujus im-
pudentia contra jus et injurias omnis munitus foret.
At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi 3
infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat,
pars, ni socios sceleris sui aperiret, more majorum de
hoste supplicium sumi; dignitati quam iræ magis con-
sulens, sedare motus, et animos eorum mollire; postre-
mo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore.
Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba 4
facit; Romæ Numidiæque facinora ejus memorat, sce-
lera in patrem fratresque ostendit. Quibus juvantibus
quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat po-
pulus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo
habere. Si verum aperiat, in fide et clementia populi
Romani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non so-
ciis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.

Deinde, ubi Memmius dicundi finem fecit, et Jugurtha 34
respondere jussus est, C. Bæbius, tribunus plebis, quem
pecunia corruptum supra diximus, regem tacere jubet,
ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehe-
menter accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe im-
petu atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat, vicit tamen
impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione 2
discedit: Jugurthæ Bestiæque et ceteris, quos illa quæ-
stio exagitabat, animi augescunt.

Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine 35
Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos; qui, quia in
dissensione regum Jugurthæ advorsus fuerat, dedita
Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa ab-
ierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bes-2

- tiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ
3 ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi moveri quam senescere omnia malebat; ipsi provincia Numidia,
4 Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est, quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediēbat; Bomilcari, proximo ac maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxime occulte, sin id parum pro-
5 cedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur, et per homines talis negotii artifices itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat, deinde, ubi res postula-
6 bat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam aggreditur; illum obtruncat, sed ipse deprehensus, multis hortantibus et in primis Albino consule, indicium pro-
7 fitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica
8 venerat. At Jugurtha manifestus tanti sceleris non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse.
9 Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus a senatu Italia decedere.
10 Sed postquam Roma egressus est, fertur sæpe eo tacitus respiciens postremo dixisse: "urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit."
36 Interim Albinus renovato bello commeatum, stipen-

A. U. C. 644, 645.]

dium aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis aut deditione aut quovis modo bellum conficeret. At contra 2 Jugurtha trahere omnia et alias deinde alias moræ causas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum simulare; cedere instanti, et paullo post, ne sui diffiderent, instare; ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificari. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum 3 consilii regis existumarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis quam dolo crederent. Sed postquam dilapso tempore comitiorum 4 dies adventabat, Albinus, Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam decessit.

Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atroci- 37 ter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, 2 tribuni plebis, resistantibus collegis, continuare magistratum nitebantur, quæ dissensio totius anni comitia impediabat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem 3 pro prætore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli aut terrore exercitus ab rege pecuniæ ca-

A. C. 109. piundæ, milites mense Januario ex hibernis A. U. C. 645. in expeditionem evocat, magnisque itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et sævitia temporis 4 et opportunitate loci neque capi neque obsideri poterat, (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat,) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare.

At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, 38

subdolan ejus augere amentiam, missitare supplicantis legatos, ipse quasi vitabundus per saltuosa loca et trames exercitum ductare. Denique Aulum spe pacationis perpulit, uti relicto Suthule in abditas regiones sese veluti cedentem insequeretur; "ita delicta occultiora fore." Interea per homines callidos diu noctuque turmarum partim uti transfugerent corrumpere, alii signo dato locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruit, intempesta nocte de improvviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, percussi tumultu insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare, trepidare omnibus locis; vis magna hostium, cælum nocte atque nubibus obscuratum, periculum anceps; postremo fugere an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum cum duabus turmis Thracum et paucis gregariis militibus transiit ad regem, et centurio primi pili tertie legionis per munitionem, quam uti defenderet acceperat, locum hostibus introeundi dedit, eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox atque præda castrorum hostis, quo minus victoria uterentur, remota sunt. Deinde Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit:—"tametsi ipsum cum exercitu fame et ferro clausum tenet, tamen se memorem humanarum rerum, si secum fœdus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum; præterea uti diebus decem Numidia decederet." Quæ quamquam gravia et flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu mutabantur, sic uti regi lubuerat, pax convenit.

Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mæror civitatem invasere. Pars dolere pro gloria imperii,

A. U. C. 645.]

pars insolita rerum bellicarum timere libertati; Aulo omnes infesti, ac maxime, qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius quam manu salutem quæsierat. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris 2 invidiam ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consulebat, et tamen interim exercitui supplementum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, 3 uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur; nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiemabat. Postquam eo venit, quamquam persequi Jugur- 5 tham et mederi fraternæ invidiæ animo ardebat, cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit sibi nihil agitandum.

Interim Romæ C. Mamilius Limetanus tribunus ple- 40 bis rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglegisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias acceperant; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex 2 partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos ac maxime per homines nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes incredibile mumoratu est, quam intenta fue- 3 rit quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ; tanta lubido in partibus erat.

- 4 Igitur ceteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum
Bestiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiā plebis et
suorum fugam, trepida etiam tum civitate, quum ex
Mamiliī rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat,
5 uti ipse in eo numero crearetur. Sed quæstio exercita
aspere violenterque ex rumore et lubricine plebis ; ut
sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis
rebus insolentia ceperat.
- 41 Ceterum mos partium popularium et senatus factio-
num, ac deinde omnium malarum artium paucis ante
annis Romæ ortus est otio atque abundantia earum
2 rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Car-
thaginem deletam populus et senatus Romanus placide
modesteque inter se rempublicam tractabant, neque
gloriæ neque dominationis certamen inter civis erat ;
3 metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed
ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quæ res
4 secundæ amant, lascivia atque superbia incessere. Ita,
quod in advorsis rebus optaverant otium, postquam
5 adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœ-
pere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidi-
nem vortere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita
omnia in duas partis abstracta sunt ; respublica, quæ
6 media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione
magis pollebat, plebis vis soluta atque dispersa in multi-
7 tudine minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique
agitabatur, penes eosdem ærarium, provinciæ, magi-
stratus, gloriæ triumphique erant ; populus militia atque
inopia urgebatur ; prædas bellicas imperatores cum
8 paucis diripiebant ; interea parentes aut parvi liberi
militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus
9 pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine modo mo-
destiaque invadere, polluere et vastare omnia, nihil

A. U. C. 645.]

pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui 10 veram gloriam injustæ potentiae anteponerent, moveri civitas et dissensio civilis quasi permixtio terræ oriri cœpit.

Nam postquam Tiberius et C. Gracchus, quorum 42 majores Punico atque aliis bellis multum reipublicæ ad-diderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere cœpere, nobilitas noxia, atque eo per-culsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimo-verat, Gracchorum actionibus obviam ierat; et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducundis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et 2 sane Gracchis cupidine victoriæ haud satis moderatus animus fuit: sed bono vinci satius est quam malo more 3 injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubi-4 dine sua usa multos mortalis ferro aut fuga exstinxit, plusque in reliquum sibi timoris quam potentiae addidit. Quæ res plerumque magnas civitatis pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnis civi- 5 tatis moribus si singulatim aut pro magnitudine parem disserere, tempus quam res maturius me deseret. Quam-obrem ad inceptum redeo.

Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam, 43 Metellus et Silanus consules designati, provincias inter se partiverant; Metelloque Numidia evenerat, acri viro et quamquam advorso populi partium, fama tamen æqua-bili et inviolata. Is ubi primum magistratum ingres- 2 sus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens 3

veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere; arma, tela, equos et cetera instrumenta militiæ parare; ad hoc commeatum affatim; denique omnia, quæ in bello vario et multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum et reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio annitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, quum propter artis bonas, tum maxume, quod advorsum divitias invictum animum gerebat, et avaritia magistratum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ hostiumque auctæ erant.

- 44 Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino pro consule iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua quam manu promptior, prædator ex sociis et ipse præda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis quam ex copia militum auxilii aut spei bonæ accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et expectatione eventus civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere quam majorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat, nisi quum odos aut pabuli egestas locum mutare subegerat.
- 5 Sed neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ deducebantur; uti cuique lubebat, ab signis aberat; lixæ permixti cum militibus diu noctuque vagabantur; palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum prædas certantes agere, eaque mutare cum

A. U. C. 645.]

mercatoribus vino advectitio et aliis talibus; præterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari; postremo, quæcunque dici aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, ea in illo exercitu cuncta fuere et alia amplius.

Sed in ea difficultate Metellum non minus quam in 45 rebus hostilibus magnum et sapientem virum fuisse comperior; tanta temperantia inter ambitionem sævitiæque moderatum: namque edicto primum adjumenta 2 ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur, ne miles gregarius in castris neve in agmine servum aut jumentum haberet; ceteris arte modum statuisset. Præterea transversis itineribus quotidie castra movere, juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias crebras ponere et eas ipse cum legatis circumire; item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis 3 magis quam vindicando exercitum brevi confirmavit.

Interea Jugurtha, ubi quæ Metellus agebat ex nuntiis 46 accepit, simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum 2 suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed 3 Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio divorsos 4 aggreditur, ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi

- traderent; ceterum palam, quæ ex voluntate forent,
 5 regi nuntiari jubet. Deinde ipse paucis diebus intento
 atque infesto exercitu in Numidiam procedit, ubi contra
 belli faciem tuguria plena hominum, pecora cultoresque
 in agris erant; ex oppidis et mapalibus præfecti regis
 obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum
 portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere.
 6 Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hos-
 tes adessent, munito agmine incedere, late explorare
 omnia, illa deditionis signa ostentui credere et insidiis
 7 locum tentari. Itaque ipse cum expeditis cohorti-
 bus, item funditorum et sagittariorum delecta manu
 apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum
 equitibus curabat, in utrumque latus auxiliarios equi-
 tes tribunis legionum et præfectis cohortium disparti-
 verat, ut cum his permixti velites, quocunque accede-
 8 rent equitatus hostium, propulsarent. Nam in Jugur-
 tha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiæ
 erat, ut absens an præsens, pacem an bellum gerens
 perniciosior esset, in incerto haberetur.
- 47 Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat,
 oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum vena-
 lium totius regni maxime celebratum, ubi et incolere et
 mercari consueverant Italici generis multi mortales.
- 2 Huc consul simul tentandi gratia, et si paterentur, op-
 portunitatis loci, præsidium imposuit; præterea impe-
 ravit frumentum et alia, quæ bello usui forent, compor-
 tare, ratus id quod res monebat, frequentiam negotia-
 torum et commeatum juvaturum exercitum et jam
 3 paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Ju-
 gurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem
 orare, præter suam liberorumque vitam omnia Metello
 4 dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad pro-

A. U. C. 645.]

ditionem domum dimittebat, regi pacem quam postulabat neque abnuere neque polliceri et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit ac 48
se suis artibus tentari animum advortit, quippe cui
verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrimum
erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus,
animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine
statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, 2
in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam
maximas potest copias omnium generum parat ac per
tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea 3
parte Numidiæ, quam Adherbal in divisione possederat,
flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat
mons ferme millia passuum viginti tractu pari, vastus ab
natura et humano cultu. Sed ex eo medio quasi collis
oriebatur, in immensum pertingens, vestitus oleastro ac
murtetis aliisque generibus arborum, quæ humi arido at-
que arenoso gignuntur. Media autem planities deserta 4
penuria aquæ, præter flumini propinqua loca; ea consita
arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum 49
docuimus, Jugurtha, extenuata suorum acie, consedit,
elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem
præfecit eumque edocet, quæ ageret; ipse propior mon-
tem cum omni equitatu et peditibus delectis suos collo-
cat. Dein singulas turmas et manipulos circumiens 2
monet atque obtestatur, uti memores pristinæ virtutis
et victoriæ sese regnumque suum ab Romanorum ava-
ritia defendant; cum is certamen fore, quos antea victos
sub jugum miserint; ducem illis, non animum muta-
tum; quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa,
locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pau-

- ciores cum pluribus aut rudes cum bello melioribus
 3 manum consererent; proinde parati intentique essent
 signo dato Romanos invadere; illum diem aut omnis
 labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum
 4 ærumnarum initium fore. Ad hoc viritum, uti quemque
 ob militare facinus pecunia aut honore extulerat, com-
 monefacere beneficii sui et eum ipsum aliis ostentare;
 postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitendo,
 obtestando, alium alio modo excitare, quum interim
 Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum ex-
 5 ercitu conspicatur, primo dubius, quidnam insolita facies
 ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidæque conse-
 derant, neque plane occultati humilitate arborum, et
 tamen incerti, quidnam esset, cum natura loci tum dolo
 ipsi atque signa militaria obscurati); dein, brevi cognitis
 6 insidiis, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis or-
 dinibus, in dextero latere, quod proximum hostis erat, tri-
 plicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos fundi-
 tores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in corni-
 bus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem,
 sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum dedæcit.
 50 Sed ubi Numidas quietos neque colle degredi ani-
 madvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquæ, ne
 siti conficeretur exercitus, Rutiliū legatū cum expe-
 ditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen,
 uti locum castris antecaperet, existumans hostiis crebro
 impetu et transvorsis præliis iter suum remoratorios, et
 quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum
 2 tentaturos. Deinde ipse pro re atque loco, sicuti monte
 descenderat, paullatim procedere, Mariū post principia
 habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in ag-
 3 mine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum
 agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præ-

A. V. C. 646.]

sidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus advorsariis receptui ac post munimento foret; dein repente signo dato hostis invadit. Numidæ alii postremos cædere, pars a sinistra ac dextera tentare, infensi adesse atque instare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserendi manum copia erat; ante jam docti ab Jugurtha equites, 5 ubicunque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorsi. Ita numero priores, si ab 6 persequendo hostis deterrire nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant; sin opportunior fugæ collis quam campi fuerat, ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque 51 miserabilis; dispersi a suis pars cedere, alii insequi, neque signa neque ordines observare, ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare, arma tela, equi viri, hostes atque cives permixti, nihil consilio neque imperio agi, fors omnia regere. Itaque multum 2 diei processerat, quum etiamtum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et æstu languidis, Metellus ubi 3 videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit, ordines restituit et cohortis legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, 4 hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostis fugientis vincere; neque illis castra esse neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent, in armis omnia sita.

- 5 Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circumire, hortari, renovare prœlium et ipse cum delectis tentare omnia, subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.
- 52 Eo modo inter se duo imperatores, summi viri certabant, ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus, Jugurthæ alia
- 3 omnia præter milites opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste copiam pugnandi fieri, (et jam die vesper erat,) advorso
- 4 colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi fugatique; pauci interiire, plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit; ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat, neque remittit, quid ubique hostis ageret, ex-
- 6 plorare. Postquam Rutilium consedissem jam et animo vacuum acceperat, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus, ne legatus cognita re laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit, eoque modo ad Rutilii castra procedit.
- 53 Romani ex improvise pulveris vim magnam animadvertunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari, post ubi æquabilem manere, et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident, cognita re properantes arma capiunt ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurrunt. Numidæ tantum modo remorati,

A. U. C. 645.]

dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt ac plerique abjectis armis collis aut noctis quæ jam aderat auxilio integri abeunt. Elephantum 4 quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et prælio fessi lassique erant, tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi neque 6 remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam 7 haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes, adventare, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere, et pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius 8 alium læti appellant, acta edocent atque audiunt, sua quisque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet, advorsæ res etiam bonos detractant.

Metellus in îdem castris quadriduo moratus, saucios 54 cum cura reficit, meritos in præliis more militiæ donat, univorsos in concione laudat atque agit gratias; hortatur ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant; pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas et alios opportunos, Jugurtha ubi gentium aut quid agitare, cum paucisne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa 3 et natura munita receperat, ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Id ea 4 gratia eveniebat, quod præter regiones equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cujus-

- que animus fert, eo discedunt, neque id flagitium militiæ ducitur; ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt etiamtum regis animum ferocem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubricine geri non posset, præterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci quam suos vincere, statuit non præliis neque in acie, sed alio more bellum gerandum.
- Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita aut sine præsidio capit incenditque; puberes interfici jubet alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum et alia, quæ usui forent, affatim præbita, ubicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis quam prælium male pugnatum ab suis regem terrebant; quippe cui spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur, et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia quod optimum videbatur consilium capit, exercitum plerumque in isdem locis opperiri jubet, ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et aviis itineribus ignoratus Romanos palantis repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit, et Numidæ, priusquam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt.
- Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus, ut seque et exercitum more majorum gereret, in advorso loco victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur, Jugurtham magnificum ex Auli socordia spem salutis in solitudine aut fuga coëgisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta Dīs immortalibus supplicia decernere, civitas trepida antea et sollicita de belli eventu læta agere, fama de Metello

A. U. C. 646.]

præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, 8
omnibus modis festinare, cavere tamen, necubi hosti
opportunos fieret, meminisse post gloriam invidiam
sequi. Ita quo clarior, eo magis anxius erat, neque 4
post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari; ubi
frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni
equitatu præsidium agitabant; exercitus partem ipse,
reliquos Marius ducebat. Sed igni magis quam præda 5
ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se cas- 6
tra faciebant; ubi vi opus erat, cuncti aderant; ceterum, 7
quo fuga atque formido latius cresceret, divorsi agebant.
Eo tempore Jugurtha per collis sequi, tempus aut locum 8
pugnæ querere; qua venturum hostem audierat, pabu-
lum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere;
modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremo in agmine tentare ac statim in collis regredi, rursus
aliis, post aliis minitari, neque praelium facere neque
otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt neque 56
ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in ea
parte qua sita erat arcem regni, nomine Zamam, statuit
oppugnare, ratus id quod negotium poscebat Jugurtham
laborantibus suis auxilio venturum ibique praelium fore.
At ille, quæ parabantur a perfugis edoctus, magnis 2
itineribus Metellum antevenit, oppidanos hortatur, mœnia
defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex
copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat.
Præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu af-
fore. Ita compositis rebus in loca quam maxime oc- 3
culta discedit ac post paullo cognoscit Marium ex
itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam mis-
sum, quod oppidum primum omnium post malam pugnam
ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu 4
pergit et jam egredientibus Romanis in porta pugnam.

- fecit; simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant; fortunam illis præclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti aut magna pars Siccensium fidem mutavissent; tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.
- 57 Marius ad Zamam pervenit; id oppidum in campo situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco paratis rebus cuncta mœnia exercitu circumvenit, legatis imperat, ubi quisque curaret. Deinde signo dato undique simul clamor ingens oritur; neque ea res Numidas terret, infensi intentique sine tumultu manent; prælium incipitur.
- 4 Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare; alii succedere ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere prælium in manibus
- 5 facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudes, pila, præterea picem et sulfure tædam mixtam
- 6 ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat; nam plerosque jacula tormentis aut manu emissa vulnerabant, parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.
- 58 Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvviso castra hostium cum magna manu invadit; remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis quam prælium expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt; alii fugere, alii arma capere, magna pars vulnerati aut
- 3 occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani grege facto locum

A. U. C. 645.]

cepere paullo quam alii editiorem, neque inde maxuma vi depelli quiverunt, sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati; sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi cedere, fundere atque fugare. Interim Metellus 4 quum acerrume rem gereret, clamorem hostilem a tergo accepit, dein convorso equo animadvortit fugam ad se vorsum fieri, quæ res indicabat popularis esse. Igitur 5 equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostis inultos abire sinat. Ille brevi mandata efficit. At 6 Jugurtha munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox 7 aderat, in castra cum exercitu revortitur.

Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egre- 59 deretur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet, portas et proxuma loca tribunis dispertit, deinde ipse pergit ad oppidum atque uti superiore die murum aggreditur. Interim 2 Jugurtha ex occulto repente nostros invadit; qui in proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur, reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ re- 3 sistere quivissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent; quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed adversis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem; ita expeditis peditibus suis hostis pæne victos dare.

Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. 60 Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrume

- niti, neque alius in alio magis quam in sese spem habere: pariterque oppidani agere; oppugnare aut parare omnibus locis, avidius alteri alteros sanciare quam semet
 2 tegere, clamor permixtus: hortatione, lætitia, gemitu, item strepitus armorum ad cælum ferri, tela utrimque
 3 volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullum modo pugnam remiserant, intenti prælium eque-
 4 stre prospectabant; eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modo, modo pavidos animadvorteres; ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari aut manu significare aut niti corporibus, et ea huc et
 5 illuc quasi vitabundi aut jacentes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat,) consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare, pati
 6 Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum ag-
 greditur, et jam scalis egressi milites prope summa ce-
 perant, quum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia
 7 præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere, deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui superstete-
 rant, afflicti sunt; ceteri, quoquo modo potuere, pauci
 8 integri, magna pars vulneribus confecti abeunt. Denique utrimque prælium nox diremit.
- 61 Metellus, postquam videt frustra inceptum neque op-
 pidum capi, neque Jugurtham nisi ex insidiis aut suo
 loco pugnam facere, et jam æstatem exactam esse, ab
 Zama discedit, et in is urbibus, quæ ad se defecerant, sa-
 tisque munitæ locæ aut mœnibus erant, præsidia im-
 2 nit; ceterum exercitum in provinciam, quæ proxima
 3 est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tem-
 pus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit, sed,
 quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi
 per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti

A. U. C. 645.]

parat. Igitur Bomilearem, qui Remse cum Jugurtha 4 fuerat et inde vadibus datis clam Massivæ de nece judicium fagerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur. Ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat, dein fide data, si Jugurtham vivum aut necatam sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem et sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum in 5 genio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur.

Is, ubi primam opportunum fuit, Jugurtham anxium 62 ac miserantem fortunas suas accedit; monet atque lacrumans obtestatur, uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum optume merenti provideat, omnibus præliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos, occisos, regni opes comminatas esse; satis sæpe jam et virtutem militum et fortunam tentatam; caveat, ne illo canetante Numidæ sibi consulant. His at- 2 que talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham im- 3 rata facturum dicerent ac sine ulla pactione sese regnumque suam in illius fidem tradere. Metellus propere 4 cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersi jubet, eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum ex consilii decreto per legatos 5 Jugurthæ imperat argenti pondo ducenta millia, elefantos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quæ post 6 quam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas vinctos adduci; eorum magna pars, uti jussum erat adducti, 7 pauci, quum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis vi- 8 risque et pecunia spoliatus est, quam ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rarsus cœpit flectere animum suum et ex mala conscientia digna timere. Denique multis die- 9

bus per dubitationem consumptis, quum modo tædio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret, multis magnisque præsiidiis nequidquam
10 perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

63 Per idem tempus Uticæ forte C. Mario per hostias Dis supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat; proinde, quæ animo agitabat, fretus Dis ageret, fortunam quam sæpiissime experiretur, cuncta
2 prospere eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum præter vetustatem familiæ alia omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricitatis et divitiarum victor, tantum-
3 modo gloriæ avidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit; ita inter artis bonas integrum
4 ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignoran-
5 tibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit, semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore quam
6 gerebat dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est,) petere non audebat. Etiamtum alios magistratus plebes, consula-
7 tum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

64 Igitur ubi Marius haruspicii dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat. Cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat con-

A. U. C. 646.]

temptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re mirari ejus 2 consilium et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret; non omnia omnibus cupiunda esse; debere illi res suas satis placere; postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur. Postquam hæc atque 3 alia talia dixit neque animus Marii flectitur, respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti 4 fertur dixisse, ne festinaret abire; satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti; quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari, 5 neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose, simul et magnifice de bello loqui, dimidia pars exercitus si sibi permetteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiæ superbix imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo 6 firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant et animo cupienti nihil satis festinatur.

Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, no- 65 mine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti more regum ut sellam 2 juxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat, honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges

- appellavisset, præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur atque hortatur, ut contumeliarum imperatori cum suo auxilio poenas petat; hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Masinissæ nepotem esse; si Jugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum; id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret.
- Itaque et illum et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortali-
bus honestissima suffragatione consulatus petebatur; simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.
- 66 Interim Jugurtha postquam omissa deditio bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum, civitatis, quæ ab se defecerant, formidine aut ostentando præmia affectare, communire suos locos, arma, tela, alia[que], quæ spe pacis amiserat, reficere aut commercari, servitia Romanorum alioere et eos ipsos, qui in præidiis erant, pecunia tentare; prorsus nihil intactum neque quietum pati, cuncta agitare.
- 2 Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicis neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant; nam valgus, uti plerumque solet, et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum. Dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis quam formidinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones

A. U. C. 646.]

tribunosque militaris et ipsum præfectum oppidi, T. Turpilius Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis præter Turpilius inter epulas obtruncant; postea milites palantis, inermes, quippe in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab 4 nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quibus acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novæ satis placebant.

Romani milites, improvise metu incerti ignarique quid 67 potissimum facerent, trepidare; ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, præsidium hostium; portæ ante clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps 2 lum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse; juxta boni malique, strenui et inbelles inulti obtruncari. In ea tanta asperitate, sævis Numidis, 3 et oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis intactus profugit; id misericordiane hospitis, an pactione aut casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur.

Metellus, postquam de rebus Vagæ actis comperit, 68 paullisper mæstus e conspectu abit; deinde, ubi ira et ægritudo permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et 2 quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit, et postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites fessos 3 itineris magnitudine et jam abnuentis omnia docet oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse, decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civi-

bus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, pœnas
 4caperent; præterea prædam benigne ostentat. Sic ani-
 mis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam
 artissime ire, et signa occultare jubet.

69 Vagenses ubi animum advortere ad se vorsum exerci-
 tum pergere, primo, uti erat res, Metellum esse rati,
 portas clausere; deinde, ubi neque agros vastari, et eos
 qui primi aderant, Numidas equites vident, rursum
 Jugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt.

2 Equites peditesque repente signo dato alii vulgum ef-
 fusum oppido cedere, alii ad portas festinare, pars tur-
 ris capere; ira atque prædæ spes amplius quam lassi-
 3tudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia
 lætati; civitas magna et opulens cuncta pœnæ aut præ-
 4dæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex
 omnibus profugisse supra ostendimus, jussus a Metello
 causam dicere, postquam sese parum expurgat, con-
 demnatus verberatusque capite pœnas solvit; nam is
 civis ex Latio erat.

70 Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha
 deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus
 regi et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad per-
 niciem ejus dolum quærere, diu noctuque fatigare ani-
 2mum; denique omnia tentando, socium sibi adjungit
 Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum
 acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum
 ab rege exercitum ductare, et omnis res exsequi solitus
 erat, quæ Jugurthæ fesso aut majoribus adstricto su-
 3peraverant; ex quo illi gloria opesque inventæ. Igitur
 utriusque consilio dies insidiis statuitur; cetera, uti res
 4posceret, ex tempore parari placuit; Nabdalsa ad exer-
 citum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus
 5habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is post-

A. U. C. 646.]

quam magnitudine facinoris percussus ad tempus non venit, metusque rem impediēbat, Bomilcar simul cupidus incepta patrādi, et timore socii anxius, ne omisso vetere consilio novum quæreretur, litteras ad eum per homines fidelis mittit, in quīs mollitiem socordiamque viri accusare, testari Deos, per quos juravisset, monere ne præmia Metelli in pestem convorteret; Jugurthæ exitium adesse; ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari; proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

Sed quum hæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa exercito 71 corpore fessus in lecto quiescebat; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde (uti ægrum animum solet,) somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum 3 curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus 4 esse, in tabernaculum introiit, dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit, dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa post paullo expectatus, ubi neque epistolam 5 reperit, et rem omnem, uti acta erat, cognovit, primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit; dicit quæ ipse paravisset facere perfidia clientis sui præventa; lacrumans obtestatur per amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

Ad ea rex, aliter atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum 72 cognoverat interfectis iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuit, neque loco neque mortali cuiquam aut tempori satis credere, civis hostis

juxta metuere, circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere, alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere, interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere; ita formidine quasi vecordia exagitari.

- 73 Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patfacto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad intergrum bellum cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum et offensum 3 sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, 4 cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori, invidiæ esse; at illi alteri generis humilitas favorem addiderat; ceterum in utroque magis studia partium quam bona aut mala sua 5 moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, 6 Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem 7 ducerent. Ita percussa nobilitate post multas tempestates novo homini consulatus mandatur, et postea populus a tribuno plebis Manlio Mancino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paullo ante Metello decreverat; ea res frustra fuit.
- 74 Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, (quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant,) quum neque bellum geri sine administris posset, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat. Neque illi res neque

A. U. C. 646.]

consilium aut quisquam hominum satis placebat; itinera præfectosque in dies mutare, modo advorsum hostis, interdum in solitudines pergere, sæpe in fuga ac post paullo in armis spem habere, dubitare virtuti an fidei popularium minus crederet; ita quocunque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati instructique; dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquamdiu certatum, ceteri ejus omnes milites primo congressu pulsifugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti; nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes quam armata sunt.

Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum atque opulentum, ubi plerique thesauri filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum in spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levavari jubet nisi frumento dierum decem, ceterum utris modo et alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris, eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquæ portaret; diem locumque, ubi præsto [fuerint], prædicat. Ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, jumenta one-

- 7 rat ; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat, et castra posita munitaque sunt, tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret.
- 8 Præterea commeatus spe amplior, quia Numidæ, sicuti 9 plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi, eaque res multum animis eorum addidit ; nam rati sese Dīs immortalibus curæ esse. Deinde postero die contra opinionem Jugurthæ ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare ; idem nostri facere.
- 76 Sed rex nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia, arma tela, locos tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit, neque postea in ullo loco amplius uno die aut una nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare ; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat ; nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. At Metellus, ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum videt, vallo 3 fossaque mœnia circumvenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus et administros tutari.
- 4 Contra hæc oppidani festinare, parare ; prorsus ab utrisque 5 nihil reliquum fieri. Denique Romani multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta quam eo ventum erat, oppido modo potiti, præda omnis ab 6 perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri resque suas afflictas vident, aurum atque argentum et alia quæ prima ducuntur, domum regiam comportant ;

A. U. C. 646.]

ibi vino et epulis onerati, illaque et domum et semet igni corrumpunt, et quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti 77 ad Metellum venerant, orantes uti præsidium præfectumque eo mitteret; Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere, adversum quem neque imperia magistratuum neque leges valerent; ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde a principio belli 2 Jugurthini ad Bestiam consulem et postea Romam miserant amicitiam societatemque rogatum. Deinde, 3 ubi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata nave fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. 4 Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor et G. Annius præfectus.

Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepi- 78 mus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura; quorum proxima terræ præalta sunt, cetera, uti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse et sævire ventis cœpit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus 4 civitatis lingua modo convorsa connubio Numidarum, legum cultusque pleraque Sidonica, quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vastique loci 5 erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum ne- 79

gotia venimus, non indignum videtur egregium atque
mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare;
2 eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Cartha-
ginienses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quo-
3 que magni atque opulenti fuere. Ager in medio areno-
sus, una specie; neque flumen neque mons erat, qui finis
eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque
4 bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones
item classes sæpe fusæ fugatæque, et alteri alteros ali-
quantum attriverant, veriti, ne mox victos victoresque
defessos alius aggrediretur, per inducias sponsionem
faciunt, uti certo die legati domo profisciscerentur; quo
in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque
5 populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres
missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter per-
gere, Cyrenenses tardius iere. Id socordiane an casu
6 acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis
tempestas haud secus atque in mari retinere. Nam ubi
per loca æqualia et nuda gignentium ventus coortus
arenam humo excitavit, ea magna vi agitata ora oculos-
que implere solet, ita prospectu impedito morari iter.
7 Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et
ob rem corruptam domi pœnas metuunt, criminari Car-
thaginienses ante tempus domo digressos, conturbare
8 rem, denique omnia malle quam victi abire. Sed quum
Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent,
Græci optionem Carthaginiensium faciunt, ut vel illi
quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel
eadem conditione sese, quem in locum vellent, processu-
9 ros. Philæni conditione probata seque vitamque suam
10 reipublicæ condonavere; ita vivi obruti. Carthagini-
enses in eo loco Philænis fratribus aras consecraverunt,
aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

A. U. C. 648.]

Jugurtha postquam amissa Thala nihil satis firmum 80
 contra Metellum putat, per magnas solitudines cum
 paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum
 ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Ro-
 mani. Eorum multitudinem in unum cogit, ac paulla- 2
 tim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium
 observare, item alia militaria facere. Præterea regis 3
 Bocchi proximos magnis muneribus et majoribus pro-
 missis ad studium sui perducit, quis adjutoribus re-
 gem aggressus impellit, uti advorsum Romanos bellum
 incipiat. Id ea gratia facilius proficius que fuit, quod 4
 Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat,
 foedus et amicitiam petitem, quam rem opportunissu- 5
 mam incepto bello pauci impediverant cæci avaritia,
 quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat.
 Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum 6
 ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur,
 quia singuli pro opibus quisque quam plurimas uxores,
 denas alii, alii pluris habent, sed reges eo amplius. Ita 7
 animus multitudine distrahitur, nulla pro socia obtinet,
 pariter omnes viles sunt.

Igitur in locum ambobus placitum exercitus conve- 81
 niunt; ibi fide data et accepta Jugurtha Bocchi animum
 oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaritia,
 communis omnium hostis esse; eandem illos causam
 belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gen-
 tibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna advorsa
 sint; tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem
 Persen, post, uti quisque opulentissimus videatur, ita
 Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis 2
 ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Metellus
 prædam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Ju- 3
 gurtha ratus aut capta urbe operæ pretium fore, aut, si

Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos.

4 Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum malle.

82 Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque (uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat,) omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum haud procul ab Cirta castris munitis reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novos

2 hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam; nam consulem factum ante acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrimas tenere neque moderari linguam; vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem pati.

3 Quam rem alii in superbiam vortebant, alii bonum ingenium contumelia accensum esse, multi, quod jam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii quam Mario traderetur.

83 Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret; habere tum magnam copiam societatis amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, ceterum ægerume desinere; non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse; incipere cuivis, etiam ignavo, licere, deponi, quum victores velint; proinde sibi regnoque suo consuleret, neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis
2 misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri; si ea-

A. U. C. 647.]

dem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit ; ille probare partim, alia abnuere. Eo modo sæpe ab utroque missis remissisque nuntiis tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multas atque ferox instare, singulos modo, modo univorsos lædere ; dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse ; alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quæ bello opus erant, prima habere ; postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque arcessere, præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiæ, paucos fama cognitos accire, et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat ; ceterum supplementum etiam lætus decreverat, quia neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata ; tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujusmodi animis trahebant, et eos non paulum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus quæ postulaverat decretis, milites scribere volt, hortandi causa simul et nobilitatem (uti consueverat,) exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo disseruit :—

“ Scio ego, Quirites, plerosque non isdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere ; primo industrios, supplices, modicos esse, dein per ignaviam et superbiam ætatem agere. Sed mihi contra ea 2

videtur ; nam quo pluris est universa respublica quam consulatus aut prætura, eo majore cura illam administrari quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo vostro beneficio negotii sustineam. Bellum parare simul, et ærario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere, domi forisque omnia curare, et ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum fortia facta, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt ; mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est virtute et innocentia tutari ; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me convorsa esse, æquos bonosque favere, quippe mea bene facta reipublicæ procedunt, nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti accepta mercede deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere ; mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine in naturam vortit. Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis, quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ ac multarum imaginum et nullius stipendii, scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, ut quem vos imperatorem jussistis, is sibi imperatorem alium quærat. Atque ego scio, Quirites, qui, postquam

A. U. C. 647.]

consules facti sunt, acta majorum et Græcorum militaria præcepta legere cœperint; præposterī homines: nam gerere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia 13 me hominem novum. Quæ illi audire et legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi; quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an 14 dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam; mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam et communem omnium 15 existumo, sed fortissimum quemque generosissimum. Ac si jam ex patribus Albini aut Bestiæ quæri posset, 16 mene an illos ex se gigni maluerint, quid responsuros creditis, nisi sese liberos quam optimos voluisse? Quod 17 si jure me despiciunt, faciunt idem majoribus suis, quibus uti mihi ex virtute nobilitas cœpit. Invident ho- 18 nori meo; ergo invideant labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per hæc illum cepi. Verum ho- 19 mines corrupti superbia ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Næ illi falsi sunt, qui divorsissimas res pariter 20 exspectant, ignaviae voluptatem et præmia virtutis. At- 21 que etiam, quum apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant. Quod contra 22 est; nam quanto vita illorum præclarius, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: ma- 23 jorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego ino- 24 piam fateor, Quirites, verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam 25 iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt, scilicet quia imagines non

habeo, et quia mihi nova nobilitas est, quam certe pepe-
26 risse melius est quam acceptam corrupisse. Equidem
ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde
illis facundam et compositam orationem fore. Sed in
maximo vestro beneficio, quum omnibus locis me vos-
que maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis
27 modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex
animi mei sententia nulla oratio lædere potest; quippe
vera necesse est bene prædicet, falsam vita moresque
28 mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur,
qui mihi summum honorem et maximum negotium impo-
suistis, etiam atque etiam reputate, num eorum peni-
29 tundum sit. Non possum fidei causa imagines neque
triumphos aut consulatus majorum meorum ostentare,
at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia mili-
30 taria dona, præterea cicatrices advorso corpore. Hæ
sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hereditate relic-
ta, ut illa illis, sed quæ egomet plurimis laboribus et
31 periculis quæsi. Non sunt composita mea verba; pa-
rum id facio; ipsa se virtus satis ostendit; illis artificio
32 opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litte-
ras Græcas didici; parum placebat eas discere, quippe
33 quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa
multo optuma reipublicæ doctus sum, hostem ferire,
præsidia agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hi-
emem et æstatem juxta pati, humi requiescere, eodem
34 tempore inopiam et laborem tolerare. His ego præcep-
tis milites hortabor, neque illos arcte colam, me opulen-
35 ter, neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc
est utile, hoc civile imperium. Namque quum tute per
mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est domi-
36 num, non imperatorem esse. Hæc atque talia majores
vestri faciundo seque remque publicam celebravere.

A. U. C. 647.]

Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum 37
æmulos contemnit, et omnis honores non ex merito, sed
quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines super- 38
bissumi procul errant. Majores eorum omnia, quæ li-
cebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui
præclaram; virtutem non reliquere, neque poterant;
ea sola neque datur dono neque accipitur. Sordidum 39
me et incultis moribus aiunt, quia parum scite convi-
vium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii
coquum quam villicum habeo. Quæ mihi lubet confiteri,
Quirites; nam ex parente meo et ex aliis sanctis viris 40
ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conve-
nire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ quam divi-
tiarum esse; arma, non supellectilem decori esse. Quin 41
ergo quod juvat, quod carum æstumant, id semper faci-
ant; ament, potent, ubi adolescentiam habuere, ibi se-
nectutem agant, in conviviiis, dediti ventri et turpissumæ
parti corporis; sudorem, pulverem et alia talia relin-
quant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum
non est ita. Nam ubi se flagitiis dedecoravere tur- 42
pissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita in- 43
justissime luxuria et ignavia, pessumæ artes, illis,
qui coluere eas, nihil officiunt, reipublicæ innoxie
cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, 44
non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de re-
publica loquar. Primum omnium de Numidia bonum 45
habete animum, Quirites; nam quæ ad hoc tempus
Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam,
imperitiam atque superbiam. Deinde exercitus ibi est,
locorum sciens, sed mehercule magis strenuus quam
felix; nam magna pars ejus avaritia aut temeritate 46
ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris 47
ætas est, adnitimini mecum, et capeSSite rempubli-

cam, neque quemquam ex calamitate aliorum aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem et socius periculi vobiscum adero, meque vosque in omnibus rebus juxta
 48 geram. Et profecto Dis juvantibus omnia matura sunt, victoria, præda, laus; quæ si dubia aut procul essent,
 49 tamen omnis bonos reipublicæ subvenire decebat. Et enim nemo ignavia immortalis factus est, neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis,
 50 uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto."

- 86 Hujuscemodi oratione habita, Marius, postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Man-
 2 lium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed
 3 uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur.
 4 Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus paucis diebus Uticam advehitur.
 5 Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.
- 87 Sed consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis in agrum fertilem et præda onustum proficiscitur; omnia ibi capta militibus donat, dein castella et oppida natura et viris parum munita aggreditur; prælia multa,
 2 ceterum levia, alia aliis locis facere. Interim novi

A. U. C. 647.]

militēs sine metu pugnæ adesse, videre fugientis capi aut occidi, fortissimum quemque tutissimum, armis libertatem, patriam parentisque et alia omnia tegi, gloriam atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Mari cognoverunt, divorsi in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat speranti mox effusos hostis invadi posse, Romanos sicuti plerosque remoto metu laxius licentiusque futuros.

Metellus interea Romam profectus contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni utrisque aut contra esset, explorare itinera regum, consilia et insidias eorum antevenire, nihil apud se remissum neque apud illos tutum pati. Itaque et Gætulos et Jugurtham ex sociis nostris prædas agentis sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris aut loco pro hostibus et adversum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire; ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuntios ad eum sæpe miserat, velle populi Romani amicitiam; ne quid ad se hostile timeret. Id simulaveritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est.

Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire, partim vi, alia metu aut præmia ostentando avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus ventu-

- 3 rum. Sed ubi illum procul abesse et aliis negotiis in-
tentum accepit, majora et magis aspera aggredi tempus
4 visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum
magnum atque valens, nomine Capsa, cujus conditor
Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugur-
tham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissimi habe-
bantur, muniti advorsum hostis non mœnibus modo et
armis atque viris, verum etiam multo magis locorum
5 asperitate. Nam præter oppido propinqua alia omnia
vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus, quo-
rum vis sicuti omnium ferarum inopia cibi acrior; ad
hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis quam
6 alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cu-
pido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res
aspera videbatur, et Metellus oppidum Thalam magna
gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque, nisi
quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes
erant, Capsenses una modo atque ea intra oppidum jugi
7 aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique et in omni
Africa, quæ procul a mari incultius agebat, eo facilius
tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte et ferina
carne vescebantur, et neque salem neque alia irrita-
8 menta gulæ quærebant; cibis illis advorsum famem at-
que sitim, non lubidini neque luxuriæ erat.
- 90 Igitur consul omnibus exploratis, credo Dis fretus,
(nam contra tantas difficultates consilio satis providere
non poterat, quippe etiam frumenti inopia tentabatur,
quod Numidæ pabulo pecoris magis quam arvo student,
et quodcumque natum fuerat jussu regis in loca munita
contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus ea
tempestate, nam æstatis extremum erat;) tamen pro rei
2 copia satis providenter exornat; pecus omne, quod su-
prioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis

A. U. C. 647.]

agendum attribuit, A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet, dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato pergit ad flumen Tanam.

Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centu- 91
rias, item turmas æqualiter distribuerat, et ex coriis
utres uti fierent curabat; simul et inopiam frumenti
lenire, et ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent;
denique sexto die, quum ad flumen ventum est, maxuma
vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, 2
milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis
egrederentur, paratos esse jubet, omnibus sarcinis ab-
jectis, aqua modo seque et jumenta onerare. Dein, 3
postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque
totam itinere facto consedit; idem proxima facit, dein
tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum
tumulosum ab Capsa non amplius duum millium inter-
vallo; ibique, quam occultissime potest, cum omnibus
copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit, et Numidæ nihil 4
hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem
equitatum et cum his velocissimos pedites cursu ten-
dere ad Capsam, et portas obsidere jubet; deinde ipse
intentus propere sequi, neque milites prædari sinere.
Quæ postquam oppidani cognovere, res trepidæ, metus 5
ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra
mœnia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem
facerent. Ceterum oppidum incensum, Numidæ pube- 6
res interfecti, alii omnes venum dati, præda militibus
divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia neque 7
scelere consulis admissum, sed quia locus Jugurthæ op-
portunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile,
infidum ante, neque beneficio neque metu coërcitum.

- 92 Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus et clarus antea, major atque
 2 clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur, milites modesto imperio habiti simul et locupletes ad cœlum ferre, Numidæ magis quam mortalem timere, postremo omnes, socii atque hostes, credere illi aut mentem divinam esse, aut Deorum
 3 nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit, plura deserta propter Capsensium miserias igni corrumpit; luctu atque cæde omnia complentur.
 4 Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur non eadem asperitate qua
 5 Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthæ Bocchi- que regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto, nam omnis natura
 6 velut opere atque consulto præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte quam consilio melius gesta.
 7 Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquæ, aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus, iter castellanorum
 8 angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur; nam quum eæ paullo
 9 processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur, milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare; optumus quisque cadere aut sauciari, ceteris metus augeri.
- 93 At Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteretne inceptam, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe

A. U. C. 647.]

prosperè usus fuerat. Quæ quum multos dies noctis-²
que æstuans agigaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus
auxiliariis miles gregarius, castris aequatum egressus,
haud procul ab latere castelli, quod avorsum prælianti-
bus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas ;
quarum quum unam atque alteram, dein plures peteret,
studio legundi paullatim prope ad summum montis egres-
sus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more ³
humani ingenii cupido difficilia faciendi animum vortit.
Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, ⁴
paullum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudi-
nem, quo cuncta gignentium natura fert ; cujus ramis
modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus castelli pla-
nitiam perscripsit, quod cuncti Numidæ intenti prælian-
tibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ⁵
ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat,
sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium ⁶
propere adit, acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse
escenderat, castellum tentet ; pollicetur sese itineris
periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus ⁷
cognitum ex præsentibus misit ; quorum uti cujusque
ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavere.
Consulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex ⁸
copia tubicinum et cornicinum numero quinque quam
velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent,
quatuor centuriones, omnisque Liguri parere jubet, et
ei negotio proximum diem constituit.

Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis composi-⁹⁴
tisque omnibus ad locum pergît. Ceterum illi, qui ad-
scensuri erant, prædocti ab duce, arma ornatumque mu-
taverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus
nisusque per saxa facilius foret ; super terga gladii et
scuta, verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia

- 2 simul et offensa quo levius streperent. Igitur prægre-
diens Ligus saxa, et si quæ vetustate radices emine-
bant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius
escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare
manu, ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ
se inermis mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi,
quæ dubia nisu videbantur, potius tentare, ac sæ-
pius eadem adscendens descendensque, dein statim di-
3 grediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multum-
que fatigati tandem in castellum perveniunt, desertum
ab ea parte, quod omnes sicuti aliis diebus adversum
hostis aderant. Marius, ubi ex nuntiis, quæ Ligus
egerat, cognovit, quamquam toto die intentos proelio
Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse
extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul
hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus
4 terrere. At Numidæ sæpe antea vineis Romanorum
subvorsis, item incensis, non castelli mœnibus sese tuta-
bantur; sed pro muro dies noctisque agitare, maledicere
Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nos-
tris Jugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces
5 esse. Interim omnibus, Romanis hostibusque, proelio
intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio
his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa
canere; ac primo mulieres et pueri, qui visum proces-
serant, fugere, deinde uti quisque muro proximus erat,
6 postremo cuncti, armati inermesque. Quod ubi acci-
dit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tan-
tummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere,
avidis gloriæ certantes murum petere, neque quemquam
7 omnium præda morari. Sic forte correctæ Marii teme-
ritas gloriam ex culpa invenit.
- 95 Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla questor cum

A. U. C. 647.]

magno equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos 2
tanti viri res admonuit, idoneum visum est de natura cultuque ejus paucis dicere; neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus, et L. Sisenna optume et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla 3
gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam exstincta majorum ignavia, literis Græcis atque Latinis juxta atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior, otio luxurioso esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli; facundus, callidus et amicitia facilis; ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum ac maxime pecuniæ largitor. Atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, 4
nunquam super industriam fortuna fuit, multique dubitare, fortior an felicior esset; nam postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disserere.

Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Afri- 96
cam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne ap- 2
pellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere, sed ea properantius quam æs mutuum reddere; ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent; joca atque seria cum humillumis agere; in operibus, in agmine atque ad vigi- 3
lias multus adesse; neque interim (quod prava ambitio solet,) consulis aut cujusquam boni famam lædere, tantummodo neque consilio neque manu priorem alium pati, plerosque antevenire. Quis rebus et artibus brevi 4
Mario militibusque carissimus factus.

97 At Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret, praelii faciundi tempus ad-
2 esse. Quem ubi cunctari accepit, et dubium belli atque paucis rationes trahere, rursus, uti antea, proximos ejus donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut
3 integris suis finibus bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Mari-um jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt; rati noctem, quæ jam aderat, et victis sibi munimento fore, et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis utrumque
4 casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant, et, priusquam exercitus aut instrui aut sarcinas colligere, denique antequam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gætuli, non acie neque ullo more praelii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros con-
5 currunt; qui omnes trepidi improvise metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant, pars equos escendere, obviam ire hostibus, pugna latrocinio magis quam praelio similis fieri, sine signis, sine ordinibus equites pedites permixti; cædere alios, alios obtruncare; multos, contra advorsos acerrume pugnantis, ab tergo circumvenire; neque virtus neque arma satis tegere, quod hostes numero plures et undique circumfusi erant; denique Romani veteres [novique] et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbis facere, atque ita ab

A. U. C. 647.]

omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut 98
 magis quam antea demisso animo fuit, sed cum turma
 sua, quam ex fortissimis magis quam familiarissimis
 paraverat, vagari passim, ac modo laborantibus suis
 succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant,
 invadere; manu consulere militibus, quoniam imperare,
 conturbatis omnibus, non poterat. Jamque dies con- 2
 sumptus erat, quum tamen barbari nihil remittere, atque,
 uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare.
 Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, 3
 uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter
 se occupat, quorum in uno, castris parum amplo, fons
 aquæ magnus erat, alter usui opportunus, quia magna
 parte editus et præceps pauca munimenta quærebat.
 Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem 4
 agitare jubet; ipse paullatim dispersos milites, neque
 minus hostibus conturbatis, in unum contrahit, dein
 cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges 5
 loci difficultate coacti prælio deterrentur, neque tamen
 suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine
 circumdato, effusi consedere. Dein crebris ignibus fac- 6
 tis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare,
 strepere vocibus, et ipsi duces feroces, quia non fuge-
 rant, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex 7
 tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hor-
 tamento erant.

Plurimum vero Marius imperitia hostium confirma- 99
 tus, quam maximum silentium haberi jubet, ne signa
 quidem, uti per vigilias solebant, canere, deinde, ubi lux
 adventabat, defessis jam hostibus et paullo ante somno
 captis, de improvviso vigiles, item cohortium, turmarum,

legionum tubicines simul omnis signa canere, milites
 2 clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque
 Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque
 fugere neque arma capere neque omnino facere aut pro-
 3 videre quidquam poterant; ita cunctos strepitu, cla-
 more, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu,
 terrore, formido quasi vecordia ceperat. Denique om-
 nes fusi fugatique; arma et signa militaria pleraque
 capta, pluresque eo proelio quam omnibus superioribus
 interempti. Nam somno et metu insolito impedita
 fuga.

- 100 Dein Marius, uti ceperat, in hiberna; propter com-
 meatum in oppidis maritumis agere decreverat. Neque
 tamen victoria socors aut insolens factus, sed pariter at-
 que in conspectu hostium quadrato agmine incedere;
 2 Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra parte
 A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, præterea co-
 hortis Ligurum curabat; primos et extremos cum ex-
 3 peditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime
 cari, et regionum scientissimi, hostium iter explorabant.
 Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere,
 4 apud omnis adesse, laudare et increpare merentis. Ipse
 armatus intentusque, item milites cogeat; neque se-
 cus, atque iter facere, castra munire, excubitu in
 porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilia-
 rios mittere, præterea alios super vallum in munimentis
 locare, vigilias ipse circumire, non tam diffidentia futu-
 rum, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus
 5 cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Ma-
 rius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli pudore
 magis quam malo exercitum coercerat; quod multi per
 ambitionem fieri aiebant, pars quod a pueritia consue-
 tum duritiam, et alia quæ ceteri miseras vocant, volup-

A. U. C. 647.]

tati habuisset; nisi tamen res publica pariter ac sævis-
sumo imperio bene atque decore gesta.

Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta 101
undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re
hostis adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes 2
alius ab alia parte atque omnes idem significabant, con-
sul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordi-
ne commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperit-
tur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in qua 3
tuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos
ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem pri- 4
mum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim et
quam maxime confertis equis ipse alique Mauros inva-
dunt, ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emissis
corpora tegere et, si qui in manus venerant, obtruncare.
Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum pedi- 5
tibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore
pugna, in itinere morati, affuerant, postremam Roma-
norum aciem invadunt. Tum Marius apud primos age- 6
bat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numi-
da, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites
convortit; ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didi-
cerat,) exclamat: "nostros frustra pugnare, paullo ante
Marium sua manu interfectum;" simul gladium san-
guine oblitum ostendere, quem in pugna satis impigre
occiso pedite nostro cruentaverat. Quod ubi milites ac- 7
cepere, magis atrocitate rei quam fide nuntii terrentur,
simulque barbari animos tollere, et in percussos Roma-
nos acrius incedere. Jamque paullum ab fuga aberant, 8
quum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens
ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim avortitur. 9
At Jugurtha, dum sustentare suos et prope jam adep-

- tam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium
 10 vitabundus erumpit. Atque interim Marius fugatis equitibus accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat.
 11 Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi fugere, occidi capi; equi atque viri afflicti, ac multi vulneribus acceptis neque fugere posse neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere; postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine.
- 102 Post ea loci consul hand dubie jam victor pervenit in
 2 oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, quos quam fidissimos ad eum mitteret, velle de suo et de populi Romani commodo cum iis dis-
 3 serere. Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, uti ingenium aut avorsum flecterent
 4 aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:—
- 5 “Rex Bocche, magna nobis lætitia est, quum te talem virum Di monuere, uti aliquando pacem quam bellum malles, neu te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares, simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem atque illum
 6 sceleratissimum persequi. Ad hoc populo Romano jam a principio melius visum amicos quam servos querere; tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare.
 7 Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia; primum, quod procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia

A. U. C. 647.]

par ac si prope adessemus ; dein quod parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset : profecto ex populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpessus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit, 9 cui scilicet placuisse, et vim et gratiam nostram te experiri, nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus 11 tuum demitte, nunquam populum Romanum beneficiis victum esse ; nam bello quid valeat, tute scis."

Ad ea Bocchus placide et benigne ; simul pauca pro delicto suo verba facit :—" Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse ; nam Numidiæ partem, 13 unde vi Jugurtham expulerat, jure belli suam factam ; eam vastari a Mario pati nequivisse ; præterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum 14 vetera omittere ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum." Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Sullæ et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corrumperat.

Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, 2 seu reputando, quæ sibi duobus præliis venerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire 3 jubet, agendarum rerum et quocumque modo belli com-

- 4 ponendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiunt, dein in itinere a Gætulis latronibus circumventi spoliatique, pavidī, sine decore
5 ad Sullam profugiunt, quem consul in expeditionem proficiens pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit; qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati.
- 6 Nam etiam tum largitio multis ignota erat; munificus nemo putabatur nisi pariter volens, dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit; copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia aut benevolentiae esse credebant, oratione extollunt; dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem operiuntur.
- 104 Marius postquam confecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam ab Tucce venire jubet, item L. Bellienum prætorem Uticæ, præterea omnis undique senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab consule; interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ et plerisque placuere; pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles semper in adversa mutantur.
- 3 Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rusone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat; duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et
4 studium Sullæ lubens accepit. Romæ legatis ejus, postquam errasse regem et Jugurthæ scelere lapsum depre-

A. U. C. 647, 648.]

cati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur :—

“ Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ 5 memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit ; fœdus et amicitia dabuntur, quum meruerit.”

Quis rebus cognitis Bocchus per literas a Mario 105 petivit, uti Sullam ad se mitteret, cujus arbitrato de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præ- 2 sidio equitum atque peditum, item funditorum Balearium ; præterea iere sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa, neque his secus atque aliis armis advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere quinto denique die 3 Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit, qui temere et effuse euntes Sullæ aliisque omnibus et numerum ampliore 4 rem vero et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere, timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et advorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites 5 exploratum præmissi rem uti erat quietam nuntiant.

Volux adveniens quæstorem appellat, dicitque se a 106 patre Boccho obviam illis simul et præsidio missum. Deinde cum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post ubi castra locata et diei vesper erat, repente 2 Maurus incerto vultu, pavens ad Sullam accurrit dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse ; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties 3 fusum Numidam pertimescere ; virtuti suorum satis credere ; etiam si certa pestis adesset, mansurum potius quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ ac for-

4 sitan post paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat, ac statim milites cænatos esse, in castris ignis quam creberrumos fieri, dein prima vigilia
 5 silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, quum equites Mauri nuntiant Jugurtham circiter duûm millium intervallo ante consedissee. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit; credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent manu vindicandum neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

107 At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuria Maurum prohibet; suos hortatur, uti fortem animum gererent; sæpe ante paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in proelio minus pepercissent, tanto tutiores fore, nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxiliûm petere, in maxumo metu nudum et cæcum corpus
 2 ad hostis vortere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maxumum obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, ex castris abire jubet.
 3 Ille lacrumans orare, ne ea crederet; nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ, cui videlicet speculanti
 4 iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palam ausurum,
 5 quum ipse filius testis adesset; quare optimum factu videri per media ejus castra palam transire; sese vel præmissis vel ibidem relictis Mauris solum cum Sulla
 6 iturum. Ea res ut in tali negotio probata; ac statim profecti, quia de improvviso acciderant, dubio atque hæ-

A. U. C. 648.]

sitante Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis 7
diebus, quo ire intenderant, perventum est.

Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, mul- 108
tum et familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha,
postquam Sullam accitum audierat, orator et subdole
speculatum Bocchi consilia; præterea Dabar, Massu-
gradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere
impar, (nam pater ejus ex concubina ortus erat,) Mauro
ob ingenii multa bona carus acceptusque. Quem Boc- 2
chus fidum esse Romanis multis ante tempestatibus ex-
pertus illico ad Sullam nuntiatum mittit paratum sese
facere, quæ populus Romanus vellet; colloquio diem,
locum, tempus ipse delegeret; consulta sese omnia cum
illo integra habere; neu Jugurthæ legatum pertime-
sceret, quo res communis licentius gereretur; nam ab
insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior 3
Bocchum, magis Punica fide quam ob ea quæ prædica-
bat, simul Romanos et Numidam spe pacis attinuisse,
multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham
Romanis an illi Sullam traderet; lubidinem advorsum
nos, metum pro nobis suasisse.

Igitur Sulla respondit, pauca coram Aspare locutu- 109
rum, cetera occulte, aut nullo aut quam paucissimis præ-
sentibus; simul edocet, quæ sibi responderentur. Post- 2
quam sicuti voluerat congressi, dicit se missum a consule
venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agiturus
foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem deci- 3
mum redire jubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo
die responsurum. Dein ambo in sua castra digressi. Sed 4
ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte
accersitur; ab utroque tantummodo fidi interpretes ad-
hibentur, præterea Dabar internuntius, sanctus vir et
ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit:—

- 110 “Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus
in hac terra et omnium quos novi, privato homini gra-
2 tiam deberem. Et mehercule, Sulla, ante te cognitum
multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius
3 indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego
lætor; fuerit mihi eguisse aliquando amicitiae tuæ, qua
4 apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo expe-
riri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid
animo lubet, sume, utere; et quoad vives, nunquam tibi
redditam gratiam putaveris; semper apud me integra
5 erit; denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut
ego æstumo, regem armis quam munificentia vinci mi-
6 nus flagitiosum est. Ceterum de re publica vestra,
cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum
ego populo Romano neque feci neque factum unquam
volui: finis meos advorsum armatos armis tutatus sum.
7 Id omitto, quando vobis ita placet; gerite quod voltis
8 cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod
inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque id in-
trare Jugurtham sinam. Præterea si quid meque vo-
bisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.”
- 111 Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et de
communibus rebus multis disseruit. Denique regi pate-
fecit, “quod polliceatur, senatum et populum Romanum,
quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habi-
turos; faciundum aliquid, quod illorum magis quam
sua retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quo-
niam Jugurthæ copiam haberet; quem si Romanis tra-
didisset, fore, ut illi plurimum deberetur; amicitiam,
foedus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro
2 adventuram.” Rex primo negitare; affinitatem, cog-
nationem, præterea foedus intervenisse; ad hoc me-
tuere, ne fluxa fide usus popularium animos avorteret,

A. U. C. 648.]

quīs et Jugurtha carus et Romani invisi erant. Deni- 3
que sæpius fatigatus lenitur, et ex voluntate Sullæ om-
nia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam 4
pacem, cujus Numida defessus bello avidissimus, quæ
utilia visa, constituunt. Ita composito dolo digre-
diuntur.

At rex postero die Asparem Jugurthæ legatum appel- 112
lat, dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse
conditionibus bellum poni; quamobrem regis sui sen-
tentiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ ve- 2
nit; dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere post
diem octavum redit ad Bocchum, et ei denuntiat, “Ju-
gurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, sed
Mario parum confidere; sæpe antea cum imperatoribus
Romanis pacem conventam frustra fuisse. Ceterum 3
Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet,
daret operam, ut una ab omnibus quasi de pace in col-
loquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet; quum
talem virum in potestatem habuisset, tum fore, uti jussu
senatus atque populi Romani fœdus fieret, neque homi-
nem nobilem non sua ignavia sed ob rem publicam in
hostium potestate relictum iri.”

Hæc Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit, 113
ceterum dolo an vere cunctatus, parum comperimus.
Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic
mobiles, sæpe ipsæ sibi advorsæ. Postea tempore et 2
loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur,
Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appel-
lare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pari-
ter læti ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ 3
proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus
adhibitis amicis ac statim, immutata voluntate, remotis,
dicitur secum ipse multa agitavisse, vultu corporis pari-

ter atque animo varius, quæ scilicet tacente ipso occulta
 4 pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi
 jubet, et ex ejus sententia Numidæ insidias tendit.
 5 Deinde, ubi dies advenit, et ei nuntiatum est Jugurtham
 haud procul abesse, cum paucis amicis et quæstore nos-
 tro quasi obviis honoris causa procedit in tumultum facil-
 6 lumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum pleris-
 que necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit, ac
 statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur.
 7 Ceteri obruncati; Jugurtha Sullæ victus traditur, et
 ab eo ad Marium deductus est.

114 Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nos-
 tris Q. Cæpione et Cn. Manlio^a male pugnatum;
 2 quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde
 usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia
 omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute,
 3 non pro gloria, certare. Sed postquam bellum in Nu-
 midia confectum, et Jugurtham Romam victum adduci
 nuntiatum est, Marius consul absens factus, et ei decreta
 provincia Gallia; isque Kalendis Januariis^b magna gloria
 4 consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes
 civitatis in illo sitæ.

^a A. C. 105, A. U. C. 649.^b A. C. 104, A. U. C. 650.

C. SALLUSTII CRISPI

HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIB. I.

Brevis argumenti expositio. Priorum historicorum recensio; quid auctor ipse secutus sit exponitur, de statu reipublicæ, de seditionum causis, de Gracchiis. Marii Sullæque inimicitia, bellum sociale. Cinnanum tumultus, primum bellum civile, proscriptiones, novus discordiarum auctor Lepidus, ejus concio; propugnator optimatum Catulus, foedus cum Gaditanis junctum; Sullæ mors et de ejus moribus judicium. Lepidus in Etruria bellum parat, exercitum urbi admovet. Pompeius Brutum Mutinæ obsessum tenet; studia partium suscitantur; gravis Philippi in senatu oratio; Lepidus ad Cosam victus Italia cedit. Comititia consularia, Servilius proc. in Ciliciam profectus piratas vincit. Appius Macedoniam provinciam sortitus, parum prospere bellum gerit. Gravis senatus cura ob bellum atrocissimum in Hispania a Sertorio concitatum. Ejus ingenium et res antea in Africa et Hispania gestæ. Hispanorum mores et in Sertorium studia. Res a Metello ejusque legatis in Hispania gestæ.

Res populi Romani M. Lepido, Q. Catulo Coss^a ac deinde 1 militiæ et domi gestas composui.—Maximis ducibus forti- 2 bus strenuisque magistris.—Cato Romani generis disertis- 3 sumus multa paucis absolvit.—*Sal.* Fannio veritatem *dat.* 4 —Nos in tanta doctissimorum hominum copia.—Recens 5, 6 scripsi.—Neque me divorsa pars in civilibus armis movit a 7 vero.—Cum cura dicendum.—Nobis primæ dissensiones 8, 9 vitio humani ingenii evenere, quod iniquas atque indomitum semper in certamine libertatis aut gloriæ aut domina-

1. Rafin. *De Comp. et Metr. Orat.* p. 355. ed. Capper.; Prisc. xv. 2, 3. pp. 616, 623. ed. Krehl. 2. Diomed. ii. col. 442. ed. Putsch. 3. Mar. Victor. *ad Cic. "Rhet."* p. 149. ed. Capper.; *Schol. ad Hor. "Sat."* i. 10. 9; Serv. *ad Virg. "Æn."* i. 96. 4. Mar. Victor. *ad Cic. "Rhet."* p. 149. 5. Serv. *ad Virg. "Æn."* iv. 218. 6. Charis. col. 192. ed. Putsch. 7. Arus. p. 248. s. v. *motus*, ed. Lind. 8. Sen. *De Ben.* iv. 1. 9. Prisc. v. 4. p. 183.

- tionis agit.—Nam a primordio urbis ad bellum Persi Mace-
 11 donicum.—Res Romana plurimum imperio valuit Ser-
 Sulpicio et M. Marcello Coss^b. omni Gallia cis Rhenum
 atque inter mare nostrum atque Oceanum, nisi quæ a palu-
 dibus fuit invia, perdomita. Optumis autem moribus et
 maxuma concordia egit populus Romanus inter secundum
 12 atque postremum bellum Carthaginiense.—At discordia et
 avaritia atque ambitio, et cetera secundis rebus oriri sueta
 mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam
 injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus
 aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio; ne-
 que amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio
 et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto
 jure agitatum; dein servili imperio patres plebem exercere,
 de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere et
 ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis
 et maxime fœneris onere oppressa plebes, quam assiduis
 bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem
 Sacrum atque Aventinum insedit. Tumque tribunos plebis
 et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrim-
 13 que finis fuit secundum bellum Punicum.—Postquam, re-
 moto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plu-
 rumæ turbæ, seditiones et ad postremum bella civilia orta
 sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique con-
 cesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominati-
 ones affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob

10. Prisc. xvii. 21. p. 85; xiv. 2. p. 589; Prob. *De Cath.* p. 126. ed. Lind.; Charis. col. 52. 11. Mar. Victor. *ad Cic. "Rhet."* p. 105; Serv. *ad Virg. "Æn."* viii. 540 (?); Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18; Non. Marc. ii. 180; Amm. Marc. xv. 12. 12. Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18. et v. 12; Serv. *ad Virg. "Georg."* iv. 238. cf. Arus. p. 236. s. v. *insido*; Dio-med. ii. col. 439; Serv. *ad Virg. "Æn."* viii. 479; Don. *ad Ter. "Andr."* i. 1. 9. 18. Aul. Gell. ix. 12; Aug. *De Civ. Dei*, ii. 18. et iii. 17; Arus. p. 220. s. v. *concedo*.

^b A. C. 51. A. U. C. 708.

merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus et injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiaris, neque alios pati.—A Graccho graves sediti- 14 ones cœpere.—Quæ causa fuerat novandis rebus.—Quam 15, 16 aræ et alia Dīs sacra supplicum sanguine fœdarentur.—Tantum antiquitatis curæque majoribus pro Italica gente 17 fuit.—Tyrannumque et Cinnam appellantes.—Bellum qui- 18, 19 bus posset conditionibus desineret.—Quīs rebus Sulla (æ ?) 20 suspectis maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi.—Cujus advorsa voluntate colloquio militibus per- 21 misso corruptio facta paucorum et exercitus Sullæ datus est.—Non repugnantibus modo sed ne deditis quidem, a. b. 22 c. m. (*atrocis belli clades metuentibus*).—Apud Præneste 23 locatus.—Et Marius victus duplicaverat bellum.—Atque 24, 25 omnis Italia armis discessit.—Ut in M. Mario, cum fractus 26 prius crura per artus expiraret.—Carbo turpi formidine 27 Italiam atque exercitum deseruit.—Simulans sibi alvum 28 purgari.—Curubis.—Id bellum excitabat metus Pompeii 29, 30 victoris Hiempsalem in regnum restituentis.—Nihil esse de 31 republica neque libertati populi Romani pactum.—Quo 32 patefactum est, rempublicam prædæ non libertati repeti-

14. Aug. *De Civ. Dei*, ii. 21. 15. Serv. *ad Virg. "Æn."* iv. 290.
 16. Serv. *ad Virg. "Æn."* ii. 502. 17. Serv. *ad Virg. "Georg."* ii. 209.
 18. Serv. *ad Virg. "Æn."* i. 5. 19. Serv. *ad Virg. "Ecl."* v. 19.
 20. Arus. p. 241. s. v. *in temp.* 21. Don. *ad Ter. "Eun."* iii. 2. 13.
 22. Don. *ad Ter. "Phorm."* i. 2. 48. 23. Prisc. xv. 2. p. 618. 24.
 Serv. *ad Virg. "Ecl."* ii. 67. 25. Schol. *ad Luc. "Phars."* iii. 632.
 26. Jul. Rufin. *De Schem. Dian.* p. 52. ed. Capper. 27. Serv. *ad Virg. "Æn."* ii. 400.
 28. Isid. xi. 1. 133; Serv. *ad Virg. "Æn."* ii. 20.
 29. Prob. *De Catā.* p. 120. 30. Aul. Gell. ix. 12; Non. Marc. ii. 554.
 31. Arus. p. 251. s. v. *paciscor.* 32. Arus. p. 259. s. v. *repetitum.*

83 tam.—Omnium partium decus in mercedem corruptum
 84 erat.—Et relatus inconditæ olim vitæ mos, ut omne jus in
 85 validioribus esset.—Igitur venditis proscriptorum bonis aut
 86, 87 dilargitis.—Neque est offensus dominatione Sullæ.—Nam
 88 Sullæ dominationem queri non audebat.—De præfecto
 urbis quasi possessore reipublicæ magna utrimque vi con-
 89 tendebatur.—Sane bonus ea tempestate contra pericula et
 40, 41 ambitionem.—Sanctus aliter et ingenio validus.—Sanctus
 42 alia.—Inter arma civilia æqui boni famas petit.

43 ORATIO M. ÆMILII LEPIDI CONSULIS AD
 POPULUM ROMANUM *.

“Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maximi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt advorsum tyrannidem L. Sullæ; ne, quæ ipsi nefanda æstumatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini, (præsertim quum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque instabilior metu vestro fuerit, quo captis libertatis curam miseria eximat,) aut si provideritis, in vitandis periculis magis quam ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, qui dominationis in vos servitium suum mercedem dant et utrumque per injuriam malunt quam optumo jure liberi agere; præclara Brutorum atque Æmiliorum et Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvoluta. Nam quid a Pyrrho Hannibale Philippoque et

83. Arus. p. 240. s. v. *in illam rem*. 84. Arus. s. v. *in*. (?) Schol. ad Luc. “Phars.” i. 175. 35. Aul. Gell. xv. 13; Prisc. viii. 5. p. 877. 36. Don. ad Ter. “Phorm.” ii. 3. 24. 37. Arus. p. 257. s. v. *queror*; Don. ad Ter. “Phorm.” ii. 3. 24. 38. Arus. p. 252. s. v. *præfectus*. 39. Serv. ad Virg. “Æn.” i. 195. 40. Charis. col. 175. 41. Serv. ad Virg. “Æn.” iii. 594. 42. Sen. Ep. 114. § 19.
 * A. C. 78. A. U. C. 676.

A. U. C. 676.]

Antiocho defensum est aliud quam libertas et suæ cuique sedes, neu cui nisi legibus pareremus? quæ cuncta scævus^d iste Romulus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum clade neque consulum et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiat, sed tum crudelior, quum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vorant. Quin solus omnium post memoriam humani^e . . . supplicia in post futuros composuit, quis prius injuria quam vita certa esset; pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit, dum vos metu gravioris servitii a repentina libertate terremini.

“Agundum atque obviam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illos sint; non prolatandum neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, tædium jam aut pudorem tyrannidis Sullæ esse, et eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta æstumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quæ multi probi potius quam laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt: hac tempestate serviundum aut imperitandum, habendus metus est aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? quæve humana superant aut divina impolluta sunt? populus Romanus, paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure, agitandi^f inops despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis civitate pro multis et egregiis factis a vobis data per unum prohibentur, et plebis innoxie patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ reges penes unum, denique necis civium et vitæ licentia. Simul humanas hostias

^d Cf. Serv. ad Virg. “Ecl.” III. 18.

^e Videtur excidisse *generis*.

^f Cf. Arus. p. 286. s. v. *inops*.

vidistis et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud quam solvere injuriam aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro sæptis statuit, neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus nisi muliebri ingenio exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror, et bellum cupiens, qui jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens et scribe Cornelius aliena bene parata prodegerint; nisi approbaritis omnes proscriptionem innoxiorum ob divitias, cruciatus viro- rum illustrium, vastam urbem fuga et cædibus, bona civium miserorum quasi Cimbricam prædam venum aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum; quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, jure, dominis tamen restituo neque pati consilium est ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleravimus, manus conserentis inter se Romanos exercitus et arma ab externis in nosmet vorsa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret et, si liceat, avidius fecerit.

“Neque jam quid existumetis de illo, sed quantum audeatis vereor; ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra socordia, quam raptum iri licet et quam audeas tum videri felicem. Nam præter satellites commaculatos quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulæ Scirroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt; an, qui-

* Locus corruptus. Fortasse: *quam raptum ire licet ei, quem audias tum videri felicem.*

A. U. C. 676.]

bus praelatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnere et labores nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem evorsum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis, itaque jura et judicia sibimet extorquerent, egregia scilicet mercede, quum relegati in paludes et silvas contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerint. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactis, quam formidatus est, tam contemnetur; nisi forte specie concordiæ et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter rempublicam et belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ si vobis pax et composita intelliguntur, maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia probate, annuite legibus impositis, accipite otium cum servitio, et tradite exemplum posteris ad rempublicam^b suimet sanguinis mercede circumveniundam. Mihi quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere, potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste, Quirites, et bene juvantibus Divis, M. Æmilium consulem ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem."

Mox tanta flagitia in tali viro pudet dicere.—Multos 44, 45 tamen ab adolescentia bonos insultaverat.—Advorsus ille 46

44. Schol. ad Cic. "Orat. pro Roscio." c. 32. 45. Don. ad Ter. "Eun." ii. 2. 54; Serv. ad Virg. "Æn." x. 648; id. ibid. ix. 684. 46. Arua. p. 211. s. v. adversus.

^b Ad populum Romanum... circumveniundum alii, quod verum videtur.

47, 48 nobilitatis.—Togam paludamento mutavit.—Exercitum ar-
 49 gento fecit.—Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello
 50 facta erat.—Et Metello procul agente longa spes auxiliorum.
 51 —Etruria omnis cum Lepido suspecta in tumultum erat.
 52 —Tum vero Volsci cum ceteris ejusdem causæ ducem se
 53 nactos rati, maximo gaudio bellum irritare.—Vacuam
 54 istam urbem hominibus militari ætate.—Quietam a bellis
 55 civitatem.—Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus
 56 maturrume proficiscerentur.—Lepidum pœnitentem con-
 57 silii.—Insanum aliter sua sententia atque aliarum mu-
 58 lierum.—Postremo ipsos colonos per miseras et incerta
 59, 60 Romani generis orare.—Cosa.—Magna vis hominum con-
 61 venerat agris pulsa aut civitate ejecta.—Et ei voce magna
 62 gratulabantur.—Quia lenones et vinarii lanique quorum
 præterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi.—
 63 Philippus qui ætate et consilio ceteros anteibat.

64

ORATIO L. PHILIPPI IN SENATU¹.

“Maxume vellem, Patres Conscripti, rempublicam quie-
 tam esse, aut in periculis a promptissimo quoque defendi,
 denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contra
 seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere
 magis decebat. Postremo, quæ pessimi et stultissimi de-
 crevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bel-
 lum atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Le-
 pido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præ-

47. Isid. xix. 24. 9; Schol. ad Juv. “Sat.” vi. 898. 48. Sen. Ep. 114.
 § 17. 49. Don. ad Ter. “Phorm.” i. 1. 4. 50. Serv. ad Virg. “Æn.”
 xi. 544. 51. Arus. p. 240. s. v. in illam rem. 52. Non Marc. i. 132;
 cf. Arus. p. 241. s. v. irrita. 53. Arus. p. 265. s. v. vacuus. 54.
 Id. p. 267. s. v. quietus. 55. Charis. col. 184. 56. Id. col. 224. 57.
 Id. col. 175. 58. Serv. ad Virg. “Æn.” x. 45. 59. Id. ibid. x. 168.
 60. Id. ibid. i. 271. 61. Don. ad Ter. “Andr.” v. 4. 86. 62. Non.
 Marc. iv. 62; Charis. col. 58. 63. Serv. ad Virg. “Æn.” ix. 146 (?).

¹ A. C. 75. A. U. C. 679.

A. U. C. 679.]

stare et bellum pati consilium est. Pro Dī boni, qui hanc urbem, omīssa cura¹, adhuc tegitis! M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet et se e contempto metuendum effecit; vos mussantes et retractantes, verbis et vatum carminibus pacem optatis magis quam defenditis, neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure, quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob bene facta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis?

“At scilicet eos, qui ad postremum usque legatos, pacem, concordiam et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperisse. Immo despecti et indigni republica habiti prædæ loco æstumantur, quippe metu pacem repetentes quo habitam amiserant. Equidem a principio, quum Etruriam conjurare, proscriptos accersi, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam, et Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ bene facta extollebant et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiamtum Lepidum progressum aiebant, quum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocīnia quærendo consilium publicum corruerunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis, quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit; nunc est pro consule cum imperio, non empto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc jure; parentibus et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantēs inopia et cupidinibus, scelerum conscientia exagitati, quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt; hi

¹ An omīssa a senatu cura?

tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria atque omnes reliquæ belli arrectæ, Hispaniæ armis sollicitæ, Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin præter idoneum ducem nihil abest ad subvortundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro, Patres Conscripti, ut animadvortatis, ne patiamini licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haut facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia; quæ ille advorsum divina et humana omnia cepit, non pro sua aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvortundæ. Agitur enim ac laceratur animi cupidine et noxarum metu, expers consilii, inquires, hæc atque illa tentans; metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilii est, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem; qui videmini tanta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem.

“Et quæso considerate, quam convorsa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax et concordia disturbantur palam, defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movere? qui placere ait sua cuique reddi, et aliena tenet; belli jura rescindi, quum ipse armis cogat; civitatem confirmari, quibus ademptam negat, concordiae gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ

A. U. C. 679.]

accensæ. Pessume omnium atque impudentissime, tibine egestas civium et luctus curæ sunt? cui nihil est domi nisi armis partum aut per injuriam. Alterum consulatum petis, quasi primum reddideris bello; concordiam quæris, quo parta disturbatur; nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos per fidem aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneat in sententia et retineas arma te hortor; neu prolatandis seditionibus, inquires ipse, nos in sollicitudine attineas. Neque et provinciæ, neque leges neque Dî penates civem patiuntur. Perge, qua cœptas, ut quam maturrume merita invenias.

“ Vos autem, Patres Conscripti, cujusque cunctando rempublicam intutam patiemini et verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publice et privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubricine leges imperantur, quum interim vos legatos et decreta paratis. Quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit, quum intelliget se metu magis quam æquo et bono sustentatum. Nam qui turbas et cædem civium odisse ait et ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus ordinis hujus interiit, nihilominus vos atque conjuges et liberos Lepido permissuri sitis, quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni rempublicam frustra curant. Agite uti lubet; parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocina, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus advorsum Deos penatis manus armare. Sin libertas et vera magis placent, decernite digna nomine et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus.

ad hoc coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi. Fortuna meliores sequitur: jam illa quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum cum pessumis et hostibus reipublicæ contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit, uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo pro consule et ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint, operamque dent ne quid respublica detrimenti capiat."

- 65 Magnis operibus perfectis obsidium cœpit per Catilinam
 66 legatum.—Curionem quæsit, uti adolescentior et a populi
 67 suffragiis integer ætati concederet Mamerci.—Sic vero quasi
 formidine attonitus neque animo neque auribus aut lingua
 68 competere.—[Neque animo neque lingua compotem.]—
 69, 70 Nisi cum ira belli desenuisset.—Maturaverunt exercitum
 71 Durrachium cogere.—Itaque Servilius ægrotum Tarenti
 72, 73 collegam prior transgressus.—Ad Corycum.—Idem fecere
 Octavius et Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione,
 74 neque sane ambitu publice.—Festinantibus in summa inopia
 75, 76 patribus.—Post defectionem sociorum et Latii.—Ergo
 77 senati decreto serviundumne sit.—Prudens omnium quæ
 78 senatus censuerat.—Qui liberis ejus avunculus erat.—
 79, 80 Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.—Ex insolentia
 81 avidus male faciundi.—Quippe vasta Italia rapinis, fuga,
 82, 83 cædibus.—Qui nullo certo exsilio vagabantur.—Apud Mu-
 84 tinam.—Imperii prolatandi percupidus habebatur, cetera

65. Fest. p. 192. s. v. *obsidium* ed. Lind. 66. Prisc. x. 8. p. 505.
 67. Non. Marc. iv. 110. 68. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 12. 69.
 Prisc. x. 8. p. 487. 70. Arus. p. 218, s. v. *cogo*. 71. Prisc. xv. 2. p.
 616. 72. Id. *ibid.* p. 618. 73. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 283. 74.
 Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iv. 8. 8. 75. Id. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 4. 11. (?)
 76. Id. *ad Ter.* "*Andr.*" ii. 2. 28. 77. Arus. p. 256. s. v. *prudens*.
 78. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" v. 6. 82. 79. Arus. p. 210. s. v. *abnuo*.
 80. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 848. 81. Id. *ibid.* viii. 8. 82. Id. *ibid.*
 i. 2. 83. Prisc. xv. 2. p. 618. 84. Arus. p. 228. s. v. *egregius*.

A. U. C. 679.]

egregius.—Ea paucis, quibus peritia et verum ingenium 85
 est, abnuentibus.—Magna gloria tribunus militum in His- 86
 pania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico pa-
 ratu militum et armorum fuit. Multaque tum ductu ejus
 curata primo per ignobilitatem deinde per invidiam scrip-
 torum celata sunt. Quæ eminus facie sua ostentabat,
 aliquot advorsis cicatricibus et effosso oculo, quo ille deho-
 nestamento corporis maxime lætabatur, neque illis anxius,
 quia reliqua gloriosius retinebat.—Traditur fugam in lon- 87
 ginq̃ua Oceani agitavisse.—Cujus duas insulas propinquas 88
 inter se et decem stadium procul a Gadibus satis constabat
 suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.—Insulas for- 89
 tunatas Sal. inclutas esse ait Homeri carminibus.—Mau- 90
 rique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipo-
 das ultra Æthiopiam cultu Persarum justos et egregios
 agere.—Itaque Sertorius levi præsidio relicto in Mauritania 91
 nactus obscuram noctem æstu secundo furtim aut celeritate
 vitare prælium in transgressu conatus est.—Transgressos 92
 omnis recepit mons præceptus a Lusitanis.—Earum aliæ, 93
 paululum progressæ nimio simul et incerto onere, quum
 pavor corpora agitaverat, deprimebantur.—Domitium pro- 94
 consulem ex citeriore Hispania cum omnibus copiis, quas
 paraverat, accersivit.—Libertatis insueti.—Egregius mi- 95, 96
 litiae.—Gens raro egressa finis suos.—Animi immodicus.— 97, 98
 Paucos saltum insidentis.—Numeroque præstans, privus 99, 100
 ipse militiæ.—Et stationes sub vineas removebat.—Ut in 1, 2

85. Serv. ad Virg. "*Æn.*" xii. 694. 86. Aul. Gell. ii. 27. 87. Serv. ad Virg. "*Æn.*" ii. 640. 88. Non. Marc. ix. 1; Acron. ad Hor. "*Epod.*" xvi. 42. 89. Serv. ad Virg. "*Æn.*" v. 735. 90. Prisc. xiv. 4. x. p. 603. 91. Aul. Gell. x. 26; Non. Marc. vi. 27. 92. Serv. ad Virg. "*Æn.*" i. 518; Non. Marc. vi. 27; Aul. Gell. x. 26. 93. Id. *ibid.* 94. Prisc. x. 8. p. 504. 95. Arus. p. 241. s. v. *insolens*. 96. Id. p. 227. s. v. *egregius*. 97. Id. *ibid.* s. v. *egredior*. 98. Id. p. 239. s. v. *infelix*. 99. Id. p. 236. s. v. *insido*. 100. Id. p. 256. s. v. *privus*. 1. Id. p. 261. s. v. *sub*. 2. Id. p. 243. s. v. *in ore*; Don. ad Ter. "*Adelph.*" i. 2. 13.

108 ore gentibus agens.—Illo profectus castellaque incendere
 et fuga cultorum deserta igni vastare, neque late aut securus
 4 a metu gentis ad furta belli peridoneæ.—Militiæ periti.—
 5, 6 Jussu Metelli cornicines occanuerunt.—Nexuit catenæ
 7, 8 modo.—Doctus militiam.—Neque se recipere aut instruere
 9 prælio quivere.—Equi sine rectore exterriti aut saucii con-
 10 sternantur.—Occupatusque collis editissimus apud Hiler-
 11 dam, eum multa opera circumdat.—At inde nulla muni-
 12 tionis aut requie mora processit ad oppidum.—Agreste.—
 13, 14 Ardebat omnis Hispania citerior.—Ibi et ponere validam
 15 urbem multos dies restantem pugnando vicit.—Locum edi-
 16 tiorem quam victoribus decebat cepit.—Et mox Fufidius
 adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates,
 haud facilem pugnantibus vadum cuncta hosti quam suis
 17 opportuniore videt.—Quum Sertorius neque (*urbe*?) erum-
 18 peret, tam levi copia fugam navibus maturabat.—Apud
 19 Lethe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant.—Repul-
 20 sus a Lethe oppido.—Sertorius portis turbam morantibus
 et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine,
 per calorum corpora ad medium quasi, dein superstantium
 21 manibus in murum attollitur.—Neque detrusus aliquotiens
 22, 23 deterretur.—Dubitavit acie para.—Quos inter maxime.—
 24, 25 Rumore primo.—At per omnem provinciam magnæ atro

108. Non. Marc. iv. 208; Serv. ad Virg. "*Æn.*" xi. 515. 4. Arus. p. 252. s. v. *peritus*. 5. Serv. ad Virg. "*Georg.*" ii. 384; Prisc. x. 7. p. 500; Diomed. ii. col. 370. 6. Prisc. x. 8. p. 505. 7. Arus. p. 223. s. v. *doctus*. 8. Prisc. x. 9. p. 509. 9. Id. viii. 16. p. 419. 10. Id. xv. 2. p. 618; Arus. p. 219. s. v. *circumdat*. 11. Prisc. vii. 19. p. 355. cf. Aul. Gell. ix. 14. 12. Charis. col. 97. 13. Mar. Victor. ad Cic. "*Rhet.*" p. 105. 14. Non. Marc. xii. 50. (?) 15. Serv. ad Virg. "*Æn.*" viii. 127; Arus. p. 223. s. v. *deceat*. 16. Non. Marc. iii. 265. 17. Serv. ad Virg. "*Æn.*" ii. 564; Arus. p. 247. s. v. *maturus*. 18. Prisc. xv. 2. p. 618; Serv. ad Virg. "*Æn.*" i. 267. 19. Prisc. xv. 2. p. 618. 20. Non. Marc. iv. 128; xii. 48. 21. Prisc. xv. 4. p. 627. 22. Id. vii. 19. p. 354; Serv. ad Virg. "*Georg.*" i. 208; Prob. *De Cath.* p. 101. 23. Charis. col. 211. 24. Id. col. 192. 25. Virg. *Interp.* ad "*Æn.*" iv. 178. ed. Mai. p. 42.

[*cesque famæ*] quum ex suo quisque terrore quinquaginta aut amplius hostium millia novas immanes f [*eras*] oceani acc [*it*] as corporibus hominum vesci contenderent.— Ut si 126 illam fugam innocentem in noctem componerent.

LIB. II.

Sardinia, Sicilia, et Corsica insulæ a Lepido et Perperna tentatæ. Karundem situs et antiquitates; Lepidi mors; Pompeius Hispaniam ingreditur. Sed dolis eum Sertorius deludit; anno postero multa prælia pugnata. Macedoniæ pars in deditionem venit. Dardania a Curione vastata; in urbe terræ motibus animi religione pleni; gravitate annonæ seditiones exortæ. Curio senatus causam defendit; Cotta populi gratiam captat. Servilius bello varia fortuna per triennium gesto Ciliciæ provinciæ partem Pamphyliae, Lyciam et Isauriam adiecit. Nicomedes Bithyniæ rex moriens Romanos regni heredes instituit.

M. LEPIDO cum omnibus copiis Italia pulso, segnior ne- 27 que minus gravis et multiplex cura patres exercebat.— Sardinia in Africo mari, facie vestigii humani in orientem 28 quam in occidentem latior prominet.—Sardis Hercule pro- 29 creatus, cum magna multitudine a Libya profectus, Sardiniam occupavit et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.— Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat 30 Corsa nomine, Ligus mulier.—Ne illa tauro paria sint.— 31 Apollinis filius et Cyrenes.—Quum prædixero positum in- 32, 33 sulæ.—Geryonis.—Trojano tempore invadendarum terra- 34, 35 rum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit facili- tum mutatione sedium.—Capys Campaniam, Helenus Ma- 36 cedoniam, alii Sardiniam secundum Sallustium tenuerunt.

126. Arus. p. 289. s. v. in noctem. 27. Mar. Victor. ad Cic. "Rhet." p. 151; Serv. ad Virg. "Æn." i. 630. 28. Aul. Gell. xlii. 28; Isid. xiv. 6. 89; Non. Marc. i. 262. 29. Isid. xiv. 6. 89. 30. Prisc. vi. 15. p. 274; cf. Isid. xiv. 6. 41. 31. Don. ad Ter. "Andr." iv. 2. 28. 32. Prob. De Cath. p. 107. 33. Don. ad Ter. "Phorm." i. 2. 47. 34. Serv. ad Virg. "Æn." vii. 662. 35. Id. ibid. i. 299. 36. Id. ibid. i. 242.

187—Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum a canibus
 Actæonem filium matris instinctu Thebas reliquit et Cretam
 insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuum; postea ea
 38 relicta cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit.—Dæda-
 lus vero primum Sardiniam (ut dicit Sal. *Hist. ii.*) post
 39 delatus est Cumas.—Dædalum ex Sicilia profectum, quo
 40 Minonis fugerat iram atque opes.—In Sicilia est Enceladus,
 Othus in Creta, unde Othii campi secundum Sallustium,
 41 Typhœus in Campania.—Perrexere in Hispaniam an Sar-
 42 diniam.—Cales civitas est Campaniæ; est et in Gallia hoc
 43 nomine, quam Sal. captam a Perpenna commemorat.—Per-
 44 penna tam paucis profectus, vera est æstumanda.—Narbone
 45 per concilium Gallorum.—Modestus ad omnia alia nisi ad
 46 dominationem.—Pompeius oris probi, animo inverecundo.
 47—Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex
 48 composito tribunus plebis Herennius prohibuerat.—At Me-
 49 tellus in ulteriore provincia.—Ea continentia vir gravis et
 50 nulla arte cuiquam inferior.—Orbe terrarum extorres.—
 51 Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ
 52 belli promptissimos diligebant.—Sallustius ait, Hispano-
 rum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum
 53 facta memorentur a matribus.—Ut alii tradiderant, Tar-
 tessus Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato no-
 54 mine Gadir habent.—Quem ex Mauritania rex Leptasta
 55 prodicionis insinulatum cum custodibus miserat.—Nam

187. Serv. *ad Virg. "Georg."* i. 14. 38. Id. *ad Virg. "Æn."* vi.
 14. 39. Id. *ibid.* iii. 578. 40. Prisc. vi. 13. p. 265; Serv. *ad Virg.*
"Æn." iii. 578. 41. Servius, sed incerto loco. 42. Serv. *ad Virg.*
"Æn." vii. 728. 43. Id. *ibid.* xii. 694. 44. Cledon. col. 1876. ed.
 Putsch. 45. Don *ad Ter. "Phorm."* i. 3. 18. 46. Sueton. *De Clar.*
Gramm. c. 10. 47. Aul. Gell. x. 20. 48. Don. *ad Ter. "Phorm."*
 i. 4. 15. 49. Non. Marc. iv. 218; Arus. p. 242. s. v. *inferior.* 50.
 Id. p. 229. s. v. *extorris.* 51. Id. p. 266. s. v. *promptus.* 52. Serv.
ad Virg. "Æn." x. 281. 53. Prisc. v. 3. p. 180; Id. vi. 9. p. 249.
 54. Id. v. 2. p. 169. 55. Charis. col. 191.

procul et diversis ex regionibus.—Obviam fuere.—Genus 156, 57
 militum suetum a pueritia latrociniiis.—Genus hominum 58
 vagum et rapinis suetum magis quam agrorum cultibus.—
 Sciens horum.—Belli sane sciens.—Antequam egressus 59, 60, 61
 Sertorius instruere pugnae suos.—Ipse animi atrox.—Copiis 62, 86
 integra.—Genus armis ferox et servitii insolitum.—Terror 64, 65
 hostibus ex fiducia sui incessit.—Haec postquam Varro in 66
 majus more rumorum accepit.—Post, ubi fiducia nimius. 67
 —Inter laeva moenium et dexterum flumen Turiam, quod 68
 Valentiam parvo intervallo praeterfluit.—Noctu diuque sta- 69
 tiones et vigilias tentare.—Neque subsidiis, uti soluerat, 70
 compositis.—Neque inermos ex praelio viros quenquam 71
 agnoturum.—Parco legio flumen transducta castra dilata- 72
 vit.—Suos equites hortatus vado transmisit.—Omnes qui 73, 74
 circum sunt praeminent altitudine millium passuum duo-
 rum.—Diei medio.—Titurium legatum cum cohortibus 75, 76
 XV. in Celtiberia hiemem agere jussit praesidentem socios.
 —Ruuntque pars magna suismet aut proxumorum telis, 77
 ceteri vice pecoris obtruncabantur.—At Metellus in ulteri- 78
 orem Hispaniam post annum regressus, magna gloria con-
 currentium undique virile et muliebre secus, per vias ac
 tecta omnium visebatur; quum quaestor C. Urbinus alii-
 que, cognita voluntate, eum ad coenam invitaverant; ultra

156. Charis. col. 187. 57. Arus. p. 262. s. v. *suetus*. 58. Id. *ibid.*
 59. Id. *ibid.* s. v. *sciens*. 60. Id. *ibid.* 61. Arus. p. 237. s. v. *instruitur*.
 62. Id. p. 215. s. v. *atrox*. 63. Id. p. 236. s. v. *integer*. 64. Id. p. 241.
 s. v. *insolens*. 65. Id. p. 242. s. v. *incessit*. 66. Id. p. 248. s. v. *in*
majus. 67. Id. p. 249. s. v. *nimius*. 68. Prisc. v. 2. p. 169; vi. 2. p. 224;
 Prob. *De Cath.* p. 105; Vib. Seq. s. v. *Turia*. 69. Charis. col. 185.
 70. Prisc. ix. 10. p. 468. 71. Id. x. 8. p. 486; Serv. *ad Virg.* "*Aen.*"
 iv. 28. 72. Arus. p. 265. s. v. *transductus*. 73. Id. *ibid.* s. v. *trans-*
mitto. 74. Id. p. 256. s. v. *praeminent*. 75. Id. p. 247. s. v. *medio*.
 76. Id. p. 252. s. v. *praesidet*. 77. Non. Marc. ix. 5. 78. Macrobr.
Saturn. iii. 13; Non. Marc. iii. 193; Charis. col. 61; cf. Serv. *ad Virg.*
"Aen." v. 488; Non. Marc. ii. 859; iv. 185.

Romanorum et mortalium etiam morem curabant, exornatis
 ædibus per aulæa et insignia scenisque ad ostentationem
 histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, et alia in
 modum templi celeberrumi. Præterea cum sedenti tran-
 senna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato stre-
 pitu tonitruum coronam capiti imponebat, tum venienti
 thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque
 amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ, neque
 per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Maurita-
 nia volucrum et ferarum incognita antea plura genera;
 quibus rebus aliquantam partem gloriæ demiserat, maxime
 apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna
 179 Romano imperio existumantes.—Quo cupidius in ore ducis
 80 sese quisque bonum et strenuum ostentantes.—Saguntium.
 81 —Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum
 validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par
 esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis præ-
 82, 83 parasset ad prælia.—Argentum mutuum arcessivit.—Ut
 84 tanta repente mutatio non sine Deo videretur.—Castra sine
 85 vulnere introitum.—Saguntini, fide atque ærumnis incluti,
 præ mortalibus studio majore quam opibus, quippe apud
 quos etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietes-
 86 que templorum ambusti manus Punicas ostentabant.—Ves-
 87 pera.—Ita fiducia quam argumentis purgatiores dimittun-
 88, 89 tur.—Et Pœni ferunt adversus a. n. c. m.—Audaciter.—
 90, 91 Mœnibus deturbat.—Ad hoc rumoribus advorsa in pravita-

179. Isid. ix. 3. 22; Serv. ad Virg. "Æn." x. 370. 80. Charis. col. 115. 81. Veget. De Re Mil. l. 9. 82. Prisc. x. 8. p. 504. 83. Don. ad Ter. "Eum." v. 2. 36; Serv. ad Virg. "Æn." ii. 682. cf. Virg. Interp. ed. Mai. p. 83. 84. Serv. ad Virg. "Æn." xi. 230. 85. Hieron. Comm. in Habac. v. 9. 86. Charis. col. 198. 87. Non. Marc. iv. 205; Serv. ad Virg. "Æn." ii. 61; Don. ad Ter. "Phorm." l. 4. 28; Id. ad Ter. "Hecyr." iv. 1. 18. 88. Id. ad Ter. "Phorm." l. 3. 19. 89. Prisc. xv. 4. p. 625. 90. Non. Marc. ii. 253. 91. Id. iv. 408.

tem, secunda in casum, fortunam in temeritatem declinando
 corrumpebant.—Murum ab angulo dexteri lateris ad palu- 192
 dem haud procul remotam duxit.—Occurrere duci et præ- 98
 lium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in
 brachium tela venirent.—Avidisque ita promptisque duci- 94
 bus, uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur.—Sed Metellus 95
 in vulnere.—Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necaban- 96
 tur.—Circumventi a dextera unde ferrum erat, saxa aut 97
 quid tale capita affligebant.—Quibus a Sertorio triplices 98
 insidiæ per idoneos saltus positæ erant; prima, qui forte
 venientis exciperent.—Eam deditionem senatus per nun- 99
 cios Orestis cognitam approbat.—Eodem anno in Macedo- 200
 nia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in
 Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit.—
 Nomenque Danubium habet.—Omnium fluminum quæ in 1, 2
 maria, qua imperium Romanum est fluunt, quam Græci
 τὴν εἰσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum con-
 sentitur; proxima esse magnitudine Histrum scripsit Sal-
 lustius.—Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot.— 3
 Montes tumulique sedere.—Turbinum motus vagus est et 4, 5
 disiectus, et, uti Sallustii verbis utar, vorticosus.—Ut acti- 6
 one desisteret.—Quia corpore et lingua percitum et inque- 7
 tum nomine histrionis vix sani Barbuleium appellaret.—
 Octavium mitem et captum pedibus.—Nam neque apud 8, 9
 Sallustium neque apud Livium neque apud Fenestellam

192. Serv. ad Virg. "*Æn.*" l. 423. 98. Non. Marc. xiv. 10. 94.
 Id. iv. 482. cf. xviii. 8. 95. Don. ad Ter. "*Andr.*" ii. 1. 10. 96. Id. ad
 Ter. "*Adelph.*" iii. 2. 21. 97. Arus. p. 215. s. v. *adfectus*. 98. Serv.
 ad Virg. "*Georg.*" ii. 98; id. ad Virg. "*Æn.*" xi. 896. 99. Prisc. vi.
 11. p. 258. 200. Non. Marc. iv. 122. 1. Acron. ad Hor. "*Ars Poet.*" 18. 2.
Incert. De Orth. p. 2794. ed. Putsch. (?) 3. Serv. ad Virg. "*Georg.*" ii.
 479; Isid. xiv. 1. 2. 4. Id. *ibid.* 5. Sen. *Nat. Quæst.* vii. 8. 6. Arus.
 p. 224. s. v. *desisto*. 7. Prisc. vi. 11. p. 256. 8. Arus. p. 248. s. v.
Kaptus. 9. Ascon. Pedian. ad Cic. "*Orat. pro Corn.*" p. 180. ed.
 1675.

ullius alterius ab eo latæ legis mentio præter eam, quam in concione repugnante nobilitate magno tulit populi studio, ut iis, qui tribuni plebis fuissent, alios quoque magistratus capere liceret, quod lex a dictatore Sulla paucis ante annis
 110 lata prohibebat.—Iter vortit ad Corycum urbem, inclutam
 11 specu atque nemore, in quo crocum gignitur.—Frugum
 12 pabulique lætus ager.—Nisi qua flumen Durda Tauro
 13 monte defluens.—Primo incidit forte super noctem in le-
 14 nunculo piscantis.—Ad hoc pauca piraticæ adjungit actua-
 15 ria navigia.—Omnia sacrata corpora in rates imposuisse.—
 16, 17 Immane quantum animi exarsere.—At illi, quibus res in-
 18 cognita erat, ruere cuncti ad portas, inconditi tendere.—E
 19 muris canes spartia demittebant.—Fessus in Pamphyliam
 20 se receperat.—Lyciæ Pisidiæque agros despectantem.—
 21 Quos advorsum multi Bithynia volentes accurrere, falsum
 22 filium arguituri.—Ibi Fimbriana seditione qui regi per ob-
 sequelam orationis et maxime odium Sullæ, graves carique
 erant.

23 ORATIO C. COTTÆ CONSULIS AD POPULUM ROMANUM¹.

“Quirites, multa mihi pericula domi militiæque, multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis et virtute mea: in quæ omnibus numquam animus negotio defuit neque decretis labos. Malæ secundæque res opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat, cui misero acta

210. Non. Marc. iii. 72; Serv. ad Virg. “Georg.” iv. 182. 11. Arus. p. 244. s. v. *lætus*; Serv. ad Virg. “Æn.” i. 441. xi. 838. 12. Prisc. vi. 2. p. 224. 13. Non. Marc. xiii. 8. 14. Id. xiii. 9. 15. Arus. p. 239. s. v. *imposuit*. 16. Non. Marc. ii. 450. 17. Serv. ad Virg. “Ecl.” ii. 4. 18. Non. Marc. ii. 888. 19. Serv. ad Virg. “Æn.” viii. 232. 20. Id. *ibid.* i. 420. 21. Prisc. x. 2. p. 481. 22. Non. Marc. iii. 151.

¹ A. C. 75. A. U. C. 679.

A. U. C. 679.]

jam ætate ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, et bis genitus hic Deos penatis meos patriamque et summum imperium vilia habeo, quis mihi vivo cruciatus satis est aut quæ pœna mortuo? quin omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro privatus et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt; neque ego callidam facundiam neque ingenium ad male faciendum exercui; avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi; quis victus cum illa simul quum egens alienæ opis plura mala exspectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam Deosque penatis cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellicque impeditissima republica. Namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit, quoniam defectione sociorum et Sertorii per montis fuga neque manu certare possunt neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur; Macedonia plena hostium est, nec minus Italiæ maritima et provinciarum; quum interim vectigalia parva et bellis incerta vix partem sumptuum sustinent: ita classe, quæ commeatus tuebatur, minore quam antea navigamus.

“Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, ut monet ira, supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis nobisque et republica incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque mox ingenio corporis honestius quam pro vestra salute finem

vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul; facio quod sæpe majores asperis bellis fecere: voveo dedoque me pro republica, quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, quum fortunæ et maris et belli ab aliis acti ratio reddunda aut turpiter moriundum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam majorum, tolerate advorsa et consulite reipublicæ! Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores, quos nequidquam abnuitis et pacis opulentiam quæritis, quum omnes provinciæ regna, maria terræque aspera aut fessa bellis sint."

LIB. III.

Tribuniciaæ procellæ a Quintio et Licinio excitatæ. Sertorii res inclinatæ. Dianium caput belli maritimi; Pompeii exercitus fame laborat. Sertorii invidia et mora. A Curione in Macedonia res prospere gestæ. Mithridatis origo, exercitus opesque; legati ad Sertorium; de situ Ponti; Lucullus et Cotta ad bellum profisciscuntur. Cotta victus Chalcedonem confugit; classis capta; discordiæ cum quæstore; Luculli exercitus. Fimbrianae legiones; ad Cyzicum pergit. Mithridatis classis tempestate et virtute Cyzicenorum male habita repellitur. Antonius bellum contra Cretenses parat. Cretæ descriptio; gladiatores ingens bellum in Italia movent.

224 ORATIO C. LICINII MACRI TRIBUNI PLEBIS AD PLEBEM ²².

"SI, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a maioribus relictum vobis et hoc a Sulla paratum servitium interesset, multis mihi disserendum fuit, docendumque, quas ob injurias et quotiens a patribus armata plebes secessisset utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos plebei. Nunc hortari modo reliquum est et ire primum via, qua

A. U. C. 681.]

capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam, quantoque tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa pro libertate potiora esse forti viro quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam et imperia sua gratia aut spe aut præmiis in vos convertere, meliusque habent mercede delinquere quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: quum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos fruendosque præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere; nisi quia vobismet ipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos plerique. Raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda: ceteri validiorum sunt. An dubium habetis, num officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertinuere? Nisi forte C. Cotta, ex factione media consul, aliter quam metu jura quædam tribunis plebei restituit; et, quamquam L. Sici-nius primus de potestate tribunicia loqui ausus mussantibus vobis circumventus erat, tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites; nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto et Mamerco consulibus; dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, vidistis; quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! Quæ

profecto incassum agebantur, si prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim quum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrinque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia aut odio aut avaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quæ utrinque quæsita est et erepta in posterum, vis tribunicia telum a maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvortatis, neu nomina rerum ad ignaviam mutant es otium pro servitio appelletis. Quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortere, et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, arctius habebunt. "Quid censes igitur?" aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium amittundumⁿ morem hunc, quem agitis; impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Deinde (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere,) quum vis omnis, Quirites, in vobis sit, et quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis, Jovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis? Magna illa consulum imperia et patrum decreta vos exsequendo rata efficitis, Quirites, utroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor^o; magis uti requiem cupiatis; neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto et, si pertinaciter retinebunt, non arma neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censebo. Gerant habeantque suo modo imperia; quærant triumphos; Mith-

ⁿ Cf. Arus. p. 212. s. v. *ago*.

^o Cf. *Id.* p. 284. s. v. *hortor*.

A. U. C. 681.]

ridatem, Sertorium et reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis; absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur; qua tamen quinis modiis libertatem omnium aestumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque, ut illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires, sic neque absolvit cura familiari tam parva res, et ignaviam cujusque tenuissima spe frustratur; qua tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo neque valent in universos neque conabuntur. Cavendus dolus est. Itaque simul comparant delenimenta et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimere, sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neque eos pudet, vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno aut remittere injuriam non audere aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse quam illis dominationis socium, auctoremque inprimis fore tribuniciae potestatis.

Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis, neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est: neque enim ignorantia res claudit; verum occupavit nescio qua vos torpedo, qua non gloria movemini neque flagitio, cunctaque præsenti ignavia mutavistis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur et huc ire licet atque illuc, munera ditium dominorum. Atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur et vincitur paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victis est et in dies magis erit, siquidem majore

cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem."

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATUM^P.

"Si adversus vos patriamque et Deos penatis tot labores et pericula suscepissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quæsitæ est, nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, Patres Conscripti, quem contra ætatem projectum ad bellum sævissumum cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus et totiens ob rempublicam fuso sanguine? Fessus scribundo mittundoque legatos omnis opes et spes privatas meas consumpsi, quum interim a vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. Per Deos immortalis, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum; quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam submovi. Per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Indigetis, et primum impetum Sertorii victoris novis militibus et multo paucioribus sustinui, hiememque castris inter sævisimos hostis, non per oppida neque ex ambitione mea egi. Quid deinde proelia aut expeditiones hibernas, oppida excisa aut recepta enumerem? quan-

A. U. C. 679.]

do res plus valet quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta et proelium apud flumen Turiam et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti satis clara vobis sunt: pro quib, O grati Patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est; namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus, præter maritimas civitates, ultro nobis sumptui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit, et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredientur."

Collegam ejus Octavium mitem et captum pedibus.—In 226, 27 quib, longissimo sævo plura de bonis falsa in deterius composuit.—Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur.—28 Male jam assuetum ad omnis vis controversiarum.—Nam- 29, 30 que his præter solita vitiosis mala æstatibus quum per omnem provinciam infecunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset.—Post reditum eorum, quibus se- 31 natus belli Lepidani gratiam fecerat.—Divorsa, uti solet 32 rebus perditis, capessunt; namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem tentavere.—Conjuracione claudit.—Illum raptis forum et 33, 34

226. Arus. p. 243. s. v. *kaptus*. 27. Serv. ad Virg. "Ecl." viii. 27. 28. Non. Marc. i. 298; Lact. Inst. Div. vi. 18. 29. Prisc. vi. 12. p. 261. 30. Non. Marc. iv. 218. 31. Arus. p. 232. s. v. *gratiam*. 32. Prisc. x. 8. p. 504; Non. Marc. ii. 367. 33. Prisc. x. 4. p. 489. 34. Pomp. Comm. Art. Don. p. 161, ed. Lind.; Non. Marc. iii. 96.

235 castra nautica Sertorius mutaverat.—Ut sustinere corpora
 plerique nequeunt arma sua quisque [in] stans incum-
 236 beret.—Sed Pompeius a prima adolescentia sermone fau-
 torum similem fore se credens Alexandro regi, facta con-
 237 sultaque ejus quidem æmulus erat.—Muros successerant.—
 238, 239 Kavete ab imperatore perfuga Celtibero.—Jam repente
 40, 41 visus sævire Taguna.—Lusitaniæ gravem civitatem.—At
 42 Sertorius vacuus hieme augere copias.—Igitur discubuerē,
 Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispani-
 ensis, senator ex proscriptis, in summo Antonius et infra
 scriba Sertorii Versius et alter scriba Mæcenas in imo
 43 medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.—Dein
 lenita jam ira postero die liberalibus verbis permulcti sunt.
 44 —Et Perpernam forte cognoscit mulio redemptoria.—
 45, 46 Hunc igitur redarguit Tarquitius.—Dubius consilii.—
 47, 48 Postquam egressus angustias.—Atque eum Curio laudatum
 accensumque præmiorum spe quibuscum optavisset, ire
 49, 50 jubet.—Ænum et Maroneam et viam militarem.—Profec-
 51 tus quidam Ligus ad requisita naturæ.—*Dardania a Dar-
 dano Jovis et Electræ filio, aut secundum Sallustium, a Mida,*
 52 Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.—Germani [intec-
 53 tum] rhenonibus corpus tegunt.—Vestes de pellibus rhe-
 54 nones vocantur.—Curio Volcanaliorum die ibidem moratus.
 55, 56 —Religione Volcanaliorum impeditus.—Exaudiri que sonus

235. Arus. p. 285. s. v. *incumbo*. cf. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ix. 229.
 36. Non. Marc. iv. 18; ix. 18. 37. Arus. p. 260. s. v. *successit*. 38.
 Codd. (?) 39. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" x. 108. 40. Id. *ibid.* xii.
 458. 41. *Schol. ad Hor.* "*Epist.*" l. 9. (?) 42. Serv. *ad Virg.*
 "*Æn.*" l. 698. 43. Prisc. ix. 9. p. 466. 44. *Schol. ad Hor.* "*Epist.*"
 ii. 2. 72. 45. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 16. 46. Arus. p. 225.
 s. v. *dubius*. 47. Id. p. 227. s. v. *egredior*. 48. Non. Marc. iv. 334.
 49. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iii. 17. 50. Quint. *De Instit. Orat.* viii. 6;
 Pomp. *ad Don.* "*De Barb. et Met.*" p. 440. 51. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*"
 ii. 825. 52. Isid. xix. 23. 4. 53. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 383.
 54, 55. Non. Marc. viii. 49; Charis. col. 46; Pomp. *Comm. Art.*
 Don. p. 163. 56. Non. Marc. viii. 49.

Bacchanaliorum.—A quo Artabanes originem ducit, quem 257
conditorem regni Mithridatis fuisse confirmat Sallustius
Crispus.—Sed Mithridates extrema pueritia regnum in- 58
gressus, matre veneno interfecta.—Mithridates corpore 59
ingenti perinde armatus.—Eum atque Metrophanem sena- 60
tus magna industria perquirebat, quum per tot scaphas,
quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.
—Primum Græcorum Achillem.—Tota autem insula mo- 61, 62
dica et cultoribus inanis est.—Ipsum mare Ponticum dul- 63
cius quam cetera.—Dein campi Themyscirii; quos habu- 64
ere Amazones, a Tanai flumine incertum quam ob rem
digressæ.—Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.— 65
Nain speciem efficit Scythici arcus.—Igitur introrsus 66, 67
prima Asiæ Bithynia est; multis antea nominibus appel-
lata. Ipsa enim est major Phrygia.—Namque omnium 68
ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque Taurici sunt, quod
quantum conjicio locorum egestate raptò vivere coacti.—
Scythæ Nomades tenent, quibus plaustra sedes sunt.— 69
[Proximum dicebant veteres non solum adhærens et ad- 70
junctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo
discreta nihil medium exstitisset.] Ita et Sallustius in
situ Ponti de promontoriis Paphlagonum et quod *κριοῦ*
μέτωπον appellavit, posuit.—Lata autem ideo, quia se an- 71
gustiae Pontici oris illic dilatant, ut Sallustius dicit.—Ana- 72
creon Lyricus poëta Teïus fuit, i. e. ab urbe Teïa, quam in
Paphlagonia esse Sallustius dicit.—At Oppius postquam 73

257. Ampel. *Lib. Mem.* c. 80. 58. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 295.
59. Quintil. viii. 8. 60. Non. Marc. xiii. 11. 61. Serv. *ad Virg.*
"*Æn.*" i. 96. 62. Capell. *De Rhet.* p. 426, ed. Capper. 63. Serv. *ad*
Virg. "*Æn.*" i. 228. 64. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 659. 65. Id.
ibid. iv. 132; *Schol. ad Juv.* "*Sat.*" iv. 42. 66. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*"
iii. 533. 67. Id. *ibid.* v. 203, 373; cf. Isid. xiv. 3. 39. 68. *Schol. ad*
Juv. "*Sat.*" xv. 115. 69. Porph. *ad Hor.* "*Od.*" iii. 24. 9. 70. Non.
Marc. xii. 24. 71. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 812. 72. Porph. *ad*
Hor. "*Od.*" ii. 17. 18. 73. Non. Marc. xviii. 9; Serv. *ad Virg.* "*Æn.*"
xii. 844.

orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem ex-
 274 pedire conatus a Cotta Vulcioque impeditur.—[Ubi eum
 Cotta in contentione ab exercitu cogit discedere,] dicit se
 75 ejus opera non usurum eumque ab armis dimittit.—Fine
 76 inguinum ingrediuntur mare.—Impediebant jussa nauta-
 77, 78 rum.—Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.—Quasi par in
 oppido festinatio et ingens terror erat; ne ex latere nova
 munimenta madore infirmarentur; nam moenia oppidi
 79 stagnabant redundantibus cloacis advorso æstu maris.—Ac
 tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque
 carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum
 80 extrema munia sequi.—Duos quam maxumus utris levi
 tabulæ subjecit; qua super omni corpore quietus invicem
 tractu pedis quasi gubernator existeret, et inter molem
 atque insulam maris vitabundus classem hostium ad oppi-
 81 dum pervenit.—Saxaque ingentia et axe vinctæ trabes per
 pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii
 82 militaris veruta binum pedum.—Unde pons in oppidum
 83 pertinens explicatur.—Et onere turrium incertis navibus.—
 84 Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque
 85 in muris locaverant.—Quarum unam epistolam forte cum
 servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra mi-
 86, 87 sere.—Ne simplici quidem morte moriebantur.—Nam qui
 enare conati fuerant, icti sæpe fragmentis navium aut vul-
 nerati a suis, aut afflicti alveos undarum vi, mulcato foede
 88 corpore postremo tamen periire.—Et forte in navigando

274. Id. *ibid.* 75. Arus. p. 231. s. v. *fine*. 76. Serv. *ad Virg.*
"Æn." iii. 129. 77. Arus. p. 232. s. v. *firmatus*. 78. Non. Marc. ii.
 584. 79. Id. ii. 527. 80. Id. ii. 899. 81. Id. xviii. 16; Serv. *ad Virg.*
"Æn." ix. 505. 82. Arus. p. 256. s. v. *pertinens*. 83. Serv. *ad Virg.*
"Æn." i. 576. 84. Lact. *ad Stat. "Theb."* x. 568. 85. Non. Marc.
 xviii. 7. 86. Serv. *ad Virg. "Georg."* iii. 482. 87. Non. Marc. iv.
 454; Arus. n. 915 s. v. *afflictus*. 88. Non. Marc. xiii. 6. 7.

cohors una, grandi faselo vecta a ceteris deerravit marique placido a duobus prædonum myoparonibus circumventa.— Crebritate fluctuum ut aquilo solet.—M. Antonius perdun- 289,90
dæ pecuniæ genitus vacuusque a curis nisi instantibus.— Trium Antoniorum consulum pater ille, qui oræ maritimæ, 91
qua esset imperium Romanum, præfuit, [contrarius piratis.] — Primos Cretenses constat invenisse religionem. 92
Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem, uti cetera in majus componentem, altores Jovis celebravisse.—Creta altior est, qua spectat orientem.—Unus 93, 94
constitit in agro Lucano gnarus loci, nomine Publipor.— Ad mutandum modo in melius servitium.—Repente in- 95, 96
cautos agros invasit.—Hi sunt qui secundum pocula et 97
alias res aureas, Dis sacrata instrumenta convivio mereantur.—Exuant armis equisque.—Ex parte cohortium præci- 98, 99
pue instructa stationes locatæ pro castris.—Cossutius in 300
proxima villa fonti lavabatur.

. . . . nitor aere, quibus præter speciem bello neces- 1
sariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumnii gravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus et, qui relicui erant, per summa flagitia detractantibus militiam, quæstorem suum C. Thoranium, ex quo præsentē vera facillume noscerentur, miserat. Et tamen interim cum volentibus, numero quattuor milium, pergit ad castra fugitivorum mag-

289. Serv. ad Virg. "*Æn.*" l. 116. 90. Arus. p. 232. s. v. *genitus*; Asc. Ped. ad Cic. "*In Ferr.*" p. 87. 91. Schol. ad Juv. "*Sat.*" viii. 105. 92. Lact. *Inst. Div.* l. 21; Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 104; Lact. ad *Stat.* "*Achill.*" ii. 190; Serv. ad Virg. "*Æn.*" viii. 353. 93. Serv. ad Virg. "*Æn.*" vi. 23. 94. Prisc. vi. 9. p. 251. 95. Serv. ad Virg. "*Æn.*" i. 281. 96. Philarg. ad Virg. "*Georg.*" iii. 469. 97. Serv. ad Virg. "*Æn.*" viii. 278. 98. Id. *ibid.* xi. 80. 99. Id. *ibid.* xii. 661. 300. Oledon. p. 1916. ed. Putsch. 1. Fragm. Vatic. ap. *Classic. Auct.* ed. Mai. Rom. 1828. tom. i. p. 416. sq.

nis operibus communita. Deinde fugitivi, consumptis jam alimentis, ne prædantibus ex propinquo hostis instaret, soliti more militiæ vigiliis stationesque et alia munia exequi, secunda vigilia noctis cuncti egrediuntur. Relicto buccinato in castris et ad vigiliam speciem procul visentibus erexerant fulta arboribus recentia cadavera et cretros ignis fecerant.

Formidini Varini

. ti

.

. sa invisi

convertere. At Varinius multa jam luce desiderans

solita a fugitivis convicia et in castra conjectus lapidum, ad

hæc strepitus tumultuosi sonores undique prædantium,

mittit equites in tumultum circum prominentem, ut explora-

rent s, propere vestigia secutos

credens lo toto tamen agmine . . .

. pavens se m dupli

. tumas

. ga

.

Post aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit

et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem

incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus per-

culsos milites ducit tamen ad castra fugitivorum presso

gradu, silentis jam, neque tam magnifice sumentis præ-

lium, quam postulaverant. Atque illi certamine consilii

inter se juxta seditionem erant, Crixo et gentis ejusdem

Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam

cupientibus, contra Spartaco ni

secum ne qua

. ad id tempus mque se-

clu m et extin

. l curam asset haud

. aque quam
 haud aliam capiendam . . .
 prudentes i mi
 nobile laudantque
 . . . re pars sto ts affluent . .
 . . . *firmitas* fidens auxilio e patriæ in
 me rumi servil :
 ultra præ
 consilium op-
 timum videbatur. Deinceps monet, in laxioris agros magis-
 que pecuarios ut egrediantur, ubi, priusquam refecto exer-
 citu adesset Varinius, augetur numerus lectis viris et pro-
 pere nactus idoneum ex captivis ducem Picentinis, deinde
 Eburinis jugis occultus ad Naris Lucanas atque inde prima
 luce pervenit ad Anni Forum, ignaris cultoribus. Ac sta-
 tim fugitivi contra præceptum ducis rapere ad stuprum vir-
 gines matronasque. Et alii c
 nunc restantes ei
 illudebant, simul nefandum in modum perverso vulnere et
 interdum lacerum corpus semianimum omittentes: alii in
 tecta jaciebant ignis, multique ex loco servi, quos inge-
 nium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex
 occulto; neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ
 barbarorum et servili ingenio. Quæ Spartacus nequiens
 prohibere, multis precibus quom oraret, celeritate præver-
 tere, mittere nuncios
 qua neque e
 mense c s cru-
 del occupatos a
 gravis pler illum diem . .
 noctem ibi s
 duplicato armatorum numero pri-
 ma cum luce in campo sat

. nos ædificiis et tum
matura in agris erant autumnī frumenta.

Sed in c no die gnari ex f
. umorum fugi venta r
. omnibus

802 —Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum
multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis
paludamenta hastati et delectæ cohortes intelligi cœpere.—

3, 4 Verres littora Italiam propinqua firmavit.—Illi tertio mense
5 pervenere in Pontum multo celerius spe Mithridatis.—At

Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat, mul-
6 tique commeatus interierant insidiis latronum.—Dubium an
insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus cir-

7, 8 cumlavit.—Equis et armis decoribus cultus.—Dedecores
9 inultique terga ab hostibus cædebantur.—Contra ille calvi
ratus quærit extis, num somnio portenderetur thesaurus.—

10 Parte consumpta reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus

11 sallerent.—Hi saltibus occupatis, tum externorum agros

12 invasere, frumentique ex inopia gravi satias facta.—Nam

tertia tunc erat et sublima nebula cælum obscurabat. —

13, 14 Ingens ipse virium atque animi.—Locum nullum, nisi quo

15 armati institissent ipsis tutum fore.—Castrisque collatis

16 pugna tamen ingenio loci prohibebatur.—Staphylus primus

17 docuit vinum aqua misceri.—More humanæ cupidinis ig-

18 nara visundi.—Pyrrhus interemptus fuit in æde Dianæ a

19 quadam muliere.—Inter recens domitos Isauros Pisidasque.

802. Non. Marc. xiv. 11. 3. Arus. p. 254. s. v. *propinquant*.
4. Arus. p. 221. s. v. *citius*. 5. Prisc. viii. 4. p. 869; Non. Marc. vi. 9.
6. Id. x. 2. 7. Prisc. vi. 9. p. 250. 8. Id. *ibid.* 9. Id. viii. 14.
p. 415; Non. Marc. i. 20; Eutyech. ii. p. 195. ed. Lind. 10. Prisc.
x. 9. p. 514. 11. Non. Marc. ii. 791. 12. Id. viii. 45. 13. Arus.
p. 236. s. v. *ingens*. 14. Id. p. 237. s. v. *insisto*. 15. Non. Marc.
iv. 235. 16. Cæc. Apul. *De Orth.* § 12. 17. Aul. Gell. ix. 12. 18.
Cæc. Apul. *De Orth.* § 16. 19. Arus. p. 237. s. v. *in*.

—Manus ferreas et alia annexu idonea injicere.—Perculsis 220, 21 et animi incertis succurritur.—Turmam equitum castra 22 regis succedere et properationem explorare jubet.—Quod 23 ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere, non aptis armis ut in principio et laxiore agmine.—Reliqua 24 cadavera salita.—Rebus supra votum fluentibus.—Neque 25, 26 jam sustineri poterat, immensum aucto mari et vento gliscente.—Incidere in colonos Avellanos præsidentes agros 27 suos.

LIB. IV.

Atrocissima cum fugitivis prælia; eorum discordiæ. Crassus dux eligitur, fugitivi in Bruttium agrum et Lucaniam redeunt; freti Siculi descriptio; gladiatores victi; belli Sertoriani finis Calaguritani. Pompeii et Metelli reditus. Seditiones domesticæ; tribunicia potestas restituta; res contra Cretenses male gestæ. Lucullus mari hostes vincit et in Pontum progreditur, urbes capit; Amisos oppugnatur, Sinope capta. Clodius legatus ad Tigranem missus. Mithridatis legati ad eundem. Lucullus Armeniæ bellum infert. Armeniæ descriptio; Tigranis arrogantia; Mithridatis ad Arsacem epistola.

DOLIA quæ sub trabes locata vitibus aut virgis vinciebant.—Demissis partem quasi tertiam antemnis.—Quum 29, 30 interim lumine etiam tum incerto duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem adscendunt.—Hi locorum pergnari et soliti nectere ex viminibus 31 vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat.—De pecore coria recens detracta quasi glutino adolesce- 32

320. Id. p. 242. s. v. *idoneum*. 21. Id. p. 242. s. v. *incertus*. 22. Id. p. 260. s. v. *successit*. 23. Non. Marc. iv. 3. 24. Diom. i. col. 872. 25. Serv. ad *Virg.* "*Æn.*" ii. 169. 26. Non. Marc. i. 83. 27. Arus. p. 252. s. v. *præsides*. 28. Arus. p. 261. s. v. *sub*. 29. Id. p. 253. s. v. *parte*. 30. Non. Marc. viii. 76. 31. Id. xviii. 14. 32. Serv. ad *Virg.* "*Georg.*" iii. 156; cf. ad "*Æn.*" vii. 632; Philarg. ad *Virg.* "*Georg.*" iv. 40; Charis. col. 67, 106.

- 833 bant.—Revorsi postero die, multa quæ properantes deseruerant in castris, nacti, quum se ibi cibo vinoque læti invitarent.—Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem prædorum cum latronibus composuisse.
- 35 —Dissidere inter se coepere neque in medium consultare.—
- 36, 37 Collegam minorem et cultorem sui exspectans.—Sorte ductos fusti necat.—Primam modo Japidiam ingressus.—
- 38 Omnes quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat.
- 40 —Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo montoria, Bruttium et Sallentinum.—Ad Siciliam vergens faucibus ipsis non amplius patet millibus quinque et triginta.—Italix Siciliam conjunctam constat fuisse; sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est, aut propter angustiam scissum; ut autem tam curvum sit, facit natura mollioris Italix, in quam asperitas et altitudo
- 43, 44 Siciliæ æstum relidit.—Italix plana ac mollia.—Charybdis, quod forte illata naufragia sorbens, gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit.—Ubi se
- 46 laniata navigia fundo emergunt.—Charybdis mare vorticosum.—Triplici fluctu.—Sallustius Scyllam saxum esse
- 47, 48 dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus.—Fretum Siciliæ, quod Rhegium dicitur, Sallustius ex tali causa vocari scribit, dicens: Italix olim Siciliam conjunctam fuisse, et dum esset una tellus, medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut per angustiam scissum.

833. Non. Marc. iv. 232. 84. Id. iv. 62. 35. Arus. p. 238. s. v. *in*. 36. Id. p. 220. s. v. *cultorem*. 37. Serv. ad Virg. "*Æn.*" ii. 201. 38. Id. ad Virg. "*Georg.*" iii. 475. 39. Prisc. ix. 9. p. 464; x. 3. p. 487. 40. Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 400. 41. Arus. p. 254. s. v. *patet*. 42. Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 414; cf. Isid. xiii. 18. 3; xiv. 6. 34; Lact. ad Stat. "*Theb.*" iii. 597. 43. Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 522. 44. Id. *ibid.* iii. 420, 425. 45. Arus. p. 229. s. v. *emergit*. 46. Serv. ad Virg. "*Æn.*" i. 117; cf. Plin. *Hist. Nat.* iii. 8; Sen. *Nat. Q.* vii. 8. 47. Serv. ad Virg. "*Æn.*" i. 116. 48. Id. *ibid.* iii. 420. 49. Isid. xiii. 18. §§ 3, 4, 5; xiv. 6. 34; cf. Solin. *Polyh.* c. 5.

Et inde 'Πήγιον nominatum, quia Græce abruptum hoc nomine nuncupatur. Est autem arctissimum, trium milium spatio Siciliam ab Italia dividens, fabulosis infame monstribus, quibus hinc inde Scilla et Charybdis ostenditur. Scillam accollæ saxum in mari imminens appellant, simile celebratæ formæ procul visentibus. Unde et monstruosam speciem fabulæ illi dederant, quasi formam hominis capitibus succinctam caninis, quia collisi ibi fluctus latratus videntur exprimere. Charybdis dicta, quod gurgitibus occultis naves absorbeat: est enim mare vorticosum, et inde ubi laniata naufragia emergunt. Ter autem in die erigit fluctus, et ter absorbet: nam accipit aquas ut vomat, vomit ut rursus accipiat.—Pelorium, promontorium 350 Siciliæ, respiciens ad aquilonem, juxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis, illic sepulto; qui fuerat occisus per ignorantiam regis, quum se ejus dolo crederet esse deceptum.—Atque ea cogentes non coactos, scelestos magis 51 quam miseros distringi.—Infrequentem stationem nostram 52 incuriosamque tum ab armis.—In quibus notissimus quisque 53 aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur.—Ubi multa nefanda 54 casus super ausi atque passi.—Exercitum dimisit ut primum 55 Alpes digressus est.—Pompeius devictis Hispanis 56 tropæa in Pyrenæis jugis constituit.—At Cn. Lentulus 57 patriciæ gentis collega ejus cui cognomen Clodiano fuit, per incertum stolidior an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiseraat, exigenda promulgavit.—Multitudini ostendens, quam colere plurimum ut mox 58 cupit, is ministrum habere decreverat.—Qui quidem mos 59

350. Isid. xiv. 7. 4; Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 411. 51. Don. ad Ter. "*Hecyr.*" iv. 1. 21. 52. Arus. p. 242. s. v. *incuriosum*. 53. Non Marc. iv. 355. 54. Prisc. xiv. 4. p. 602. 55. Arus. p. 223. s. v. *digredior*. 56. Serv. ad Virg. "*Æn.*" xi. 6. 57. Aul. Gell. xviii. 4. 58. Arus. p. 248. s. v. *minister*. 59. Fest. De Verb. Sign. s. v. *tabes*.

860 uti tabes in urbem coniectus.—L. Hostius Dasianus, in-
 61 quies animi.—Quis in præsens modo satis cautum fuerat.
 62 —Multisque suspicionibus volentia plebi facturus vide-
 63 batur.—Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres
 64 convenisset, coram se daturum operam.—M. Acilius Pali-
 canus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.—
 65, 66 Cupientissimus legia.—Scalas pares mœnium altitudine.—
 67, 68 Morbi graves ob inedia insolita vescentibus.—Implicitæ
 69 rates ministeria prohibebant.—Sed ubi tempore anni mare
 70 classibus patefactum est.—Igitur legiones pridie in monte
 71 positas arcessivit.—Tenuit Lucullus thesauros, custodias
 72 regias.—Castella custodias thesaurum in deditionem acci-
 73, 74 perent.—Amisumque assideri sine præliis audiebat.—Dum
 paulatim suis invicem subveniunt, omnes in bellum coacti
 75, 76 sunt.—Tetrarchas regesque territos animi firmavit.—Qui
 77 uxori ejus frater erat.—Non tu scis si quas ædis ignis
 acriter coepit, haud facile sunt defensu, quin et comburan-
 78, 79 tur proxuma?—Magnam exorsus orationem.—Tum vero
 80 Bithyni propinquant jam amnem Tartanium.—Getæ sunt
 81 Mysii quos Sal. a Lucullo dicit esse superatos.—Quam
 maxumis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad
 flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia
 disjungitur. Et quanquam ad id naves codicariæ occulto
 82 per hiemem fabricatæ aderant.—Qui prætergrediebantur
 83 equites cataphracti, ferrea omni specie.—Curribus falcatis

860. Arus. p. 242. s. v. *inquies*. 61. Id. p. 242. s. v. *in præsentia*.
 62. Non. Marc. ii. 900. 63. Prisc. xiv. 6. p. 608. 64. Quintil. iv. 2;
 Aul. Gell. i. 15. 65. Diom. i. col. 291. 66. Arus. p. 253. s. v.
par. 67. Don. ad Ter. "Hecyr." iii. 2. 2. 68. Prisc. ix. 7. p. 455. [69.
 Serv. ad Virg. "Æn." i. 146. 70. Prisc. x. 8. p. 504. 71. Pomp.
 Don. ad "Ars." pp. 190, 191. 72. Serv. ad Virg. "Æn." xi. 801;
 Charis. col. 53. 73. Prisc. viii. 15. p. 419. 74. Serv. ad Virg. "Æn."
 xii. 282. 75. Arus. p. 228. s. v. *exterritus*. 76. Id. p. 231. s. v.
frater. 77. Charis. col. 176. 78. Arus. p. 229. s. v. *exorsus*.
 79. Id. p. 254. s. v. *propinquant*. 80. Serv. ad Virg. "Æn." vii.
 604. 81. Non. Marc. xiii. 12. 82. Id. xviii. 28. 83. Serv. ad Virg.
 Lact. ad Stat. "Theb." x. 539.

usos esse antiquos et Livius et Sallustius docent.—Sallus- 384
 tius auctor certissimus asserit Tigrim et Euphratem uno
 fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius
 dividuntur; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Meso-
 potamia dicitur.—Mesopotameni homines effrenatæ libi- 85
 dinis sunt in utroque sexu, ut Sallustius meminit.—Nam- 86
 que primum Jasonem novo itinere mari Æetæ hospitii
 domum violasse.—Insolens vera accipiundi.—Ita sperat 87, 88
 illam pugnam pro omine belli futuram.—Rursus jumenta 89
 nacti ad oppidum ire contendunt.—Avidior modo properandi 90
 factus.—Anxius animi atque incertus.—Impotens et nimius 91, 92
 animi est.—Atque edita undique tribus tamen cum muris 93
 et magnis turribus.—Consilii æger.—Equis paria operi- 94, 95
 menta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ
 annexuerant et sequebantur equites cataphracti.—Simul 96
 eos et cunctos jam inclinatos laxitate loci plures cohortes
 atque omnes ut in secunda re pariter acre invadunt.—Plu- 97
 teosque rescindit ac munitiones demolitur locoque summo
 potitur.—Clausi lateribus altis pedem.—Ita castra sine vul- 98, 99
 nere introitum.—Crassus obtrectans potius collegæ quam 400
 boni aut mali publici gravis exactor.—Sestertium tricies 1
 pepigit a C. Pisone.—Qui proximi loca hostium erant.— 2
 Qui prætores facibus sibi prælucentes ambustas in tectis 3
 sine cura reliquerunt.—Stolide castra subgressus.—Sapor 4, 5

384. *Ibid.* xiii. 21. 10; Hieron. *Loc. Hebr. de Gen. Opera*, t. iii. col.
 202, ed. Vallars.; Vib. Seq. s. v. *Euphrates*. 85. *Schol. ad Juv.*
"Sat." i. 104. 86. Prisc. vi. 11. p. 258. 87. Don. *ad Ter. "Andr."*
v. 4. 4. 88. Serv. *ad Virg. "Æn."* i. 456; *Id. ibid.* x. 311. 89.
 Non. Marc. iv. 68. 90. Arus. p. 210. s. v. *avidus*. 91. *Id.* p. 216.
 s. v. *anxius*. 92. *Id.* p. 249. s. v. *nimius*. 93. Don. *ad Ter.*
"Andr." i. 1. 67. 94. Arus. p. 212. s. v. *æger*. 95. Serv. *ad*
Virg. "Æn." xi. 770. 96. Non. Marc. ii. 492. 97. *Id.* ii. 204.
 98. Arus. p. 215. s. v. *altum*. 99. *Id.* p. 243. s. v. *introitum*. 400.
Id. p. 250. s. v. *obtrectans*. 1. *Id.* p. 251. s. v. *paciscor*. 2. *Id.* p.
 252. s. v. *proximus*. 3. *Id.* p. 256. s. v. *præluceo*. 4. *Id.* p. 222.
 s. v. *subgredior*. 5. *Id. ibid.* s. v. *sapor*,

406, 7 juxta fontis dulcissimosa.—In silva Sila fuerunt.—Se regibus devovent et post illos vitam refutant; adeo illis ingenita 8 est sanctitas regii nominis.—Apud Corduennos amomum 9 et alii leves odores gignuntur.—Ne inrumiendi pontis sub- 10, 11 licii . . .—Naphtas genus olei cedro simile.—Ostia (æ).— 12 Atque hiavit humus multa vasta et profunda.

Rex Mithridates Regi Arsaci S.

"OMNES, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; dein, quod quæsitur, satisne pium tutum gloriosum, an indecorum sit. Tibi si perpetua pace frui licet, nisi hostes opportuni et scelestissimi, egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est, neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli et meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius qualem tu voles societatem accipiet; mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dabit bene suadendi; et, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus populis regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est cupido profunda imperii et divitiarum. Qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere; dum a Carthaginensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subvenientem Antio-

406. Serv. ad Virg. "*Æn.*" xii. 715. 7. Serv. ad Virg. "*Georg.*" iv. 218, 211. 8. Philarg. ad Virg. "*Georg.*" iv. 49. 9. Fest. *De Verb. Sign.* s. v. *sublicium*. 10. Prob. *De Cath.* p. 180. 11. Charis. col. 76. 12. Non. Marc. iv. 228.

9 A. C. 69, A. U. C. 685. ?

A. U. C. 685.]

chum concessione Asiæ per dolum avortere; ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro et decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina apud Samothracas Deos acceptum in fidem callidi et repertoires perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostendant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post, habitum custodiæ agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere, simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere; Asia ab ipsis obsessa est; postremo Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuerunt, quum filius Nysa, quam reginam appellaverat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem dijunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem neque servitutum esse, per Nicomedem bello laceraverunt, sceleris eorum haud ignarum et ea, quæ accidere, testatum antea Cretensis, solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spoliū regis Antiochi recepi, et Græciæ dempsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaüs exercitu prodito impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt, Ptolemæus pretio in dies bellum prolatans, Cretenses impugnatī semel jam neque finem nisi excidio habituri. Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis quam pacem datam intelligerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœpi, Marcumque Cottam, Romanum ducem, apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu

in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum annitente; simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi conatus in patrium regnum, naufragiis apud Parium et Heracleam militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Caberam exercitu et variis inter me atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvortundi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant.

“Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum et auri esse; et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteria. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus procul ab domo, parvo labore per nostra corpora bellum conficere, quo neque vincere neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas olim sine patria, parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla neque divina obstant, quin socios amicos, procul juxta sitos, inopes potentisque trahant excendant, omniaque non serva et maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucea, maxuma urbium, regnumque Persidis inclutis divitiis est, quid ab illis nisi dolum in præsens et postea bellum exspectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo et bella ex bellis serendo magni

A. U. C. 685.]

facti. Per hunc morem exstinguent omnia aut occident: quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo hortorque; neu malis perniciæ nostra tuam prolatare quam societate victor fieri."

LIB. V.

Seditiones in exercitu Luculli a Clodio motæ; res ob militum socordiam male geritur. Cilicia provincia ad Marcium translata. Lege Gabinia bellum piraticum Pompeio gerendum demandatur; idem in Phrygia Lucullum convenit.

At Lucullus^r, audito Q. Marcium Regem proconsulem 414 per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. —Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam 15 et Pontum consuli datam, sese missos esse.—Regem avor- 16 sabatur.—Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum 17 aut tribunorum et pars sua commeatibus mercatis.—Sæpe 18 celebritatem nominis intelligo timentem.—Video ingentia 19 dona quæsitum gratiæ properantem.—Nam si in Pompeio 20 quid humani evenisset.—Quibus de causis Sullam in vic- 21 toria dictatorem uni sibi descendere equo, assurgere sella, caput aperire solitum.—Inde ortus sermo percontantibus 22 utrimque satin' salve, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur.—Peractis LXX annis arma- 23 tus equum insilire.—Sed ubi ille militum voluntatem kau- 24 satur.—Cares insulani populi fuerunt, piratica famosi, 25 victi a Minoë, uti Sallustius et Thucydides tradunt.

414. Prisc. xviii. 4. p. 122. 15. Id. *ibid.* p. 123. 16. Arus. p. 216. s. v. *aversor*. 17. Non. Marc. ii. 535. 18. Prisc. xviii. 4. p. 123. 19. Id. *ibid.* 20. Arus. p. 228. s. v. *evenit*. 21. Arus. p. 214. s. v. *assurgo*; Non. Marc. iv. 5; iv. 430; Serv. ad Virg. "*Æn.*" iii. 206. 22. Don. ad Ter. "*Eun.*" v. 6. 8. 23. Arus. p. 243. s. v. *insilire*. 24. Arus. p. 244. s. v. *kansatus*. 25. Serv. ad Virg. "*Æn.*" viii. 725.

^r A. C. 67, A. U. C. 687.

FRAGMENTA INCERTORUM LIBRORUM.

426, 27 Pressi undique multitudine.—Nihil socordia claudebat.—
 28, 29 Pactione amisso Publico legato.—Et in præliis actu promp-
 30, 31, 32 tus.—Non poenitutum.—Vulgus amat fieri.—Serum bellum
 33 in angustiis futurum.—Fecit ut nunciis confestim lugubri-
 34, 35 bus.—Communem habitum transgressus.—Haud impigre
 36 neque inultus occiditur.—Hostes oppressi aut elapsi forent.
 37, 38 —Ibi triennio frustra trito.—Atque eos a tergo incurrerunt.
 39, 40 —In hunc modum disseruit.—Hispaniam sibi antiquam pa-
 41, 42, 43 triam esse.—Nubes fœdare lumen.—Quæsere.—De insi-
 44, 45 dia prima.—Apertæ portæ repleta arva cultoribus.—Oppro-
 46, 47, 48 bria gratia.—In nuda intacta corpora.—Tharros.—Camisos.
 49, 50 —Quæ pacta in conventionem non præstitissent.—Cui nisi
 51 pariter obviam iretur.—More equestriis prælii sumptis ter-
 52 gis atque redditis.—Regressi ad faciliores ictus loco cede-
 53, 54 bant.—Equis atque armis insignibus.—Apud latera certos
 55, 56 collocaverat.—Dum inferior omni via grassaretur.—Ad
 57 Jovis mandem nostra.—Graviori bello qui prohibitori vene-
 58, 59 rant, fregere.—Et æquore et terra.—Ne quis miles neve
 60, 61 pro milite.—Tergis vinciebant.—Quem trans stagnum

426. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iii. 2. 4. 27. Id. *ad Ter.* "*Eun.*" i. 2. 84. 28. Don. *ad Ter.* "*Phorm.*" i. 2. 91. 29. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iv. 7. 13. 30. Quintil. ix. 3. 31. Id. *ibid.* ix. 3. 32. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 524; vi. 569. 33. Charis. col. 176. 34. Prisc. xiv. 3. p. 596. 35. Don. *ad Ter.* "*Andr.*" i. 2. 34. 36. Isid. xviii. 2. 7. 37. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" iv. 271. 38. Rufin. *De Schem. Lex.* p. 46. ed. Capper. 39. Prisc. xviii. 24. p. 199. 40. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" i. 380; i. i. 297. 41. Id. *ibid.* ii. 286. 42. Phocas, col. 1718. ed. Putsch.; Butych. ii. p. 192. 43. Charis. col. 75. 44. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 27. 45. Agroët. *De Orth.* col. 2270, ed. Putsch. 46. Diom. ii. col. 442. 47. Prob. *De Cath.* p. 123. 48. Id. *ibid.* p. 130. 49. Don. *ad Ter.* "*Eun.*" iii. 2. 13. 50. Id. *ibid.* i. 2. 12. 51. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 619. 52. Id. *ibid.* ix. 749. 53. Id. *ibid.* x. 539. 54. Id. *ibid.* i. 576. 55. Macrobi. *De Diff. et Soc. Gr. et Lat. Verb.* p. 332, ed. Bip. 56. Don. *ad Ter.* "*Adelph.*" iv. 2. 43. 57. Don. *ad Ter.* "*Hecyr.*" v. 1. 33. 58. Id. *ad Ter.* "*Phorm.*" ii. 1. 13. 59. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" ii. 167. 60. Id. *ibid.* ix. 412. 61. Philarg. *ad Virg.* "*Georg.*" iv. 293.

omnis usque ad flumen.—Atque ipse cultus rei.—Simul 462, 63
immanis hominum vis ex locis invasere patentis tum et
paci modo effusas. (-sos ?)—Genua patrum advolvuntur.— 64
Quæ magalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. 65
—Quum murum hostium successisset, pœnas dederat.— 66
In secunda festinas cohortis composuerat.—Soleas festinate. 67, 68
—Cultu corporis ornata egregio.—Sin vis obsistat, ferro 69, 70
quam fame æquius perituros.—Consedit in valle virgulta 71
nemorosaque.—Paululum requietis militibus.—Vitabundus 72, 73
per loca saltuosa recedebat.—Radicem montis excessit. 74
—Imbecilla est fortitudo dum pendet.—Luxo pede.—Ille 75, 76, 77
Conisturgim apud legiones venit.—In Hispaniam versus.— 78
Qua accidam aut quo.—Speciem captæ urbis efficere disce- 79, 80
dentes.—Alis alibi stantes tamen advorsis vulneribus conci- 81
derunt.—Nam talia incepta in consultorem vertissent, rei- 82
publicæ pestem factura.—Vizzo.—Stobos.—Quæ cis paucos 83, 84, 85
dies juncta in armis sunt.—Orion, ut Sallustius dixit, oritur 86
juxta solis æstivi pulsum.—Vices, i. e. pugnas, quia per 87
vicissitudinem pugnabatur, ut et Sallustius docet.—Medio 88
ponto, potest quidem intelligi secundum Sallustium procul
a continenti.—Primo mense veris novum dicitur, secundo 89
adultum, tertio præceps; sicut et Sallustius dicit ubique.—
[Virgilius in peste describenda] sequitur ordinem quem et 90

462. *Schol. ad Hor. "Sat."* ii. 2. 66. 63. *Serv. ad Virg. "Æn."* l. 299. 64. *Id. ibid.* l. 307. 65. *Id. ibid.* l. 421. 66. *Id. ad Virg. "Ecl."* v. 6. 67. *Id. ad Virg. "Æn."* ix. 488. 68. *Id. ibid.* xii. 425. 69. *Id. ad Virg. "Georg."* i. 8. 70. *Id. ad Virg. "Æn."* iii. 265. 71. *Id. ibid.* iii. 516. 72. *Id. ad Virg. "Ecl."* viii. 4. 73. *Diom.* i. col. 397. 74. *Lact. ad Stat. "Theb."* iii. 116. 75. *Id. ibid.* v. 384. 76. *Prob. De Cath.* p. 183. 77. *Pomp. ad Don. "Art."* p. 395. 78. *Priso. De Duod. Vers. "Æn."* c. 18. p. 357. 79. *Don. ad Ter. "Hecyr."* iii. 8. 80. *Serv. ad Virg. "Æn."* viii. 557. 81. *Charis. col.* 183; *Diom.* i. col. 323. 82. *Don. ad Virg. "Æn."* i. 87. 83. *Prob. De Cath.* p. 110. 84. *Id. ibid.* p. 120. 85. *Clodon. col.* 1983, ed. Putsch. 86. *Serv. ad Virg. "Æn."* v. 626. 87. *Id. ibid.* ii. 433. 88. *Id. ibid.* iii. 104. 89. *Id. ad Virg. "Georg."* i. 43. 90. *Id. ibid.* iii. 481.

Lucretius tenuit et Sallustius, primo aërem, inde aquam,
 491 post pabula esse corrupta.—Eo redeunte domum salutare-
 92, 93 tur apud ædem Bellonæ.—Ne qua contumelia.—Fœnoribus
 94 coopertus.—Ille festinat subsidiis principes augere et den-
 95, 96, 97 sere frontem.—Tenebat.—Senecta jam ætate.—Citra Pa-
 98 dum omnibus lex Lucania phratra fuit.—Bella atque paces
 99, 500 exercebant.—Lucea.—Nam ex aëris et aquæ corruptione
 frugibus infectis gravior etiam animantibus pestilentia
 1, 2, 3 coorta est.—Aliaque propter.—Cuncta potiendi.—Sallustius
 scribit in Historiis quod naphta sit genus fomitis apud
 4 Persas, quo vel maxume nutriantur incendia.—Ichnusa.—
 5, 6 Ad Olympum atque Phaselida.—Obviam ire et commori
 7, 8 hostibus.—Profectionem festinantes.—Et numeri eorum
 9 Metellus per literas gnarus.—Laudat Sallustius duces qui
 10 victoriam incruento exercitu reportarunt.—Fugam matura-
 11, 12, 13, 14 bat.—Ucurbis.—Novissime.—Auctumni frumenta.—Ex-
 15 ercitus majorum more vertere.—Virtuti satis credebant.—
 16 In Sardinia nascitur quædam herba, ut Sallustius dicit,
 apiastri similis; hæc comesa ora hominum rictus dolore
 17 contrahit, et quasi ridentes interimit.—Cum multa dissere-
 18 ret ludis Apollini Circensibus.—Ἀζίλις, πόλις Διβύης· οἱ δὲ
 περὶ Σαλούστιον οὐ πόλιν, ἀλλὰ τόπον φασὶ καὶ ποταμὸν

491. Hæc ex *Intt. Virg.* a Malo editis laudat Nardin. p. 280. 92. Don. *ad Ter.* "*Bun.*" iv. 7. 1. 93. Aul. Gell. ii. 17. 94. Eutyeh. lib. ii. p. 192. 95. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" viii. 658. 96. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 165. 97. Cledon. *Ars*, col. 1934. 98. Id. *ibid.* col. 1898. 99. Serg. *ad Sec. Don. Ed.* p. 1848, ed. Putsch. 500. In inceptum. (?) cf. Serv. *ad Virg.* "*Georg.*" iii. 481. 1. Arus. p. 255. s. v. *propter*. 2. Id. p. 251. s. v. *potitur*. 3. Hieron. *ad Dan.* iii. 46. 4. Solin. *Polyh.* c. 4. 5. Prisc. xv. 2. p. 618. 6. Arus. p. 220. s. v. *commoritur*. 7. Id. p. 281. s. v. *festino*. 8. Arus. p. 233. s. v. *gnarus*. 9. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" xi. 421; Isid. xviii. 2. 1. 10. Arus. p. 247. s. v. *maturus*. 11. Eutyeh. ii. 14. p. 192. (?) [Prob. *De Cath.* p. 120, ed. Lind. ("*Curubis*," col. 1462, ed. Putsch.) cf. sup. fragm. 29.] 12. Aul. Gell. x. 21. 13. Porph. *ad Hor.* "*Ep.*" ii. 1. 140. 14. Serv. *ad Virg.* "*Æn.*" v. 408. 15. Id. *ad Virg.* "*Ecl.*" ii. 17. 16. Id. *ibid.* vii. 41. 17. Arus. p. 245. s. v. *ludi*. 18. Steph. Byz. s. v. Ἀζίλις.

εἶναι.—'Αλλὰ τοὺς περὶ γάμων καὶ σωφροσύνης εἰσηγεῖτο 519
νόμους τοῖς πολίταις (scil. Σύλλας), αὐτὸς ἐρῶν καὶ μοιχεύων,
ὥς φησι Σαλούστιος.—Σαλουστίου δὲ θαυμάζω τότε πρῶτον 20
ᾤσθαι Ῥωμαίοις καμήλους λέγοντος.—Σαλούστιος μὲν οὖν 21
φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς
ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκον καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισὸν δύο
χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας.

519. Plut. *Comp. Lys. cum Sull.* c. 8. 20. Plut. *Vit. Lucull.* c. 11.
21. Id. *ibid.* c. 33.

PSEUDO-SALLUSTII
E P I S T O L Æ

AD

CÆSAREM SENEM

DE REPUBLICA *.

I.

1. Pro vero antea obtinebat regna atque imperia fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avide cupiuntur: quia et apud indignos sæpe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ, atque in te maxume, qui tantum alios prægressus es, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum ut fabricata, sic virtute parata, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id eo evenit, quia plerique rerum potentes pervorse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet: quum ipse bonus atque strenuus sis,

Cir. A. U. C. 707.]

uti quam optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parata componere, quod bellum aliorum pace mollius gessisti; ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica non armis modo neque adversum hostis, sed, quod multo multoque asperius est, pacis bonis artibus. Ergo omnes magna mediocri sapientia res huc vocat, quæ quisque optima potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura.

2. Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna quam sapientia, quem secuti sunt per suam injuriam tibi inimici, item quos affinitas aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam, neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concusus foret. Cetera multitudo vulgi more magis quam iudicio, post alius alium quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. Ex quibus magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus sicuti hostibus uti vident, defluxere; pauci restitere, quibus majus otium in castris quam Romæ futurum erat; tanta vis creditorum impen-debat. Sed ob easdem causas immane dictu est, quanti et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro atque inspoliato fano debitores usu.

3. Igitur quoniam tibi victori de bello atque pace agitan-

dum est, hoc uti civiliter deponas, illa quam justissima et diuturna sit, de te ipso primum, qui ea compositurus es, quid optimum factu sit, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia magis acerba quam diuturna arbitror; neque quemquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum et anceps gerere: quoniam neque advorsus neque ab tergo aut lateribus tutus sis, semper in periculo aut metu agitea. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, iis læta et candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam alii cives. Haud scio, an qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ nimisque in victos bona voluntate prædicent. Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror, neque barbaro ritu cæde cædem et sanguinem sanguine expianda. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Sullanam increpabantur, oblivio intercepti? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in proelio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos, plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Eheu quam illa occulta civium funera et repentinæ cædes, in parentum aut liberorum sinum fuga mulierum et puerorum, vastatio domuum ante partam a te victoriam sæva atque crudelia erant! Ad quæ te idem illi hortantur: et scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent: neque receptam, sed captam a te rempublicam et ea causa exercitus stipendiis confectis optimos et veterrumos omnium advorsum fratres parentisque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundæ lubidini sumptus quærerent, atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more aut modestia

Cir. A. U. C. 707.]

etiamtum dubia victoria sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta aut convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem talis voluptatis sine dedecore attigerit.

4. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitis, primum id, quæso, considera, quale sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo: quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidi adventarit, civis cum civibus manus conserturos; ita defessos et exsanguis regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt vel concordiæ bona et discordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, si sumptuum et rapinarum licentiam dempseris; non ad vetera instituta revocans, quæ jampridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumptuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli sua atque aliena consumere, nihil lubidini atque aliis rogantibus denegare pulcherrimum putent: eam virtutem et magnitudinem animi, pudorem atque modestiam pro socordia æstument. Ergo animus ferox prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in civis: movet composita et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus est fenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reipublicæ ostendere.

5. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim is, qui se in victoria licentius liberiusque quam arctius futuros credebant. Quorum si saluti potius quam lubidini consules, illosque nosque et socios in pace

[Cir. A. C. 47.]

firma constitues: sin eadem studia, artesque juventuti erunt, nã ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci an vicisse quid retulit? Quare capesse, per Deos, rempublicam et omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudelis pœnas aut acerba judicia invocat, quibus civitas vastatur magis quam corrigitur; sed ut pravas artis malasque lubricas ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne merito cives patria expellerentur, retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus, pacem, concordiam stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris.

6. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime fretus est negotii magnitudine et quia tibi terræ et maria simul omnia componenda sunt. Quippe res parvas tantum ingenium attingere nequiret: magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebs largitionibus et publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juvenus probitati et industriæ, non sumptibus neque divitiis studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus dēmpseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari viri magnitudinem invenissent, quæque res populos nationesve magnis auctibus auxissent, ac deinde quibus causis amplissima regna et imperia corruissent; eadem semper bona atque mala reperiebam, omnisque victores divitias contempsisse, et victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando neque concupita præ-

Cir. A. U. C. 707.]

bendo, pervorsam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisque præceptis et factis fortibus exercitando.

7. Nam domum aut villam exstruere, eam signis, aulæis, aliisque operibus exornare et omnia potius quam semet visundum efficere, id est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem ouerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est, ubi animum quem dominari decebat, servitio oppressere, nequidquam eo postea hebeti atque claudo pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque et se præcipitat. Verum hæc et omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus neque alia vulgo cupiunda venalia erunt. Ad hoc providendum est tibi, quonam modo Italia atque provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam idem omnia vastant, suas deserundo domos et per injuriam alienas occupando. Item ne, uti adhuc, militia injusta aut inæqualis sit, quum alii triginta, pars nullum stipendium facient. Et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, qui stipendiis emeritis domos reverterint.

8. Quæ reipublicæ necessaria tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissumis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent aut simulant: verum enim ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud poenitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hac seu meliore alia via perges, a me quidem pro virili parte dictum et adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea Dî approbent beneque evenire sinant.

II.

1. Scio ego, quam difficile atque asperum factu sit consilium dare regi aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe quum et illis consultorum copiae adsint, neque de futuro quisquam satis callidus satisque prudens sit. Quin etiam saepe prava magis quam bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubricine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere, atque in ea cognoscenda multam magnamque curam habui: non ita, ut magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant, sed etiam, ut rempublicam domi militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum habuerim. Itaque mihi multa cum animo agitantis consilium fuit famam modestiamque meam post tuam dignitatem haberi, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. Idque non temere neque ex fortuna tua decrevi, sed quia in te praeter ceteras artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in advorsis quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortalis illa res clarior est, quod prius defessi sunt homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu in faciundo, quae gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto repeti posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque eo, quae visa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius aequo probaretur; sed inter labores militiae interque praelia, victorias, imperium statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, ut te ab in-
-etu vindices, quoque modo contra advorsum

Cir. A. U. C. 707.]

consulem beneficia populi retineas, indigna virtute tua cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disjecit, domi militiæque tanta et tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant nisi de magnitudine tua: quin tu accipe ea quæ dicam de summa republica. Quæ profecto aut vera invenies, aut certe haud procul a vero.

2. Sed quoniam Cn. Pompeius, aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quod tibi obsesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret, quibus ille rebus rempublicam conturbavit, isdem tibi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, ne æquis quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt, tamen idem illi factionosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet; innocentis circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant; quos commodum est, trahunt, rapiunt; postremo tamquam urbe capta, lubricine ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio aut dissensio civilis tot tam illustris familias ab stirpe evertit? aut quorum unquam in victoria animus tam præceps tamque immoderatus fuit?

3. L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partis suas muniri intelligebat,

tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio quam metu retinere maluit. At hercule M. Catoni, L. Domitio ceterisque ejusdem factionis quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes sicuti hostiæ mactati sunt; quum interea importunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequierunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non luctus gemitus virorum mulierum immanem eorum animum inflexit, quin acerbius in dies male faciundo ac dicundo dignitate alios, alios civitate evorsum irent. Nam, quid ego de te dicam? cujus contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare volunt, si liceat. Neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit,) dominatio, quanto mærori tua dignitas: quin optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi Romani imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes.

4. In duas partis ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in patres et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio fuit; semperque nobilitatis opes deminutæ sunt et jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis aut superbia, sed bona fama factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillumus quisque in arvis aut in militia nullius honestæ rei egens satis sibi satisque patriæ erat. Sed ubi eos paullatim expulsos agris inertia atque inopia incertas domos habere subegit, cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat,

Cir. A. U. C. 707.]

cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est, et pro communi imperio privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artis vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempublicam. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem; quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittundæ cura orietur. Hos ego censeo permixtos cum veteribus novos in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebs bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

5. Sed non inscius neque imprudens sum, quum ea res agetur, quæ sævitia quæque tempestates hominum nobilium futuræ sint, quum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo: malum facinus in se admittere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet; ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id vero dubitare aggredi, socordiæ atque ignaviæ duco. M. Druso semper consilium fuit in tribunatu summa ope niti pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fuerant. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari, videlicet sibi quisque conscius malo atque infido animo esse de M. Druso juxta ac de se existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nisi, sua et ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, majore cura fidiq̃ue amici et multa præsidia paranda sunt.

6. Hostem adversum deprimere strenuo homini haud

difficile est: occulta pericula neque facere neque vitare bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem renovata plebs erit, in ea re maxume animum exerceto, ut colantur boni mores, concordia inter veteres et novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris aut quoad res [re]feret, minueris. Aliter neque privata res neque publica neque domi neque militiæ regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina neque artes bonæ neque ingenium ullum satis pollet, quin animus magis aut minus mature, postremo tamen succumbat. Sæpe jam audiivi, qui reges, quæ civitates et nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum magisque acceptum videt, primo æstuat multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; ubi eam dempseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiæ claræ habentur ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur; et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus judicaverit, sicut neque prætor neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit: iudices a paucis probari regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnis primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios neque alias civitates unquam iudiciorum suorum pœnituit, ubi promiscue dives et pauper, ut cuique

Clr. A. U. C. 707.]

sors tulit, de maxumis rebus juxta ac de minumis disceptat.

7. Sed magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat, ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita coæquatur dignitate pecunia; virtute anteire alius alium properabit. Hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur; ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia belua fera, immanis, intoleranda est; quo intendit, oppida, agros, fana atque domos vastat; divina cum humanis permiscet; neque exercitus neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria atque parentibus cunctos mortalis spoliât. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui atque iniqui memorant, tamen tibi cum facti-one nobilitatis haud mediocriter certandum est; cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam ii, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum quam invidi essent. Quia desidia et inertia, stupor eos atque torpedo invasit, strepunt, obtreçant, alienam famam bonam suum dedecus æstumant.

8. Sed, quid ego plura quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo atque animi vis in consulatum erupit; hebes lingua, magis malus quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc

disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos apud Græcos nulla sunt. Quippe qui domi libertatem suam per inertiam amiserint, censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus sicut instituto, præter bonum nomen nihil est. Additamenta L. Postumii, M. Favonii, mihi videntur quasi magnæ navis supervacanea onera esse; ubi salvi pervenere, usui sunt; si quid advorsi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia pretii minimi sunt.

9. Nunc quoniam, sicut mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque satis disserui, de senatu quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod natura firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita multa legendo atque audiundo ita comperi, omnia regna, item civitates et nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas ea corrumpere, post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicunque in sua civitate amplior illustriorque locus quam aliis est, ei magnam curam esse reipublicæ. Nam ceteris salva urbe tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem pepererunt, ubi paullum inclinata respublica agitari cœpit, multipliciter animus curis atque laboribus fatigatur; aut gloriam aut libertatem aut rem familiarem defensat; omnibus locis adest, festinat; quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in advorsis asperius magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebs senatui, sicuti corpus animo, obedit ejusque consulta exsequitur, Patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, quum bellis asperumis premerentur,

Cir. A. U. C. 707.]

equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non advorsa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis quam bonis præliis patrata sunt. Quippe apud illos una respublica erat; ei omnes consulebant; factio contra hostis parabatur; corpus atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque Patres, quorum consilio antea dubia respublica stabiliebatur, oppressi ex aliena lubricitate huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt; uti eorum, qui dominantur, simultas aut gratia fert, ita bonum malumque publicum æstumant. Quod si aut libertas æqua omnium aut sententia obscurior esset, majoribus opibus respublica et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam cœquari gratiam omnium difficile est; quippe quum illis majorum virtus partem reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas, cetera multitudo pleraque insititia sit, sententias eorum a metu libera: ita in occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis et malis, strenuis atque ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt; stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accadat, id per inertiam in se quasi victi recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine et præsidii plus et usus amplior est. Nam fere his tempestatibus alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reipublicæ consiliis adfuerunt; neque eos

magis occupatio quam superba imperia distinnere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcunque lubuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti lubido tulit, fecere. Verum ubi numero senatorum aucto per tabellam sententiæ dicentur, næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediundum erit, quibus antea crudelissime imperitabant.

10. Forsitan, Imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat, quoque modo is in multa et varia officia distribuatur; judicia quoniam omnibus primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit; sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens maxumque usui esse. Nam ubicunque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocunque modo quam primum respublica adjutetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissimus Imperator, Gallica gente subacta, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate ac per summam socordiam dilabi patiaris. Profecto, si id accadat, neque tibi nox neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat omnium mortalium vitam divino numine invisier; neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi, sed ex natura divisa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet.

11. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: "O Cæsar, nos te genuimus for-

Cir. A. U. C. 707.]

tissumi viri, in optuma urbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem! Quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris, domum familiamque in patria clarissumam, præterea bonas artis, honestas divitias, postremo omnia honestamenta pacis et præmia belli. Pro his amplissumis beneficiis non flagitium a te neque malum facinus petimus, sed uti libertatem evorsam restituas." Quare patrata, profecte per gentis omnis fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate tametsi domi militiæque præclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero urbem amplissumo nomine et maxumo imperio prope jam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis major in terris fuerit? Quippe si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat, cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur? Quod si tibi bona lubido fuerit patriæ parentibus gratificandi, posteroque tempore, republica restituta, super omnis mortalis gloria magna tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia fatigat: ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortalis obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi rei que publicæ prospere eveniat.

DECLAMATIO IN M. T. CICERONEM.^a

(SALLUSTIO ASCRIPTA.)

GRAVITER et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, Patres Conscripti, diripi rempublicam atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, ut sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, Patres Conscripti, quorum auctoritas turpissimum cuique et sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? An non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuissest? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est! Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti; videlicet, uti nos commonefacias, quam conversa sit respublica, cum in ea domo habitares, homo

Cic. A. U. C. 710.]

flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio Deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit; quasi vero non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus; et idcirco res publica disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de republica consuluisti, cum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanam, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat; qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat; denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis; quid tibi litibus accreverit; qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumptu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine et visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit similitudinem hominum nobilium: populi Romani curam habet; neque terrore, neque gratia commovetur. Illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi? Immo vero homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus; modo harum, modo illarum partium; fidus nemini; levissimus senator, mercenarius patronus; cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces: quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere,

“O fortunatam natam, me consule, Romam!”

Te consule fortunatam, Cicero? immo vero (infelicem et

miseram! quæ crudelissimam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata republica, metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubricine erant: cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ necisque potestatem ad te unum revocaris. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfecteris quod libet; satis est perpressos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insecaberis?

“Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.”

Quasi vero togatus, et non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te Sullamque dictatorem, præter nomen Imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio Deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti! quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reipublicæ placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris? Quo jure, cum de exilio tuo Durrachio redisti, eum sequebaris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas. Vatinius causam agis; de Sextio male existumas: Bibulum petulantissimis verbis lædis; laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de republica sentis: his maledicis, illos odisti, levissime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

DECLAMATIO IN C. SALLUSTIUM.

(M. T. CICERONI ASCRIPTA.)

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem et parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit uti tu, aliter ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, Patres Conscripti? unde initium summam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quod si aut de mea vita atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, justius huic quam mihi succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, Patres Conscripti, in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustum audituros, sed omnia vetera recognituros; quis et meæ, et vestræ jam, et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum: sed itanigressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur; sed est quædam calumnia, quam unusquisque nos-

trum, testante animo suo, fert de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam vicerit; illam, Patres Conscripti, non ex oratione ejus, sed ex moribus, spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxume potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, Patres Conscripti. Plerumque enim res publica privatis crescit inimiciis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam quærit, velim mihi respondeat, num quid, quos protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, et vita innocentissime acta commendavit? Quod si hoc fuit illis initium nominis, et dignitatis; cur non æque de nobis existumetur? cujus et res gestæ illustres sunt, et vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; et ita vivere ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, Patres Conscripti, qui jam decesserunt, omnique odio carent et invidia; sed cum iis qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor; sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis, tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscrip-

Cir. A. U. C. 710.]

tionem vocas : credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, una cum illis annumeratus esses ? An ego tunc falso scripsi, " Cedant arma togæ ;" qui togatus armatos, et pace bellum oppressi ? An illud mentitus sum,

" O fortunatam natam, me consule, Romam ;"

qui tantum intestinum bellum, et domesticum urbis incendium exstinxi ? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in Historiis mihi gloriæ ducis ? An turpius est, Patres Conscripti, scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem ? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar ? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere ? cujus semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sit eruditus ? An ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur ? Sed minime mirum est, Patres Conscripti, si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc uti nova atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem et in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris, satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, et vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens : neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari ; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sum. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est ; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem ! Ego fugax, Crispe Sallusti ? Furori tribuni plebis cessi : utilius duxi, fortunam

quamvis unus experiri, quam universæ populo Romano civilis essem dissensionis causa: qui, posteaquam ille suum annum in republica perbacchatus est; omniaque, quæ commoverat, pace et otio resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsa republica manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusque Romanus frequens adventui meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum, hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reipublicæ studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reipublicæ amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti Vatinius reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, et unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, Patres Conscripti; non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem

Cir. A. U. C. 710.]

habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hæc enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax adoleveris. Posteaquam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; et ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experieris. Ita non est facile reputare, Patres Conscripti, utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori cõegerit eum, quo, hic, nondum mortuo, pro hærede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet, cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani; bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna atetit: et ita discessit, uti non hic innocens esse, sed iudices pejerâsse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum et ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus patribus familias opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium: neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorū nostrarum; sed ita experrecti non sumus, ut a te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, Patres Conscripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium

[Cir. A. C. 44.]

App. Claudii, et L. Pisonis, integerrumorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te unquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reipublicæ confluerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, posteaquam respublica armis oppressa est, et idem victor, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerat. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibisset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura; posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem coetus omnium vitiorum excesserat; quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum, fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota; sicut in fretis, subsederant; nominis perdit, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum. At posteaquam prætor factus est, modeste se gessit et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaust, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, Patres Conscripti, exhaust, quantum voluit. Ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente, tamquam som-

Cir. A. U. C. 710.]

nio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paullo ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comeso sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, et tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse, bis senatorem et bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudine es, et civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consecrari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, Patres Conscripti. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

INDEX NOMINUM PROPRIORUM.

- АСИЯ**, F. 268.
Achilles, F. 261.
Acilius Palicanus. [v. *Palicanus*.]
Actæon, (Aristæi fil.) F. 187.
Adherbal, (Micipsæ fil.) J. 5, 9 sq.,
 13, 15, 16, 20 sq., 84, 48.
Æetes, (Colchidis rex,) F. 386.
Ægyptus, J. 19.
Æmilia gens, F. 64.
Æmillorum proles, F. 48.
Æmilius. [v. *Lepidus*, *Paulus*, *Son-
 rus*.]
Æneas, C. 6.
Ænus, (Thracias opp.) F. 249.
Æthiopia, F. 90; **Æthiopes**, J. 19.
Africa, J. 5, 13, 14, 17—20, 21 sq.,
 25, 27, 28, 30, 35, 36, 39, 44, 66,
 78, 79, 86, 89, 96, 97, 104; F. 90;
 Cic. *Decl.* p. 204; Afri, J. 18.
Africanus. [v. *Scipio*.]
Africum mare, J. 18; F. 128.
Ahenobarbus, (L. Domitius,) F. 94.
Ahenobarbus, (L. Domitius Cn. f.
 Cn. n.) Cos. A.C. 94., Ep. ii. 8.
Ahenobarbus, (Cn. Domitius Cn. f.
 Cn. n.) Ep. i. 8.
Ahenobarbus, (L. Domitius Cn. f.
 Cn. n.) Cos. A.C. 54., Ep. ii. 8.
Albinus, (A. Postumius,) J. 36—39,
 48 sq., 55.
Albinus, (Sp. Postumius,) J. 35, 36,
 39, 44, 77, 85.
Alexander, (Macedoniæ rex, Mag-
 nus,) F. 236.
Allobroges, C. 40, 41, 44, 45, 49, 50, 52.
- Alpes**, F. 225, 355.
Amazones, F. 264.
Amisus, (Ponti opp.) F. 373, 521.
Anacreon, F. 272.
Anni Forum, F. 301 e.
Annius, (C.) J. 77.
Annius, (L.) J. 37.
Annius, Bellienus. [v. *Bellienus*.]
Annius, (Q.) C. 17, 50.
Antiochus III. (Magnus, Syriæ rex,)
 F. 43, 413.
Antipodes, F. 90.
Antonii tres, F. 291.
Antonius (C.) M. f. C. n., C. 21, 24,
 26, 36, 56, 57, 59.
Antonius (M.) M. f. C. n. Creticus
 F. 290.
Antonius, (Sertorianus,) F. 242.
Apollo, F. 132, 517.
Appius Claudius. [v. *Cicero*, *Pulcher*.]
Appuleius Saturn. [v. *Saturninus*.]
Apulia, C. 27, 30, 42, 46.
Aquilo, F. 289.
Archelaus, (e Mithridatis ducibus,)
 F. 413.
Arriobarzanes I. Philoromæus, (Cap-
 padociæ rex,) F. 381, 413.
Aristæus, (Actæonis pater,) F.
 137.
Aristonicus, (Eumenis fil.) F. 413.
Armenia, F. 381, 384, 413; Armeni,
 J. 18.
Arpinus, (sc. Cicero,) Sall. *Decl.* p.
 197. [v. *Romulus*.]
Arpinum, (Latii opp.) J. 63.

- Arretinus ager, C. 86.
 Araces XII., (Phraates III., Parthorum rex,) *Ep. Mithr. ad eum*, F. 413.
 Artabanes, (conditor regni Mithridatis,) F. 257.
 Asia, C. 2, 11; J. 17; P. 223, 267.
 Aspar, (Numida,) J. 108, 109, 112.
 Athenæ, Athenienses, C. 2, 8, 51.
 Aufidius Orestes, [v. *Orestes*.]
 Aurelia Orestilla, [v. *Orestilla*.]
 Aurelius, [v. *Cotta*.]
 Auster, F. 806.
 Autronius Pætns, [v. *Pætns*.]
 Avellani coloni, F. 327.
 Aventinus, (mons,) J. 31.
 *Αἴλις, (Libyæ opp.) F. 518.
 Bacchanalia, F. 256.
 Bæbius, (C.) J. 33, 84.
 Baleares funditores, J. 105.
 Barbuleius, (histrio,) F. 207.
 Bellienus, (L. Annii,) J. 104.
 Bellonæ ædes, F. 491.
 Bestia, (L. Calpurnius,) Cos. A.C. 111., J. 27 sq., 82, 84, 85, 40, 77, 86.
 Bestia, (L. Calpurnius L. n.?) C. 17, 43.
 Bibulus, (M. Calpurnius,) Ep. ii. 8; *Sall. Decl.* p. 198; *Cic. Decl.* p. 202.
 Bithyni, F. 379; Bithynia, F. 221, 267, 413, 416.
 Bocchus, (Maurit. rex,) J. 19, 62, 74, 80, 81, 83, 88, 92, 97, 101 sq., 112, 113.
 Bomilcar, (Numida,) J. 35, 49, 52, 61, 70 sq.
 Bruttius ager, C. 42; Bruttium promontorium, F. 340.
 Brutorum proles, F. 43.
 Brutus, (D. Junius D. f. M. n.) C. 40; F. 224.
 Brutus, (L. Junius,) Ep. i. 3. [v. *Damasippus*.]
 Cabera, (Ponti opp.) F. 413.
 Cæcilius Metellus, [v. *Metellus*.]
 Cæcus, (Appius Claudius,) F. 228; Ep. i. 1.
 Cæparius, (M.) C. 46, 47, 52, 55.
 Cæpio, (Q. Servilius Q. f. Cn. n.) J. 114; F. 73. (?)
 Cæsar, (C. Julius C. f. C. n.) C. 47, 49, 50, 52 sq.; *Epp. ad eum*, p. 180; *Sall. Decl.* p. 198; *Cic. Decl.* p. 202, 204, 205.
 Cæsar, (L. Julius L. f. L. n.) C. 17.
 Cæsoninus, [v. *Piso*.]
 Cales, (Campaniæ opp.) F. 142; (opp. aliud in Gallia,) *ibid*.
 Calpurnianus, [v. *Piso*.]
 Calpurnius, [v. *Bestia*, *Bibulus*, *Piso*.]
 Camerinum, Camers, (sc. *Septimius*), C. 27.
 Camisos, F. 448.
 Campania, F. 136, 140, 142.
 Campus Martius, C. 26.
 Capito, (P. Gabinius P. f.?), C. 17, 40, 43, 44, 46, 47, 52, 55.
 Capitolium, C. 18, 47.
 Cappadocia, F. 381.
 Capsa, (Numidiæ opp.) J. 89, 91, 97; Capsenses, J. 89, 92.
 Capua, (Campaniæ opp.) C. 80.
 Cappy, (Trojanus,) F. 136.
 Carbo, (Cn. Papirius,) *ter Cos.*, F. 27; Ep. i. 3.
 Cares, F. 426.
 Carthaginense bellum, J. 14; F. 11; Carthaginenses, C. 51; J. 5, 14, 19, 79, 81; F. 413; (duo, sc. Philæni,) J. 79; Carthago, C. 10; J. 18, 19, 41, 79; F. 12.
 Cassius Longinus, [v. *Longinus*.]
 Catabathmos, (in Africa,) J. 17, 19.
 Catilina, (L. Sergius,) C. 4, 5, 14 sq., 20 sq., 26, 81, 84 sq., 39, 42 sq., 48, 51, 52, 56, 57, 60, 61; P. 65.
 Cato, (M. Porcius,) Censorius, F. 8.
 Cato, (M. Porcius M. f. M. n.) Ep. ii. 3.
 Cato, (M. Porcius,) Uticensis, C. 52 sq.; Ep. ii. 8.
 Catulus, (Q. Lutatius Q. f. Q. n.) C. 84, 85, 49; F. 1, 55, 64, 224.
 Celer, [v. *Metellus*.]
 Celtiber, F. 238; Celtiberia, F. 176.
 Cethegus, (C. Cornelius,) C. 17, 32, 43, 44, 46 sq., 50, 52, 55, 57.
 Cethegus, (P. Cornelius,) F. 64.
 Chalcedon, (Bithyniæ opp.) F. 413.
 Charybdis, F. 344, 346, 349.
 Cicero, (M. Tullius,) C. 22 sq., 26 sq., 31, 36, 41, 43 sq., 48, 49, 51; *Sall. Decl. in eum*, p. 196; *ibid*.

- pp. 197, 198; *Decl. ei ascripta*, p. 199.
- Cilicia, F. 222, 414.
- Cimbricum bellum, C. 59; Cimbrica præda, F. 43.
- Cinna, (L. Cornelius L. f. L. n.) C. 47; F. 18, 64.
- Circensæ, (sc. ludii,) F. 517.
- Cirta, (Numidicæ opp.) J. 21 sq., 25, 26, 85, 81, 82, 88, 101, 102, 104.
- Claudius, [v. *Marcellus*, *Nero*.]
- Claudius, (Appianus). [v. *Cæcus*, *Pulcher*.]
- Clodianus, [v. *Lentulus*.]
- Concordiæ sedes, C. 46, 49.
- Conisturgis, (Lusitanicæ opp.) F. 477.
- Corduenni, F. 408.
- Cornellii tres, C. 47; Cornellorum gens, 55.
- Cornelius, (C.) C. 17, 28.
- Cornelius, (scriba, Trib. pl. A.C. 69.) F. 48.
- Cornelius, [v. *Cethegus*, *Cinna*, *Lentulus*, *Scipio*, *Sisenna*, *Sulla*.]
- Cornificius, (Q.) C. 47.
- Coras, (mulier Ligus,) F. 180.
- Corycus, (Ciliciæ opp.) F. 72, 210.
- Cosa, (Etruriæ opp.) F. 69.
- Cossutius, F. 800.
- Cotta, (C. Aurelius,) Cos. A.C. 75, F. 224; *Orat. ejus*, 228.
- Cotta, (L. Aurelius,) Cos. A.C. 65, C. 18.
- Cotta, (M. Aurelius,) Cos. A.C. 74, F. 278, 274, 418.
- Crassus, (M. Licinius P. f. M. n.)
- Dives, C. 17, 19, 88, 47, 48; F. 400.
- Crassus, (P. Licinius M. f. P. n.)
- Dives, Sall. *Decl.* p. 197; Cic. *Decl.* pp. 203, 205.
- Creta, F. 187, 140, 293; Cretenses, F. 292, 418.
- Creticus, [v. *Metellus*.]
- Crispus, [v. *Sallustius*.]
- Crixus, (dux fugitivorum sub Spartaco,) F. 801 b.
- Crotonensis, (sc. T. Volturcius,) C. 44.
- Cumæ, (Campanicæ opp.) F. 188.
- Cunctator [v. *Fabius*.]
- Curetes, F. 292.
- Curio, (C. Scribonius C. f.) F. 66, 200, 224, 248, 254.
- Curius, (Q.) C. 17, 23, 26, 28.
- Curubis, F. 29. [v. *Ucubis*.]
- Cyrene, (Aristæi mater,) F. 182.
- Cyrene, (colonia Theraeôn,) J. 19; Cyrenenses, J. 79.
- Cyrus, Magnus, (Persarum rex,) C. 2.
- Cyzicus, (Mysicæ opp.) F. 277, 413, 521.
- Dabar, (Massagradæ fil.) J. 108, 109, 112.
- Dædalus, F. 187, 188, 189.
- Damasippus, (L. Licinius,) C. 51; F. 64. [v. *Brutus*.]
- Dannubius fl., F. 201. [v. *Hister*.]
- Dardani, F. 251; Dardania, F. 200, 251.
- Dardanus, F. 251.
- Dasianus, (L. Hostius,) F. 360.
- Dianæ sedes, F. 818.
- Didius, (T.) F. 86.
- Dives, [v. *Crassus*.]
- Domitius Ahen. [v. *Ahenobarbus*.]
- Drusus, (M. Livius M. f.) Ep. 1.
- Durda, (fl. Tauro monte defluens,) F. 212.
- Dyrrachium, (Macedonicæ opp.) F. 70; Sall. *Decl.* p. 198.
- Eburina juga, (in Lucania,) F. 801 c.
- Electra, (Dardani mater,) F. 251.
- Enceladus, F. 140.
- Etruria, C. 27, 28; F. 12, 51, 64.
- Eumenes, (II. Pergami rex, Attali fil.) F. 413.
- Euphrates fl., F. 381, 384.
- Europa, J. 17.
- Eurus, F. 806.
- Fabii, Sall. *Decl.* p. 198; Cic. *Decl.* p. 200.
- Fabius (L.) Hispaniensis, F. 242.
- Fabius, [v. *Maximus*, *Sanga*.]
- Fæsulæ, (Etruriæ opp.) C. 24, 27, 39.
- Fæsulanus, C. 59, 60; Fæsa. ager, C. 48.
- Fannius Strabo, [v. *Strabo*.]
- Favonius, (M.) Ep. il. 8.
- Felix, [v. *Sulla*.]
- Fenestella (historicus), F. 209.]
- Figulus, (C. Marcius C. f. C. n.) C. 17.

Pimbriana seditio, F. 222.
Flaccus, (L. Valerius L. f.) C. 45, 46.
Flaccus, (M. Fulvius M. f. Q. n.) J. 16, 81, 42.
Flaminicus (C.) [*Flamma* ?], C. 36.
Fortunatæ insulæ, F. 89.
Fufidius, (proprætor in Bætica,) F. 48, 116.
Fulvia, (Q. Curii amica,) C. 23, 26, 28.
Fulvius, (A.) C. 89.
Fulvius, [v. *Flaccus*, *Nobilior*.]
Furius, (P.) C. 50.

Gabinia lex, F. 415.
Gabinus Capito, [v. *Capito*.]
Gades, (Hispaniæ Bæticæ opp.) F. 88.
Gadir, (i. q. *Tartessus*, Hispaniæ Bæticæ opp.) F. 153.
Gætuli, J. 18, 19, 80, 88, 99; Gæt. equites, J. 97, latrones, J. 103.
Galli, C. 45, 47, 52, 53; J. 114; F. 144, 801 b; Gallia, C. 40, 42, 56 sq.; J. 114; F. 11, 142, 225, 380; G. ulterior, C. 42; Gallia Transalpina, C. 57; Gallica gens, C. 40; Gallicum bellum, C. 52.
Gauda, (Mastanabillis fil.) J. 65.
Germani, F. 252, 801 b.
Geryon, (Hispaniæ rex,) F. 184.
Getæ, F. 880.
Glaber, (P. Varinius,) F. 801, a, b, c.
Gracchi, J. 42.
Gracchus, (C. Sempronius Tib. f. P. n.) J. 16, 81, 42; Ep. ii. 7.
Gracchus, (Tib. Sempronius Tib. f. P. n.) J. 81, 42; F. 14.
Græci, C. 58; J. 79, 85; F. 202, 261; Ep. ii. 8; Græcia, C. 2, 51; F. 413; Græca facundia, J. 63;
Græcæ literæ, C. 25; J. 85, 95.
Gratidianus, (M. Marius,) F. 26.
Gulussa, (Masinissæ fil.) J. 5.

Hadrumentum, (Africæ opp.) J. 19.
Hamilear, (Leptitanus,) J. 77.
Hannibal, (Hamilearis fil.) J. 5; F. 43, 225, 850.
Helenus, (Priami fil.) F. 186.
Heraclea, (Bithyniæ opp.) F. 418.

Hercules, J. 18; F. 129; (Libys,) J. 89.
Herennius, (C.) F. 225.
Herennius, (Trib. pl.) F. 147.
Hiempsal, (Micipsæ fil.) J. 5, 9 sq., 15, 17, 24, 28; F. 30.
Hilerda, (Hispaniæ Tarraconensis opp.) F. 110.
Hippo, (Regius, Africæ opp.) J. 19.
Hirtuleius, F. 193.
Hispani, C. 19; J. 18; F. 152, 356; H. equites, C. 19; Hispania, J. 7, 10, 18, 19; F. 64, 86, 141, 153, 223, 225, 440, 478; (Cit.), C. 19, 21; F. 94, 113, 225; (Ult.), F. 178; (H. duæ), C. 18. Hispaniense bellum, F. 49.
Hispaniensi, [v. *Fabius*.]
Hister, (Germaniæ fl.) F. 202. [v. *Danubius*.]
Homerus, F. 89.
Hostius Dasianus, [v. *Dasianus*.]

Iapidia, (Venetiæ pars,) F. 888.
Ichnusa, (sc. *Sardinia* ins.) F. 504.
Ilerda, [v. *Hilerda*.]
Indigetes, (Hispaniæ Tarraconensis gens,) F. 225.
Isauri, F. 819.
Italia, C. 16, 24, 52; J. 5, 27, 28, 85, 114; F. 25, 27, 81, 127, 223, 225, 803, 840, 842, 843, 849; Ep. i. 7; Sall. Decl. p. 198; Italici, J. 26, 40, 67; Italica gens, F. 17; Italicum genus, J. 47.

Jason, (Æsonis fil.) F. 386.
Jugurtha, J. 5 sq., 19 sq., 31 sq., 88 sq., 46 sq., 54, 55, 58 sq., 64 sq., 69 sq., 80 sq., 85, 87 sq., 91, 92, 94, 97, 101 sq., 106 sq., 110 sq.
Jugurthinum bellum, J. 19, 77, 100;
Jugurthini milites, J. 21, 56.
Julius Cæsar, [v. *Cæsar*.]
Julius, (C.) C. 27.
Junius, [v. *Brutus*, *Silanus*.]
Jupiter, J. 107; F. 224, 251, 292, 456; Sall. Decl. p. 198.

Κριού μέτωπον, (in Taurica Chersoneso prom.) F. 270.

- Lacedæmon, Lacedæmonit, C. 2.
 Lacetania, (Hispaniæ Tarraconensis regio,) F. 226.
 Læca, (M. Porcius,) C. 17, 27.
 Læris, (Numidiæ opp.) J. 90.
 Latina litteræ, C. 25; J. 95; Latinum nomen, J. 39, 40, 42, 43; Latium, J. 69, 84, 96; F. 43, 75.
 Lentulus (Cn. Cornelius,) Clodianus, F. 302, 357.
 Lentulus (P. Cornelius P. f. L. n.) Spinther, C. 47.
 Lentulus (P. Cornelius P. f. P. n.) Sura, C. 17, 32, 39, 42, 44, 46 sq., 50 sq., 55, 57, 58.
 Lepidanum bellum, F. 281.
 Lepidus (Mamercus Æmilius Mam. f. M. n.) Livianus, F. 66, 224.
 Lepidus, (M. Æmilius Q. f. M. n.) F. 1, 51, 55, 56, 64, 127; *Orat. ejus*, F. 43.
 Lepidus, (M. Æmilius Mam. f. M. n.) C. 18.
 Leptasta, (Maurit. rex,) F. 154.
 Leptis, (Africæ opp., a Phœnicibus conditum,) J. 19.
 Leptis, (Africæ opp., inter duas Syrtæ, a Sidonis conditum,) J. 77; Leptitani, J. 77, 79.
 Lethe, (Hispaniæ opp.?) F. 118, 119.
 Libya, F. 129; 518; Libyæ, J. 18.
 Licinius, [v. *Crassus*, *Damasippus*, *Lucullus*, *Macer*, *Murena*.]
 Ligus, J. 98, 94; F. 130, 250; Ligures, J. 88, 77, 100.
 Limetanus, (C. Mamilius,) J. 40.
 Livianus, [v. *Lepidus*.]
 Livius Drusus, [v. *Drusus*.]
 [Livius, (T.) historicus, F. 209, 383.]
 Lollius Palicanus, [v. *Palicanus*.]
 Longinus, (L. Cassius,) Catilinæ Socius, C. 17, 44, 50.
 Longinus, (L. Cassius Q. f. Q. n.) J. 82, 83.
 Lucania, F. 497; Lucanusager, F. 294.
 [Lucretius (T.) Carus, poeta, F. 490.]
 Lucullus, (L. Licinius L. f. L. n.) F. 224, 305, 371, 380, 413, 414.
 Lucullus, (P. Licinius,) J. 87.
 Lusitani, F. 92; Lusitania, F. 240.
 Lutatorum proles, F. 43.
 Lutatus Catulus, [v. *Catulus*.]
 Lycæonia, F. 414.
 Lycia, F. 220.
 Macedonæa, F. 418; Macedonia, J. 35; F. 136, 200, 223; Macedonicum bellum, C. 51; F. 10.
 Macer, (C. Licinius,) *Orat. ejus*, F. 224.
 Mæcenæ, (Sertorii scriba,) F. 242.
 Magnus, (Pompeius,) [v. *Pompeius*.]
 Mallius, [v. *Manlius*.]
 Mamercus, [v. *Lepidus*.]
 Mamiliæ lex, J. 65.
 Mamilius Limet, [v. *Limetanus*.]
 Mancinus, (Manlius,) J. 73.
 Manliana castra, C. 82.
 Manlius, (A.) J. 86, 90, 100, 102.
 Manlius, (C.) (al. *Mallius*.) C. 24, 27 sq., 32, 36, 56, 59, 60.
 Manlius, [v. *Mancinus*, *Maximus*, *Torquatus*.]
 Marcellus, (M. Claudius M. f. M. n.) F. 11.
 Marcius, [v. *Figulus*, *Philippus*, *Rex*.]
 Marius, (C.) C. 59; J. 46, 50, 55 sq., 60, 63 sq., 73, 82, 84, 86, 87 sq., 92 sq., 96 sq., 112; F. 24 (?), 64 (?); Sall. *Decl.* p. 197 (?).
 Marius Gratidianus, [v. *Gratidianus*.]
 Maronea, (Thraciæ opp.) F. 249.
 Marsicum bellum, F. 86.
 Masinissa, (Numidiæ rex,) J. 5, 9, 14, 24, 35, 65, 108.
 Massilia, (Galliæ Narbonensis opp.) C. 84.
 Massiva, (Gulussæ fl.) J. 85, 61.
 Massugrada, (Dabaris pater,) J. 108.
 Mastanabal, (Masinissæ fl.) J. 5, 65.
 Mauritania, C. 21; J. 16, 19, 62; F. 91, 154, 178.
 Maurus, (sc. *Bocchus*,) J. 97, 108, 113; (sc. *Volux*,) J. 106, 107; Mauri, J. 18, 19, 80, 82, 99, 101, 107; F. 90; Mauri equites, J. 97, 106; Mauri tres, J. 104.
 Maximus (Q. Fabius Q. f. Q. n.) Cunctator, J. 4.
 Maximus, (Cn. Manlius [al. *Mallius*],) J. 114.
 Medi, J. 18.

- Memmius**, (C.) J. 27, 30, 82 sq.
Mesopotameni, F. 385; **Mesopotamia**, F. 384, 413.
Metelli, Cic. *Decl.* p. 200.
Metellus (Q. Cæcilius,) Creticus, Cos. A. C. 69; C. 80.
Metellus (Q. Cæcilius L. f. Q. n.)
 - **Numidicus**, J. 43 sq., 61, 62, 64 sq., 68 sq., 78 sq., 80, 81, 83, 86, 88, 89.
Metellus (Q. Cæcilius Q. f. L. n.)
 Pius, J. 64; F. 49, 50, 105, 148, 178, 198, 194, 195, 225, 508.
Metellus (Q. Cæcilius Q. f. Q. n.)
 Celer, C. 30, 42, 57.
Metrophanes, (e Mithridatis ducibus,) F. 260.
Micipsa, (Masinissæ fl.) J. 5 sq., 11, 13, 14, 16, 22, 24, 65, 110.
Midas, (Dardanorum rex,) F. 261.
Minerva, Sall. *Decl.* p. 198.
Minos, (Lycasti fl.) F. 189, 425.
Minucius Rufus, [v. *Rufus*.]
Mithridates VI., (Magnus, rex Pontii,) F. 20, 64, 223, 224, 257, 258, 259, 304; *Epist. ejus*, F. 418.
Mithridaticum bellum, C. 39.
Mulucha, (Africæ fl.) J. 19, 92, 110.
Mulvius pons, C. 45.
Murena, (C. Licinius L. f.) C. 42.
Muthul, (Numidicæ fl.) J. 43.
Mutina, (Galliæ Cisalpinæ opp.) F. 83.
Mysii, F. 380.

Nabdalsa, (Numida,) J. 70, 71.
Narbo, (Galliæ Narbonensis opp.) F. 144.
Nares Lucanæ, F. 301 c.
Nasica, [v. *Scipio*.]
Nero, (Tib. Claudius,) C. 50.
Nicomedes III. Philopator, (Bithyniæ rex,) F. 413.
Nigidianum sacrilegium, Cic. *Decl.* p. 203.
Nilus, (Ægypti fl.) F. 202.
Nobilior, (M. Fulvius,) e Catilinæ sociis, C. 17.
Nomades, J. 18. [v. *Scythæ*.]
Nuceria, (Campaniæ opp.) C. 21.
Numantia, (Hispaniæ Tarraconensis opp.) J. 8, 10, 15, 20, 101;
- Numantini**, J. 7; **Numantinum bellum**, J. 7, 9.
Numidia, J. 8, 13, 14, 16, 18 sq., 24, 27 sq., 32, 33, 35, 38, 39, 43, 46, 48, 54, 61, 62, 65, 78, 82, 84, 85, 97, 102, 111, 114. **Numida**, J. 12, 65, 71; (sc. *Massiva*), J. 35; (sc. *Jugurtha*), J. 101, 106, 108, 111, 113; (sc. *Asper*), J. 108; **Numidæ**, J. 5 sq., 11. sq., 15, 18 sq., 24 sq., 28, 38, 46, 47, 49 sq., 56 sq., 66 sq., 74, 75, 78, 80, 89 sq. **Numidicum scutum**, J. 94.
Numidius, [v. *Metellus*.]
Nysa, (Nicomedis uxor,) F. 413.

Oceanus, J. 17, 18; F. 11, 87, 413.
Octavius (Cn.), (M. f. Cn. n. ?) F. 73, 208, 226.
Octavius Ruso, [v. *Ruso*.]
Olympus, (Pamphylæ opp.) F. 505.
Opimius, (L.) Q. f. Q. n., J. 16.
Oppius, (P.) F. 273.
Orestes, (Cn. Aufidius ?) F. 199.
Orestilla, (Aurelia,) Catilinæ uxor, C. 15, 35.
Orion, F. 486.
Ostia, (Latii opp.) F. 411.
Othii campi, (in Creta,) F. 140.
Othus, F. 140.

Padus, (Italiæ fl.) F. 497.
Pætus, (P. Autronius,) C. 17, 18, 47, 48.
Palicanus, (M. Acilius [Lollius ?],) F. 364.
Pamphylia, F. 219.
Paphlagonæ, F. 270, **Paphlagonia**, F. 272.
Papirius Carbo, [v. *Carbo*.]
Parium, (Mysiæ opp.) F. 413.
Paulli, Sall. *Decl.* p. 198.
Paulus, (L. Æmilius M. f. Q. n.) C. 31.
Peligna cohors, J. 105.
Pelorum, (Sicil. prom.) F. 350.
Penates, F. 225.
Perperna, vel **Perpenna**, (M.) Vento, F. 142, 143, 242, 244.
Persæ, J. 18; F. 90, 403; **Persia**, (i. e. *regio Persica*), F. 413.

- Perseus**, vel **Perseus**, (Macedoniæ rex,) C. 51; J. 81; F. 10, 418.
Petrelus, (M.) C. 59, 60.
Phasellus, (Pamphyliæ opp.) F. 505.
Philæni fratres, J. 79. **Philænon** aræ, (circa majorem Syrtim,) J. 19.
Philippus, (L. Marcus Q. f. Q. n.) F. 63; *Orat. ejus*, F. 64.
Philippus V., (Maced. rex,) F. 43, 418.
Phœnices, J. 19.
Phrygia, F. 251; (Major), F. 267.
Picens, (sc. *Vatius*,) F. 43; (sc. *Palicanus*,) F. 364.
Picentina juga, F. 801 c.
Picenus ager, C. 27, 80, 42, 57.
Pisidæ, F. 319; **Pisidia**, F. 220.
Piso, (C. Calpurnius,) C. 49; F. 401 (?).
Piso, (Cn. Calpurnius,) C. 18, 19, 21.
Piso (L. Calpurnius L. f. L. n.) *Cæsoninus*, Cic. *Decl.* p. 204.
Piso (M. Pupius,) *Calpurnianus* Sall. *Decl.* p. 196.
Pistoriensis ager, C. 57.
Pius, [v. *Metellus*.]
Plautia lex, C. 81; Sall. *Decl.* p. 197.
Pœni, J. 79; F. 188.
Pompeiana villa, Sall. *Decl.* p. 197.
Pompeius (Cn.) **Magnus**, C. 16, 17, 19, 38, 39; F. 30, 146, 181, 224, 236, 356, 420; Ep. i. 2, 8; ii. 2; *Epist. ejus*, F. 225.
Pompeius Rufus, [v. *Rufus*.]
Pomptinus, (C.) C. 45.
Ponticum mare, F. 263; os, F. 271.
Pontus, (Euxinus,) F. 265, 270 (?).
Pontus, (regio Asiæ,) F. 304, 415.
Porcia lex, C. 51; Sall. *Decl.* p. 198.
Porcius, [v. *Cato*, *Læca*.]
Postumius, (L.) Ep. ii. 8.
Postumius Albinus, [v. *Albinus*.]
Præneste, (Latii opp.) F. 23.
Ptolemæus XI. **Auletes**, (Ægypti rex,) F. 418.
Publicus, F. 428.
Publipor, F. 294.
Pulcher, (App. Claudius Ap. f.) censor, Cic. *Decl.* p. 204.
Pulcher, (App. Claudius Ap. f.) interrex, F. 64.
Punicî, J. 19; **Pu. bella**, C. 51; bel-
 lum, J. 5, 42; F. 12; *fidæ*, J. 108; *libri*, J. 17; *manus*, F. 185; *metus*, F. 13; *urbes*, J. 19.
Pupius Piso, [v. *Piso*.]
Pyrenæus, (mons,) F. 225; **Py. juga**, F. 356.
Pyrrhus, (Epiri rex,) F. 43, 318.
Quintius, (L.) trib. pl. A. C. 74, F. 224.
Quirites, J. 31, 85; F. 43, 223, 224.
Rex, (Q. Marcus Q. f.) C. 30, 32, 84; F. 414, 416.
Rhegium, (Italiæ opp.) J. 28; (Siciliæ fretum,) F. 349.
Rhenus fl., F. 11.
Rhodî, C. 51; Ep. ii. 6.
Roma, C. 6, 18, 27, 30 sq., 34, 36, 37, 39, 40, 43, 47, 52, 53, 55, 56 sq.; J. 8, 13, 16, 20 sq., 25, 27 sq., 32, 33, 35 sq., 39 sq., 46, 55, 61, 62, 65, 78, 77, 80, 82, 88, 95, 102 sq., 114; Ep. i. 2, 5; Sall. *Decl.* p. 198; Cic. *Decl.* p. 201.
Romani, C. 6, 53; J. 7, 10, 49, 50, 52 sq., 56, 57, 61, 66, 70, 74, 76, 80, 81, 87, 94, 97, 98, 101, 103, 108, 111, 114; F. 178, 413, 520; **Romanus** (sc. *Metellus*), J. 81; **R. dux**, F. 413; **eques**, C. 28; **equites**, C. 49; J. 42, 65; **exercitus**, F. 43; **genus**, F. 3, 58; **imperatores**, J. 112; **imperium**, C. 10, 33; J. 56; F. 178, 202, 291; **milites**, J. 38, 67; **mos**, C. 29; **nomen**, C. 52; J. 5, 53, 80; **plebs**, C. 81; J. 81; Ep. i. 8; ii. 1, 2; **populus**, C. 4, 7, 8, 11, 34, 36, 51 sq., 61; J. 5, 7 sq., 13, 14, 19 sq., 24, 26, 27, 31 sq., 46, 64, 65, 83, 88, 102, 103, 108, 110 sq.; F. 1, 11, 31, 43, 64, 225; Ep. ii. 8; Sall. *Decl.* pp. 196, 197; Cic. *Decl.* p. 202; *orat. Cottæ ad P. R.*, F. 223; **Populus et Senatus**, J. 41, 104; **res**, F. 11; **urbes**, Ep. i. 4.
Romulus Arpinas, (sc. *Cicero*), Sall. *Decl.* p. 198. [v. *Arpinas*.]
Scevus iste Romulus, (sc. *Sulla*), F. 43. p. 137.

- Rufus, (Q. [M. ?] Minucius Q. f.) J. 35.
 Rufus, (Q. Pompeius,) Pr. A.C. 63., C. 80.
 Rufus, (P. Rutilius,) J. 50, 52, 86.
 Rufus, (Ser. Sulpicius Q. f. Lemonia,) F. 11.
 Rufus, (P. Sulpicius,) F. 64.
 Raso [Rufus ?], (Cn. Octavius,) J. 104.
 Rutilius Rufus. [v. *Rufus*.]
 Sacer mons, F. 12.
 Sænius, (L.) C. 80.
 Saguntini, F. 180, 185.
 Sallentinum, (Italiæ prom.) F. 340.
 Sallustius (C.) Crispus. *Decl. ejus*, p. 196; Cic. *Decl. in eum*, pp. 199 sq., 205.
 Samnites, C. 51.
 Samothracæ Dii, F. 413.
 Sanga, (Q. Fabius,) C. 41.
 Sardinia, F. 128, 129, 186, 187, 188, 141, 516.
 Sardia, (Hercule procreatus,) F. 129.
 Saturninus, (L. Appuleius,) F. 64.
 Scaurus, (M. Æmilius M. f. L. n.) J. 15, 25, 28 sq., 32, 40.
 Scipio (P. Cornelius) Africanus major, J. 4, 5; Sall. *Decl.* p. 196.
 Scipio (P. Cornelius) Æmilianus Africanus minor, J. 7, 8, 22.
 Scipio (P. Cornelius P. f. P. n.) Nasica, J. 27.
 Scipiones, Sall. *Decl.* p. 198; Cic. *Decl.* p. 200.
 Scirrus, (servus,) F. 43, p. 138.
 Scribonius Curio. [v. *Curio*.]
 Scylla, F. 348, 349.
 Scythæ, (Nomades,) F. 269; Scythicus arcus, F. 266.
 Seleuceæ, (Mesopotamiæ opp.) F. 418.
 Sempronia, (D. Junii Bruti uxor,) C. 25, 40.
 Sempronia lex, J. 27.
 Sempronius Gracchus. [v. *Gracchus*.]
 Septimius, (Camers quidam,) C. 27.
 Sergius Catilina. [v. *Catilina*.]
 Sertorius, (Q.) F. 91, 117, 120, 161, 181, 198, 223, 224, 225, 234, 241, 242.
 Servilius Cæpio. [v. *Cæpio*.]
 Servilius, (sc. Q. Servilius Cæpio?) F. 71.
 Servius, (sc. Servius Sullæ,) [v. *Sullæ*.]
 Sextius, (Bestiæ questor,) J. 29.
 Sextius, (P.) L. f., Sall. *Decl.* p. 198; Cic. *Decl.* p. 202.
 Sibyllini libri, C. 47.
 Sicca, (Numidiæ opp.) J. 56; Sicenses, J. 56.
 Sicilia, J. 28; F. 139, 140, 341, 342, 349, 350.
 Sicinius, (L.) F. 224.
 Sidon, Sidonii, J. 78.
 Sila, (silia in Brutiis,) F. 406.
 Silanus, (D. Junius M. f.) C. 50, 51.
 Silanus, (M. Junius D. f.) J. 43.
 Silanus, (T. Turpilius,) J. 66, 67, 69.
 Sisenna, (L. Cornelius,) J. 95.
 Sittius, (P.) C. 21.
 Spartacus, F. 301 b, d.
 Spinther. [v. *Lentulus*.]
 Staphylus, F. 316.
 Statilius, (L.) e Catilinæ Sociis, C. 17, 48, 44, 46, 47, 52, 55.
 Stobi, (Macedoniæ opp.) F. 48.
 Strabo, (C. Fannius M. f.) F. 4.
 Sublicius pons, F. 409.
 Sucro, (Hispaniæ Tarraconensis fl.) F. 225.
 Sullæ (L. Cornelius L. f. P. n.) Felix, C. 5, 11, 28, 37, 47, 51; J. 95, 96, 98, 100 sq.; F. 20, 21, 36, 37, 43, 147, 209, 222, 224, 357, 421, 519; Ep. ii. 8; Sall. *Decl.* p. 198.
 Sullæ, (P. Cornelius Ser. f.) C. 17, 18.
 Sullæ, (Ser. Cornelius Ser. f.) C. 17, 47.
 Sullæ, (Ser. Cornelius L. f.) C. 17.
 Sullani coloni, C. 28; milites, C. 16; Sullana victoria, C. 21, 37; Ep. i. 3.
 Sulpicius Rufus. [v. *Rufus*.]
 Superbus. [v. *Tarquinius*.]
 Sura. [v. *Lentulus*.]
 Suthul, (Numidiæ opp.) J. 37, 38.
 Syphax, (Numidiæ rex,) J. 5, 14.
 Syrtis duæ, J. 19, 78.
 Tagus, (i. e. *Tagus*, Hispaniæ fl.) F. 239.
 Tana, (Numidiæ fl.) J. 90.

- Tanais, (Sarmatiae Europaeae fl.) F. 264.
 Tarentum, (Calabris opp.) F. 71.
 Tarquinius (L.) Superbus, F. 12.
 Tarquinius, (L.) e Catilinæ socia, C. 48.
 Tarquitius, (Perpernae servus,) F. 242, 245.
 Tarracinensis, (sc. M. Cæparius,) C. 46.
 Tartanius, (Asiae fl.) F. 379.
 Tartessus, (Hispaniæ Bæticæ opp.) F. 153. [cf. *Gadir*.]
 Tarula, (Sullæ servus,) F. 43.
 Taurici, F. 268.
 Tauromenitana litora, F. 344.
 Taurus, (Asiae mons,) F. 212, 418.
 Teia urbs, (in Ionia) F. 272.
 Teius, (sc. *Anacreon*,) F. 272.
 Terentia, (Ciceronis uxor,) Sall. *Decl.* p. 197.
 Terentius, (Cn.) C. 47.
 Thala, (Numidiæ opp.) J. 75, 77, 80, 89.
 Θάλασσα ἡ εἷσα, F. 202.
 Tharros, (Cretæ opp.?) F. 447.
 Thebæ, (Bæotiae opp.) F. 187.
 Themysciriti campi, (in Ponto,) F. 264.
 Theræon colonia, (sc. *Cyrene*,) J. 19.
 Thirmida, (Numidiæ opp.) J. 12.
 Thoranius, vel Toranius, (C.) F. 301.
 Thraces, J. 38.
 [Thucydides, (historicus,) F. 425.]
 Tibur, (Latii opp.) Cic. *Decl.* p. 205.
 Tigranes, I., (Majoris Armeniæ rex,) F. 418.
 Tigris fl., F. 384.
 Tisidium, (Numidiæ opp.) J. 62.
 Titurius, F. 176.
 Toranius. [v. *Thoranius*.]
 Torquatus, (A. [T.?] Manlius L. f. A. n.) C. 52.
 Torquatus, (L. Manlius L. f.) C. 18.
 Torquatus, (T. Manlius T. f. L. n.) C. 52.
 Transpadanus quidam, C. 49.
 Trojani, C. 6; Trojanum tempus, F. 185.
 Tucca, (Africæ opp.) J. 104.
 Tullianum, (pars inferior carceris Romæ,) C. 55.
 Tullius Cicero. [v. *Cicero*.]
 Tullus, (L. Volcatius,) Coa. A.C. 66., C. 18.
 Turia, (Hispaniæ Tarraconensis fl.) F. 168, 225.
 Tusci, C. 51.
 Tusculana villa, Sall. *Decl.* p. 197.
 Turpilius Silanus. [v. *Silanus*.]
 Typhoëus, F. 140.
 Tyril, F. 153.
 Ucurbis, (Hispaniæ Bæticæ opp.) F. 511. [v. *Curubis*.]
 Umbrenus, (P.) C. 40, 50.
 Urbinus, (C.) F. 178.
 Utica, (Africæ Propriæ opp.) J. 25, 63, 64, 86, 104.
 Vaga, (Numidiæ opp.) J. 29, 47, 68; Vagenses, J. 66, 69.
 Valentia, (Hispaniæ Tarraconensis opp.) F. 168, 225.
 Valerianæ legiones, F. 415; Valeriani prædatores, F. 285.
 Valerius Flaccus. [v. *Flaccus*.]
 Vargunteius, (L.) C. 17, 28, 47.
 Varinius Glaber. [v. *Glaber*.]
 Varro, F. 166.
 Vatinius (P.) P. f., Sall. *Decl.* p. 198; Cic. *Decl.* p. 202.
 Vento. [v. *Perperna*.]
 Verres, (C. [Cornelius?] C. f.) F. 303.
 Versius, (Sertorii scriba,) F. 242.
 Vestæ sacerdos, (sc. *Fabia*,) C. 15.
 Vettius, (Sullæ satellites) F. 43.
 Victoriæ simulacrum, F. 178.
 [Virgilius (P.) Maro, poëta, F. 490.]
 Vizzo, (opp.) F. 483.
 Volcanalia, F. 254, 255.
 Volcatius Tullus. [v. *Tullus*.]
 Volsci, F. 52.
 Volturcius, (T.) C. 44 sq., 52.
 Volux, (Bocchi fil.) J. 101, 106 sq.
 Vulcius, F. 273.
 Zama, (Numidiæ opp.) J. 56 sq., 60, 61.

INDEX

FRAGMENTORUM SALLUSTIANORUM.

	FR.		FR.
A Graccho graves	14	At discordia	12
A quo Artabanes	257	At illi, quibus	217
Ac tum maxime	279	At inde nulla	111
Ad Corycum	72	At Lucullum regis	305
Ad Cysicum perrexit	277	At Lucullus, audito	414
Ad hoc pauca	214	At Metellus in ult. Hisp.	178
Ad hoc rumoribus	191	At Metellus in ult. prov.	148
Ad Jovis mandem	456	At Oppius postquam	271
Ad mutandum modo	295	At per omnem	125
Ad Olympum	505	At Sertorius vacuus	241
Ad Siciliam vergens	341	At Varinius	301 a
Adversus ille nobilitatis	46	Atque ea cogentes	351
Ænum et Maroneam	249	Atque edita undique	398
Agreste	112	Atque eos a tergo	438
Aliaque propter	501	Atque eum Curio	248
Alis alibi	481	Atque haviit	412
Ἀλλὰ τοὺς περὶ γάμων	519	Atque ipse cultus	462
Amisumque assideri	373	Atque omnis	25
Anacreon lyricus	272	Auctumni frumenta	518
Animi immodicus	98	Audaciter	189
Antequam egressus	161	Avidior modo properandi	390
Anxius animi	391	Avidisque ita promptisque	194
Apertæ portæ	444	Ἀξίλις, πόλις Διβύης	518
Apollinis filius	182		
Apud Corduennos	408	Bella atque paces	498
Apud latera certos	454	Belli sane sciens	160
Apud Lethe oppidum	118	Bellum quibus posset	19
Apud Mutinam	83		
Apud Præneste	23	Cales civitas est Campaniæ	142
Ardebat omnis	113	Camisæ	448
Argentum mutuum	182	Canina, ut ait Appius	228
Aristæus, uti Sal.	137	Capys Campaniam	136
At Cn. Lentulus	357	Carbo turpi formi ^a ne	27

	FR.		FR.
Cares insulani populi	425	Disalidere inter se	335
Castella custodias	372	Divorsa, uti solet	232
Castra sine vulnere	184	Doctus militiam	107
Castrisque collatis	315	Dolla quæ sub trabes	328
Cato Romani generis	8	Domitium proconsulem	94
Cavete ab imperatore	236	Dubitavit acie pars	122
Ceteri negotia sequebantur	417	Dubium an insula	306
Charybdis mare vorticosum	346	Dubius consilii	246
Charybdis, quod forte	344	Dum inferior omni	455
Circumventi a dextera	197	Dum paulatim suis	374
Citra Padum omnibus	497	Duos quam maximus	230
Clausi lateribus	398		
Clementia et probitas	43	E muris canes	218
Collegam ejus Octavium	226	Ea continentia vir	149
Collegam minorem	386	Ea paucis, quibus	85
Communem habitum	434	Eam deditiorem	199
Conjurati clauditis	233	Earum alie, paululum	98
Consedit in valle virgulta	471	Egregius militiæ	96
Consilii æger	394	Eo redeunte domum	491
Consilium optimum	801 c	Eodem anno	200
Contra ille calvi	309	Eodem tempore	302
Copis integra	163	Equi sine rectore	109
Cosa	59	Equis atque armis	453
Cossutius in proxima	300	Equis et armis decoribus	307
Crassus obtrectans	400	Equis paria operimenta	395
Crebritate fluctuum	289	Ergo senati decreto	76
Creta altior est	293	Et æquore et	458
Cui nisi pariter	450	Et ei voce magna	61
Cujus adversa voluntate	21	Et forte in navigando	288
Cujus duas insulas	88	Et in præliis actu	429
Cultu corporis ornata	469	Et Marius victus	24
Cum cura dicendum	8	Et Metello procul	60
Cum multa dissereret	517	Et mox Fufidius	116
Cuncta potendi	502	Et numeri eorum	508
Cupientissimum legis	365	Et onere turrium	283
Curio Volcanaliorum	254	Et Perpernam forte	244
Curionem quæsiuit	66	Et Pœni ferunt	188
Curribus falcatis	383	Et relatus inconditæ	34
Curulis	29	Et stationes sub vineas	101
		Et ruria omnis	51
Dædalum ex Sicilia	139	Eum atque Metrophanem	260
Dædalus vero primum	138	Ex insolentia avidus	80
Dardania a Dardano	251	Ex parte cohortium	299
De insidia prima	443	Exaudiri que sonus	256
De pecore coria	332	Exercitum argento	48
De præfecto urbis	38	Exercitum dimisit	355
Dedecores inultique	308	Exercitum majorum	514
Dein campi Themyscarii	264	Exuant armis equisque	298
Dein lenita jam	243		
Demissis partem	329	Fannio veritatem	4
Dicit	175	Fecit ut nuncius	433

	FR.		FR.
Fessus in Pamphyliam	219	In nuda intacta	446
Festinantibus in	74	In quis longissimum	227
Fine inguinum	275	In quis notissimus	853
Fœnoribus cœpertus	498	In Sardinia	516
Fretum Sicilia, quod	849	In secunda festinas	467
Frugum pabulique	211	In Sicilia est Enceladus	140
Fugam maturabat	510	In silva Sila	406
		Incidere in	827
Gens raro egressa	97	Inde ortus sermo	422
Genua patrum advolvuntur	464	Infrequentem stationem	852
Genus armis ferox	164	Ingens ipse virium	813
Genus hominum vagum	158	Insanum aliter	57
Genus militum suetum	157	Insolens vera accipiundi	887
Germani [intectum] rhenonibus	252	Insulas fortunatas	89
Geryonis	134	Inter arma civilia	42
Getæ sunt Mysii	880	Inter læva mœnium	168
Graviori bello	457	Inter recens domitos	819
		Ipsæ animi atrox	162
Hæc postquam Varro	166	Ipsam mare Ponticum	268
Haud impigre neque	435	Ita castra sine vulnere	899
Hi locorum pergnari	831	Ita fiducia quam	187
Hi saltibus occupatis	811	Ita sperat illam	388
Hi sunt qui secundum	297	Italæ plana ac mollia	843
Hispaniam sibi	440	Italæ Siciliam conjunctam	342
Hostes oppressi aut	436	Itaque Sertorius	91
Hunc igitur redarguit	245	Itaque Servilius	71
		Iter vortit ad Corycum	210
Ibi et ponere	114		
Ibi Fimbriana	222	Jam repente visus	239
Ibi triennio frustra	437	Jussu Metelli	105
Ichnusa	504		
Ictu eorum, qui	196	Kavete ab imperatore	236
Id bellum excitabat	80		
Idem fecere Octavius	73	L. Hostius Dasianus	860
Igitur discubere	242	Lata autem ideo	271
Igitur introrsus prima	267	Laudat Sal. duces	509
Igitur legiones	370	Legiones Valerianæ	415
Igitur venditis	85	Lepidum pœnitentem	56
Ille Conisturgim	477	Libertatis insueti	95
Ille festinat subsidii	494	Locum editiorem	115
Ille tertio mense	804	Locum nullum	314
Illo profectus castellaque	103	Luces	499
Illum raptis forum	234	Lusitanie gravem	240
Imbecilla est fortitudo	475	Luxo pede	476
Immane quantum	216	Lyciæ Pisidiæque	220
Impediebant jussa	276		
Imperii prolatandi percupidus	84	M. Acilius Palicanus	864
Implicitæ rates	368	M. Antonius perdundæ	290
Impotens et nimius	392	M. Lepido	127
In Hispaniam versus	478	Magna gloria tribunus	86
In hunc modum	489	Magna vis hominum	8

	FR.		FR.
Magnam exorsus orationem . . .	378	Neque se recipere . . .	108
Magis operibus perfectis . . .	65	Neque subsidiis . . .	170
Male jam assuetum . . .	229	Neque virgines nuptum . . .	151
Manus ferreas et alia . . .	320	Neu quis miles . . .	459
Maturaverunt exercitum . . .	70	Nexuit catenæ . . .	106
Maurique vanum . . .	90	Nihil esse de republica . . .	31
Maxime v'ilem . . .	64	Nihil ob tantam . . .	79
Maximis ducibus . . .	2	Nihil socordia claudebat . . .	427
Medio ponto . . .	488	Nisi cum ira belli . . .	69
Mesopotameni homines . . .	385	Nisi qua flumen . . .	212
Militiæ periti . . .	104	Nitor ære quibus . . .	301
Mithridates corpore ingenti . . .	259	Nobis primæ dissensiones . . .	9
Modestus ad omnia . . .	145	Noctu diuque . . .	169
Mœnibus deturbat . . .	190	Nomenque Danubium . . .	201
Montes tumulique sedere . . .	204	Non penititurum . . .	430
Morbi graves ob inedia . . .	367	Non repugnantibus . . .	22
More equestris prælii . . .	451	Non tu scis si quas . . .	377
More humanæ cupidinis . . .	317	Nos in tanta . . .	5
Mox tanta flagitia . . .	44	Novissimum . . .	512
Multisque suspicionibus . . .	362	Nubes fœdare . . .	441
Multitudini ostendens . . .	358	Numeroque præstans . . .	100
Multos tamen ab adolescentia . . .	45	Nunc restantes . . .	301 d
Murum ab angulo . . .	192		
Muros successerant . . .	237		
		Obviam fuere . . .	156
Nam a primordio . . .	10	Obviam ire et . . .	506
Nam ex aëris et . . .	500	Occupatusque . . .	110
Nam neque apud . . .	209	Occurrere duci et . . .	193
Nam procul et diversis . . .	155	Octavium mitem . . .	208
Nam qui enare . . .	287	Omnes qui circum . . .	174
Nam si in Pompeio . . .	420	Omnes qui secundis . . .	413
Nam speciem efficit . . .	266	Omnes quibus ætas . . .	339
Nam Sullæ dominationem . . .	37	Omnia sacrata corpora . . .	215
Nam Sullam consulem . . .	147	Omnis Italia . . .	340
Nam talia incepta . . .	482	Omnium fluminum . . .	202
Nam tertia tunc . . .	312	Omnium partium . . .	33
Namque his . . .	230	Opprobrii gratia . . .	445
Namque omnium . . .	268	Orbe terrarum extorres . . .	150
Namque primum Jasonem . . .	386	Orion, ut Sallustius . . .	486
Naphtas genus olei . . .	410	Ostia (æ) . . .	411
Narbone per concilium . . .	144		
Ne illa tauro . . .	131	Pactione amisso Publico . . .	428
Ne inrumiendi . . .	409	Parco legio flumen . . .	172
Ne qua contumelia . . .	492	Parte consumpta reliqua . . .	310
Ne simplici quidem morte . . .	286	Paucos saltum insidentis . . .	99
Neque animo neque . . .	68	Paululum requietis . . .	472
Neque detrusus . . .	121	Pelorum, promontorium . . .	350
Neque est offensus . . .	36	Peractis LXX annis . . .	423
Neque inermos . . .	171	Perculis et animi incertis . . .	321
Neque jam sustineri . . .	326	Perpenna tam paucis . . .	143
Neque me divorsa . . .	7	Perrexere in Hispaniam . . .	141
		Philippus qui . . .	63

	FR.		FR.
Pnteosque rescindit . . .	397	Quis in præsens . . .	361
Pompeius cum alacribus . . .	181	Quis rebus Sulla . . .	20
Pompeius devictis . . .	356	Quo cupidius in ore . . .	179
Pompeius oris probi . . .	143	Quo patefactum est . . .	82
Post aliquot dies . . .	801 b	Quod ubi frustra . . .	323
Post defectionem sociorum . . .	75	Quos adversum . . .	221
Post reditum eorum . . .	231	Quos inter maxime . . .	123
Post, ubi fiducia . . .	167	Quum interim lumino . . .	330
Postquam egressus . . .	247	Quum murum . . .	466
Postquam remoto . . .	13	Quum prædixero . . .	133
Postremo ipsos . . .	58	Quum Sertorius . . .	117
Pressi undique multitudine . . .	426		
Primam modo lapidiam . . .	338	Radice montis . . .	474
Primo incidit forte . . .	213	Rebus supra votum . . .	325
Primo mense veris . . .	489	Recens scripsi . . .	6
Primos Cretenses . . .	292	Regem avorsabatur . . .	416
Primum Græcorum . . .	261	Regressi ad . . .	452
Protectionem festinantes . . .	507	Itelligione Volcanaliorum . . .	255
Profectus quidam . . .	250	Reliqua cadavera . . .	324
Proximum dicebant . . .	270	Repente incautos . . .	296
Prudens omnium . . .	77	Repulsus a Lethe . . .	119
Pyrrhus interemptus . . .	318	Res populi Romani . . .	1
		Res Romana . . .	11
Qua accidam aut quo . . .	479	Reversi postero . . .	333
Qua tempestate . . .	265	Rumore primo . . .	124
Quæ causa fuerat . . .	15	Rursus jumenta . . .	389
Quæ cis paucos dies . . .	485	Ruuntque pars magna . . .	177
Quæ magalia sunt . . .	465		
Quæ pacta in conventionem . . .	449	Sæpe celebritatem . . .	418
Quæ pecunia . . .	49	Saguntini, fide atque . . .	185
Quæsere . . .	442	Saguntium . . .	180
Quam aræ . . .	16	Sallustius ait . . .	152
Quam maxumis itineribus . . .	381	Sallustius auctor . . .	384
Quarum unam epistolam . . .	285	Sallustius scribit . . .	503
Quasi par in oppido . . .	278	Sallustius Scyllam . . .	343
Quem ex Mauritania . . .	154	Σαλούστιος μὲν οὖν . . .	521
Quem trans stagnum . . .	461	Σαλουστίου δὲ θαυμάζω . . .	520
Qui liberis ejus . . .	78	Sanctus alia . . .	41
Qui nullo certo . . .	82	Sanctus aliter . . .	40
Qui prætergredebantur . . .	382	Sane bonus ea tempestate . . .	39
Qui prætores facibus . . .	403	Sapor juxta fontis . . .	405
Qui proximi loca . . .	402	Sardinia in Africo . . .	128
Qui quidem mos . . .	359	Sardis Hercule . . .	129
Qui uxori ejus . . .	376	Saxaque ingentia et . . .	281
Quia corpore et lingua . . .	207	Scalas pares . . .	366
Quia lenones et vinarii . . .	62	Sciens horum . . .	159
Quibus a Sertorio . . .	198	Scythæ Nomades tenent . . .	269
Quibus de causis . . .	421	Se regibus devent . . .	407
Quietam a bellis . . .	54	Sed ipsi ferunt . . .	130
Quippe vasta Italia . . .	81	Sed Metellus in vulnere . . .	195
Quirites, multa mihi . . .	223		

	FR.		FR.
Sed Mithridates	258	Transgressos omnis	92
Sed Pompeius a prima	236	Tripliciuncta	347
Sed ubi ille	424	Trium Antoniorum	291
Sed ubi tempore anni	369	Trojano tempore	135
Senecta jam ætate	496	Tum vero Bithyni	379
Sequitur ordinem	490	Tum vero Volaci	53
Sertorius portis turbam	120	Turbinum motus	205
Serum bellum	482	Turram equitum	321
Sestertium tricies pepigit	401	Tyrannumque et Cinnam	18
Si adversus vos patriamque	225		
Si nihil ante adventum	363	Ubi eum Cotta	274
Si Quirites, parum	224	Ubi multa nefanda	354
Sic vero quasi formidine	67	Ubi se laniata	345
Simul eos et cunctos	396	Ucubis	511
Simul immanis vis	463	Unde pons in oppidum	282
Simulans sibi alvum	28	Unus constitit in agro	294
Sin vis obstat	470	Ut actione desisteret	206
Soleas festinate	468	Ut alii tradiderant	153
Sorte ductos fusti	337	Ut in M. Mario	26
Speciem captæ urbis	480	Ut in ore gentibus	102
Staphylus primus	316	Ut res magis quam verba	284
Stobos	484	Ut si illam fugam	126
Stolide castra subgressus	404	Ut sustinere corpora	285
Suos equites hortatus	173	Ut tanta repente mutat'o	183
Suspectusque fuit	334	Uti Lepidus et Catulus	55
Tantum antiquitatis	17	Vacuam istam urbem	53
Tenebat	495	Ventis per cava	203
Tenuit Lucullus	371	Verres littora Italiam	303
Tergis vinciebant	460	Vespera	186
Terror hostibus	165	Vestes de pellibus	253
Tetrarchas regesque	875	Vices, i.e. pugnæ	487
Tharros	447	Video ingentia dona	419
Titurium legatum	176	Virtuti satis	615
Togam paludamento	47	Vitabundus per loca	473
Tota autem insula	262	Vizzo	483
Traditur fugam	87	Vulgus amat fieri	431

